

Examensarbete i arkitektur

Svenska rumstypologier

med exempel från industrialismen till idag

Degree project in architecture

Swedish room typologies

with examples from the industrialism to present

Kurs / Course: AAHM01
Lunds Tekniska Högskola 2022

Författare: David Hörnblad
Examinator: Johnny Åstrand
Handledare: Anna Wahlöö

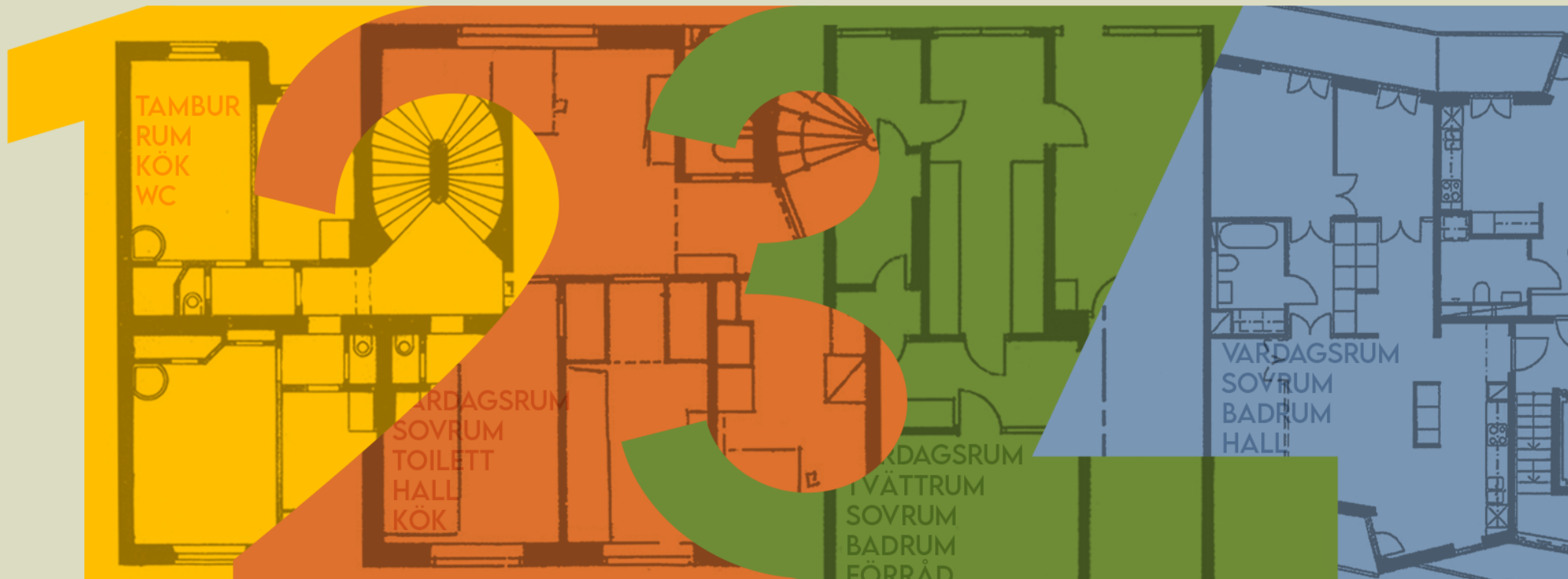

LUNDS
UNIVERSITET

Innehållsförteckning

1. Introduktion	1		
1.1 Frågeställning	3		
1.2 Avgränsning	3		
1.3 Tidigare forskning om typologier	3		
1.4 Metod & genomförande	5		
1.5 Nyckel	7		
2. Historisk bakgrund.....	8		
2.1 1800-1900 Industrialism	9		
2.2 1900-1950 Bostadsstyrning	12		
2.3 1950-1975 Standardisering	15		
2.4 1975- Marknadsstyrning	17		
3. Rum för mat	20		
3.1 Bostadsköket	22		
3.2 Skänkrum	24		
3.3 Handkammare	26		
3.4 Serveringsgången	28		
3.5 Köksvrån	30		
3.6 Skafferiet	32		
3.7 Kylskåp & frys	32		
3.8 Matsal, -vrå, -plats	34		
3.9 Grovkök	36		
3.10 Det standardiserade köket	38		
3.11 Det nutida köket	40		
4. Sociala rum.....	42		
4.1 Sal	44		
4.2 Förmak	46		
4.3 Salong	46		
4.4 Kabinett	48		
4.5 Boudoir	48		
4.6 Finrum	50		
4.7 Fruns rum	52		
4.8 Herrns rum	52		
4.9 Vardagsrum	54		
4.10 Allrum	56		
4.11 Det nutida vardagsrummet	58		
5. Rum för sömn.....	60		
5.1 Sängkammaren	62		
5.2 Tjänarbostaden	64		

5.3 Barnkammare	66	9. Resultat	96
5.4 Det privata sovrummet	68	9.1 Slutord	105
5.5 Det nutida sovrummet	70	10. Källor	106
6. Rum för hygien	72	10.1 Källreferenser	107
6.1 Toaletten flyttar in	74	10.2 Bildreferenser	109
6.2 Tvätten blir gemensam	76	10.3 Noter	113
6.4 Badrum och WC	78		
6.3 Tvätt som ensak.	80		
6.5 Det nutida badrummet	82		
7. Förvaring	84		
7.1 Garderob & klädkontor	86		
7.2 Klädkammare	88		
8. Reflektioner	90		
8.1 Rum för mat.	91		
8.2 Sociala rum	92		
8.3 Rum för sömn	93		
8.4 Rum för hygien	94		
8.5 Förvaring	95		

Abstract

My work surrounds the dwelling, more specifically the respective typological characteristics that it consists of. The research focuses on their execution, development and transformation, from the 19th century to today.

To further understand the homes of today, and perhaps their implications tomorrow, I aim to catalogize and study the connections and parameters surrounding these rooms. The catalogue is divided functionally from four main purposes of a dwelling: sustenance, socializing, rest and hygiene. Added to this list is the aspect of storage, which serves as a support for other functional actors within the dwelling. The question was whether this catalogue could investigate larger trends in the typologies: for instance, their time of appearance, driving forces or resulting implications in the homes in society.

The studied examples aim to represent a broad picture of the citizens of any one period, and the aim was therefore to cut any examples that appear exclusive or restricted. However several rooms begin their development within an expensive building typology and is included as to give a thorough background.

The catalogue made two timings apparent. One timing tied to the birth of several typologies paramount to the dwelling of today. This shift began in the 1920-30 with the functionalist and

hygienist movements as ideological themes, supported by the governments increased interest in the residential sector, and with functional inspiration from existing bourgeois typologies.

The second shift is one of typological extinction during the middle of the 20th century. It tells the story of two major structures that became obsolete. Increasing equality and economic growth made the presence of servants fade away. Secondly, the dwelling had previously made a shift towards the private, and away from the official or representative character. As the changes themselves were slow and of a gradual pace the built environment responded in kind, and this takes place over the better part of half a century. The end result is that plenty of typologies that catered to either purpose were no longer viable candidates for these new conditions.

As new typologies were birthed for the common citizen, the rooms themselves went through an interesting pattern of change. Borrowing the archetypical themes as described by Kärholm (2020) we can identify similar orders of operations in their development. In my opinion, the catalyst for change is a period of tumultuousness, ideological arguments and resistance from both environment and users. These are the

results from a planning perspective as seen from 'above', wherein the designer has other intentions than the intended recipient might.

Following this is a sequence of research and studies usually during the 1940-60s, developing functional and economical values of the typology. Their appearance is brought on by the governing body, requiring hard measurements to guarantee a certain standard of living.

Then, as the government begins to let go of their position of power, the interaction between the user and its environment, whether physical home or the housingmarket, becomes the driving force of typologies. As the market is driven by economical factors, its development follows the same path searching for viable typologies to expand upon, as long as the market demands it.

Today the built environment follows the market as long as the individual has the economic means to affect that market. Should we strive to minimize the middle man, our dwellings might not only more clearly reflect their users, but also fit them better. This individualism seems to be, after all, one core part of our way of life.

Sammanfattning

De historiska typologier som förekommit i svensk byggnadshistoria ligger till grund för var bostaden befinner sig idag. Jag anser att uppkomsten, utformningen och utforskningen av densamma är central för förståelsen för samtidens bostäder och dess enskilda rum. I detta arbete försöker jag presentera, funktionellt katalogisera, och analysera de rumstypologier som förekommit, och fortfarande förekommer, i den svenska bostaden. Resultatet är en katalog av typologier, där analysen kretsar kring den förändring som det svenska bostadsbeståndet genomgått. Arbetets fokus ligger på de typologiska funktioner som är centrala för en bostad, som har kopplingar tillbaka i tiden i den svenska bostadshistorien. Dessa grundläggande behov täcker mat, umgänge, sömn, hygien och förvaring.

Varje typologi utforskas efter teman av förändring formulerade av Kärrholm (2020) i *The Life and Death of Residential Room Types*. Dessa huvudteman analyserar exemplet genom att flytta fokus från deras definitiva karaktär, och istället söka på likheter och skillnader mellan olika funktioner, tider eller förekomster.

Resultatet som jag ser det leder till tre huvudpunkter. Den första handlar om den nutida bostadens typologier, och deras ursprung i tidigt 1900-tal. Ideologiska ideal,

statens ekonomiska och lagstiftande makt, samt funktionella förebilder hämtade från borgerliga typologier driver utvecklingen framåt av bostäders utformning där förbättrad standard och tillgänglighet blir viktiga faktorer.

Punkt två behandlar det bortfall av äldre generationers typologier, som försvunnit eller kraftigt reducerats. Kritiska punkter för deras existens var kopplade till bostadens representativa karaktär och betydelse, samt ekonomiska klyftor inom samhället, vilket lade grunden till hushåll med typologiska förekomster anpassade för tjänstefolk.

Den sista aspekten behandlar sekvensen av utveckling som en ny typologi formas genom. Steg ett är ideologisk och oförutsägbar, bryter mot etablerade normer och strukturer i samhället. Efter detta genomgår typologin en hårdare vetenskaplig granskning och utformning där en funktionell och ekonomisk standard tydligare efterfrågas. Slutligen släpper de politiskt drivande medlen utvecklingen och typologin är nu fri att påverkas av dess interaktioner med brukare, med marknaden som styrning.

1. Introduktion

Erik Lundberg skriver i förordet till boken Svensk bostad

“Jag har vid dessa föreläsningar ofta fått den frågan ställd: Var kunna vi nu läsa vidare om detta? Och har nödgats svara att det finns intet skrivet om det svenska huset och dess egenart såsom hus, bostad och bygge, blott avhandlingar och uppsatser om dess vetenskapliga problem, sociologiska, tekniska, geografiska, konsthistoriska.”

-Lundberg 1978, s.12 (originalbok från 1942)

1. Introduktion

Den avsaknad av material som Lundberg noterade finner jag svårt att tackla när min utbildning till arkitekt närmar sig sitt slut. Jag önskar bidra till den större kunskapsbasen som arkitektur innefattar. Härifrån utgår detta arbetes problemsökande: hur kan man redogöra för ett såpass långt och mångsidigt fält utan att tappa den konstanta bredare kontexten? På det temat finner mitt arbete en tråd att börja nysta i, en avsaknad av information, en sorts hål att försöka fylla ut. Trots en utbildning med gott om material tillgängligt, analyser, diagram och metoder för att undersöka historien, fattas det mig något.

Givetvis har jag skapat en mental karta av kunskap, och ofta har den utforskats från olika perspektiv, redogjorts med både för- och nackdelar samt satts i sitt relevanta historiska sammanhang. Däremot finns det ingen fysisk representation av min kunskap, ingen samling som fångar den förståelse vi sökt, eller litteratur som redogör essensen i det vi analyserat.

För att börja förstå ett ämne utgår människan ofta ifrån en grundläggande kunskap om vad som tidigare hänt, studerats och konstaterats. Det verkar dock svårt att hitta en sådan informationskälla när det gäller den svenska bostadens rumstypologier, en katalog som förklarar olika exempel och sätter dem i relation till varandra. Att påbörja detta arbete

blir på så sätt en metod för mig att organisera den kunskap som har absorberats, att djupare förstå dess dynamik och börja täppa igen detta akademiska hål. På samma spår kommer detta arbete att bidra med en ny kunskapsbas - en presentation, ett kompendium eller katalog om den svenska bostadens rumstypologier.

Självklart skulle ett arbete av den beskrivna storleken inte gå att summera koncist - det är något av en paradox. Samhället idag befinner sig i ett överflöd av information, och inte sällan övertrumfar mängden information vad det vi klarar av att ta in och förstå. Jag har ingen avsikt att försöka förklara samtliga rum, detaljer eller trender. Det behöver dock inte betyda att arbetet inte kan påbörjas. Min tanke och förhoppning är att denna katalog skulle gå att fortsätta, förlänga, och fördjupa i framtiden, och det du håller i kanske bara är det första steget.

Det centrala inom arkitekturens roll har alltid för mig varit dess relation till bostäder. Le Corbusier på tidigt 1900-tal började skapa en teori om bostadens olika funktioner. Enligt honom skulle denna konceptuella bostadsmaskin bestå av rum för att 'äta, vila, sova och vara tillsammans' (Nylander 2018, s. 77). Oavsett om man håller med om dessa exakta definitioner eller ej finns det något idémässigt att börja nysta i - och med vissa tillägg eller reservationer kan det nog vara

rimligt att utgå ifrån den funktionellt indelade arkitektens tankesätt för att skapa en lika funktionellt indelad katalog.

Arkitektens grundläggande uppgift uppfattar jag som utformandet av rum avsedda för mänskligt boende. Därför kommer detta arbete att fokusera på den typ av bebyggelse som hör till det dagliga livet mest - bostaden. Än mer specifikt så kommer det att behandla rum som används flitigt i vardagen, eller är intimt förknippade med sysslor som är centralt förekommande i ett dagligt liv. Med detta sagt kommer arbetet fokusera mer på rum som uppfyller våra basbehov - rum för mat, sömn, hygien, och umgänge. Anledningen är att grundbehoven av en bostad är något med långsiktig betydelse, de representerar en aktuell konstant som måste uppfyllas. Det betyder att dessa kategorier har en potential om att fortsätta vara relevanta även för framtida boenden, och på så vis vara användbara under en längre period.

För att bättre kunna förstå morgondagens bostäder, ska detta arbete börja med att titta bakåt. Det ska undersöka vad som har skett, hur rum börjat och slutat finnas, förändrats eller omformulerats till dagens utseende. Förhoppningen är att den nya katalogen kan tydliggöra nya eller svårtydda influenser, effekter och förändringar som inträffat över tid. Arbetet kretsar därför kring strukturering

1. Introduktion

och presentation av rumstypologier, deras förändring över tid och vilka influenser som påverkat deras utformning.

1.1 Frågeställning

De frågor som intresserat mig är vilka influenser, trender och faktorer som påverkat utformningen av bostadens rumstypologier över tid. Till exempel:

- När i tiden kan man identifiera skiften i utformningen av rumstypologier? Vad orsakade eller initierade dem?
- Vad har varit betydelsefullt i historien för den moderna bostadens utformning?
- Vilken aktuell trend eller influens befinner sig bostaden i nu, eller ser ut att vara på väg mot?

1.2 Avgränsning

För att begränsa arbetet till ett realistiskt arbetsområde inom ramen för ett examensarbete utgår urvalet ifrån tre parametrar: geografi, socioekonomi och kronologi.

Underlaget är baserat på bostäder i Sverige, och för att resultatet ska kunna vara relevant för den nationella professionen är exempel till

de geografiska och kontextuella faktorer som existerar hämtade från Sverige.

Vidare kommer arbetet att främst hålla sig till den bostadsstandard som vid tidpunkten skulle vara tillgänglig för en större del av befolkningen. Detta för att reducera den spetskunskap som endast är applicerbar från en ytterst marginell del av samhället, och därmed fokusera på en mer definierad målgrupp av allmänheten.

För att kunna dra några slutsatser som är aktuella idag, är att det betydelsefullt att slutpunkten för studien når vår samtid. För att kunna ge en mer komplett bild och få en långsiktig förståelse kring rumstyperna utgår arbetet ifrån början av 1800-talet. Innan industrialiseringen är bostadsutvecklingen långsam, och baserad på lokala faktorer. En startpunkt innan industrialiseringen påverkar svensk bostadsstandard skulle därför tillåta en mer heltäckande bild från innan bostadsbeståndet började utvecklas.

För att kunna täcka detta spektrum inom en rimlig tidsram kommer varje förändring inte presenteras i detalj. Istället kommer rum att presenteras med ett antal nedslag, för att hålla både tidsramen på arbetet och fokus på det bredare perspektivet.

1.3 Tidigare forskning om typologier

Även om Erik Lundberg skrev sitt arbete om svensk arkitekturhistoria för länge sedan tycks det ha uppkommit relativt få inhemska presentationer eller arbeten om rumstypologier eller deras utveckling. I *Arkitektens handbok* förekommer det många måttsatser, rekommenderade dimensioneringar och tekniska beskrivningar - men rummens funktion eller typologier lyser med sin frånvaro (Bodin et al. 2022).

Mattias Kärholm, professor i arkitekturteori, publicerade 2020 *Life and death of room typologies*, ett arbete som studerar svenska rumstypologier från 1750 till år 2010.

Han redogör för sin syn på ordet *typer* för att kunna hantera den indelning som rummen senare representeras av. I detta förekommer också flera liknelser men min definition och användning av ordet typologi. De viktiga karaktärsdrag som han definierar inom en typ har att göra med *användning, form* och dess dagliga *roll* för användare. Vidare är ett typexempel i ständig rörelse, relaterar till tidigare exempel inom sin kategori och kan ge upphov till nya typer.

Detta speglar min vision som typologiska förekomster som föränderligt påverkar

1.3 Tidigare forskning

varandra, men ständigt relaterar till en tidigare grupp med vilken exemplet delar tillräckligt många karaktärsdrag för att i abstraherande drag kunna kategoriseras. Min sammanställning däremot fokuserar mer på användning än form, och den skrivna strukturen kretsar därför kring funktionens utveckling snarare än utformningens.

Kärholm formulerar sedan sex huvudteman, arketyper av typologers drivande omständigheter.

(1) *Thresholds of birth and extinction* - hur sekvensen av förändring sker i relation till nya rumstypologier, en dominoeffekt som både kan ge uppkomst eller fall av flera andra typologier.

(2) *Prototypical sets* - då typologier är uppbyggda och utformade av flera standardiserade rumstyper

(3) *Trends of different temporal scales* - fall där rumstypologin definieras av ett specifikt tidsomfång

(4) *Contagious room types* - rumstypologier eller koncept som kan överföras eller 'smitta' mellan olika byggnadstyper

(5) *Abruptive room types* - rum som skiljer sig från en tidigare struktur eller tradition, och

inte kan läsas som en organisk utveckling av densamma

(6) *Absent friends and the ever-changing boundaries of the dwelling* - rumstypologier kopplade till närvaron eller avsaknaden av aktiviteter samt händelser runt om och i bostaden. Orsaken kan vara till exempel framsteg eller förändring över tid, av både teknologisk eller samhällselig karaktär.

Min initiala identifiering av potentiella rumstypologier tog stöd i Kärholms studie om rumstyper i Sverige. Han redovisar tydligt start och slutdatum i historien för olika typologier, både när de förekommer fysiskt eller när benämning eller titlar dyker upp. I arbetet identifierar Kärholm faktorer som bidrar till en rumstypologis existens, till exempel är rum ibland bundna till en tidsmässig skala, eller bryter aktivt mot tidigare traditioner. Dessa kan vara av olika permanens och han noterar att rum som är förknippade med s.k. *network stabilization* ofta är mer kortlivade än dess motparter. *Network stabilization* - refererar till ett rum som är beroende av vad arbetet kallar *obligatory actors*, och representeras av externa krav såsom lagar och teknisk infrastruktur.

Ur de rumstypologier som Kärholm redovisar görs ett urval som fokuserar på a) typologier som uppfyller de tre avgränsningarna och

b) funktionellt faller inom någon form av basbehov i en bostad.

Som översiktlig litteratur för att ge en sammanhängande förståelse för Sverige och omvärldens utveckling under dessa åren används främst två böcker. Den första är *Svensk bostadsarkitektur* (2018) av Ola Nylander, professor och fil.dr. i arkitektur. Denna tjänar som en översikt över den historiska kontexten, presenterar händelser både in- och utrikes, samt visar på viktiga trender och influenser.

Den andra är *Svensk bostad* (1978) av Erik Lundberg, konsthistoriker och arkitekt. I denna boken presenteras olika arkitektoniska stilar och trender, samt deras inneboende logik och sammanhang. Den gör speciellt ett arbete för att redogöra runt tiden både innan och efter industrialismen. Till detta hör också dess bredd i form av socioekonomisk ställning samt geografiska exempel.

Den första specifika litteraturen som studeras är *1800-talets stockholmsbostad* (1988) av Birgit Gejvall, konsthistoriker. Den sträcker sig, som enligt titlen, över seklet i sin helhet. Gejvall täcker både bostadsbestånd och olika hustyper, men jag fokuserade mest på kapitel sex, '*Rumsutvecklingen i den borgerliga bostaden*', vilket sammanfattar innehållet bra. Denna källa utgår ifrån borgerliga bostäder.

1.3 Tidigare forskning

Trots detta ger Gejvall en god redogörelse i detalj, en typologi i taget, för vilka interna relationer rum hade till varandra och hur de uppstod vilket varit användbart för i studien. Det ska också tilläggas att vissa av kategorierna här saknar tillhörande specifika planer, medans andra är väl redovisade med grafiskt material.

I *En bostad för hemmet* (1998) av Kerstin Thörn, fil.dr. beskriver författaren ingående perioden kring sekelskiftet (närmare bestämt 1889-1929). Denna avhandlingen tjänar som en djupdykning kring vilka som tog ansvar för arkitekturen innan staten gjorde det 1919, och redogör tydligt många samhällsfunktioner såsom bostadsbestånd, ekonomiska faktorer och organisationer.

För att bättre representera den bostadssituation som kan ha varit applicerbar utanför det borgerliga beståndet användes litteratur som fokuserade på en lantlig kontext eller normalbestånd i städer. Dessa inkluderade *Så renoveras torp och gårdar* (2017), *Så byggdes husen 1880-1980* (1983), och *Böndernas bygge* (1993).

På detta fortsatte en studie inom smalare litteratur om specifika rumstypologier, som Nordiska Museets bokserie om *Köket* (2013), *Sovrummet* (2013), *Badrummet* (2013), *Tvättstugan* (2009) och *Vardagsrummet*

(2013). Till detta kom också *Tidstypiska kök och bad* (2020) av Cecilia Björk, Gustav Bergström och Laila Reppen.

I *Berättelser om den öppna planlösningens arkitektur* (2012) analyserar Maja Willén, konstvetare, hur arkitekturen beskrivs av brukare och aktörer. Hon använder distinktionen text, diskursiv praktik och social praktik för att djupare förstå implikationerna med arkitekturen, och vad den säger om synsättet runt och på den öppna planlösningen. På ämnet kök och jämlikhet beskriver Willén specifikt hur de beteendemönster hon finner i denna urvalsgrupp inte nödvändigtvis är representativa hos en större allmänhet, och reflekterar troligtvis bara den grupp som verkar ha dragits till den öppna planlösningen.

Hon skriver: "Att tillskriva den öppna planlösningen dessa funktioner måste dock betraktas som en klassfråga. Strävan efter jämlikhet och ett utpräglat manligt matlagningsintresse återfinns kanske allra tydligast just inom en ny dominant medelklass." (Willén 2012, s. 116)

Generell källkritik

Många av de tidiga rumstyperna som är representerade redan innan startpunkten av år 1800, är bundna till en mer välbärgad del av samhället. Givetvis går detta lite emot visionen att typologierna som forskats kring

skulle kunna vara representativa för stora delar av befolkningen. Detta blir mindre av ett problem mot mitten på 1900-talet, då fokus på forskning och drivande av typologier huvudsakligen sker i den allmänna bostaden, som Lundberg noterat gäller funktionalismen.

1.4 Metod & genomförande

Efter en genomsökning av rumstypologier i Kärrholms studie gjordes en generell litteraturstudie av den svensk bostadsarkitekturen. I denna process forumulerades beroenden och kopplingar mellan typologier. Kombinerade gav Kärrholms studie en god idé om aktuella årtal för start- och slutpunkter, och den generella litteraturen kunde länka rumstypologier där funktioner fortsatte, togs över eller rentav var relaterade till varandra. Resultatet i detta sammaställdes i ett antal aktuella rumsplaner för olika typologier, och de diagram som förekommer.

Under litteraturstudien har jag aktivt försökt att läsa om hela utvecklingen av rum, men för en sammanhängande struktur och text ansåg jag att periodvisa tydliga exempel grundade i en specifik typologi gjorde ett bättre jobb genom att presentera förändringen över tid. Alternativet hade varit en löpande lista över en lång tid, något som jag var rädd kunde sakna nyanserna vid ett specifikt tillfälle. Detta försöker arbetet backa upp med hjälp

1.4 Metod och genomförande

av avsnittet "Milstolpar" som tillförs varje typologi eller kapitel, och består av en löpande lista över associerade händelser.

att funktionellt indela rumsfunktioner för att bättre kunna förstå hur ett specifik användningsområde rört sig eller utvecklats.

Som tidigare nämnts bröt jag ut huvudämnen av vad bostäderna uppfyller och som dagligen används: mat, umgänge, sömn, och hygien. Ifall man läser BBR (Boverket 2020) för aktuella funktionella inslag i en bostad finner man att följande kategorier finns med i antingen ett rum eller utrymme: personlig hygien, matlagning, matplats, daglig samvaro, sömn och vila, samt förvaring. Jämför vi därefter de kategorier som tidigare presenterats verkar de överlappa tillräckligt ifall vi lägger till förvaring. Mina funktionella kategorier blir således:

- Rum för mat - var hushållet förbereder och intar sina måltider
- Sociala rum - representativa eller mer offentliga funktioner
- Rum för sömn - för detta avsedda möblemang eller rum
- Rum för hygien - kopplade till renhållning
- Förvaring - rum som stöttar eller har som huvudsyfte att husera objekt

Dessa fem huvudkategorier kommer var och en att ha ett eget kapitel. Detta kommer

1.5 Nyckel

Diagram

För att redovisa en tidsram med rumstypologiers relation till varandra kommer varje kapitel att introduceras med en diagrammatisk tidslinje (se bild 1). I denna kommer betydelsefulla tidpunkter från respektive funktions historiska bakgrund kombineras med deras kronologiska tidsram. Olika grupperingar inom funktionen kommer också förekomma, och färgkodas därefter i typologins förekomst i katalogen.

Källor

Viktiga skiften härstammar från olika *milstolpar* och deras källor finns också där. Årtal för typologierna grundas i Kärrholms (2020) redovisning av första och sista bostadsförekomst, med eventuella slutdatum korrigerade för att sträcka sig fram till idag.

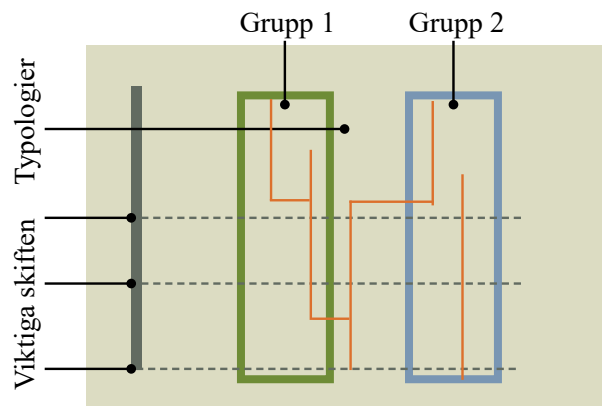

Bild 1 Tidsdiagram

Katalog text

Varje rumstypologi att presenteras på ett uppslag, i kronologisk ordning. Brödtexten (se bild 2) kommer att fokusera på rumstypologins utformning och utförande, med en punktlista till höger som redovisar samtida större händelser för den aktuella tidsperioden. Samtliga årtal relaterade till byggda exempel hämtas från bostadsbebyggelse, ej andra byggnadstypologier. Milstolparna kommer att bestå av betydelsefulla händelser eller andra aktuella informativa punkter.

Källor

Samtliga källor för *milstolpar* finns under *noter*, och överensstämmer med den siffra som står till höger om rubriken.

I text: Milstolpar [1]

Samtliga källor redovisas under *Noter*: [1]

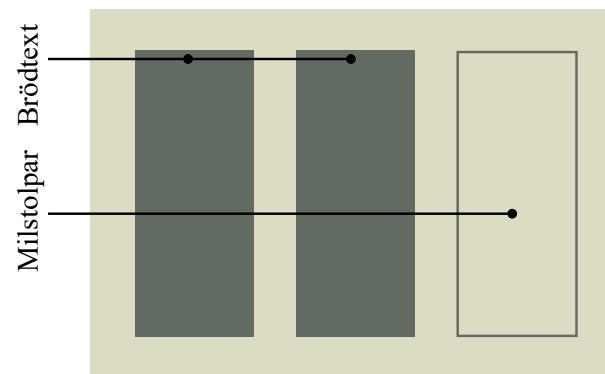

Bild 2 Brödtext, katalog

Katalog bild

Utöver text kommer ett antal planritningar att bifogas (se bild 3). Med detta grafiska material kommer jag försöka ge en bild av bostadsbeståndet, och urvalen kan antingen fokusera på att presentera likheter, skillnader eller utveckling genom tiden. Detta ger stöd i en referenspunkt hos verkliga byggnader. Skalan på planerna ska om möjligt matcha varandra, men en definitiv måttsättning kommer inte finnas.

Källor

Under varje plan är målet att byggnadsår, stad och eventuell byggnadstyp skall framgå. Källor för samtliga bilder finns i ett eget avsnitt under *källor*, underrubrik *bildreferenser*, där de är ordnade efter respektive bildnummer.

I text: Bild 1

Källa under *Bildreferenser*: Bild 1.

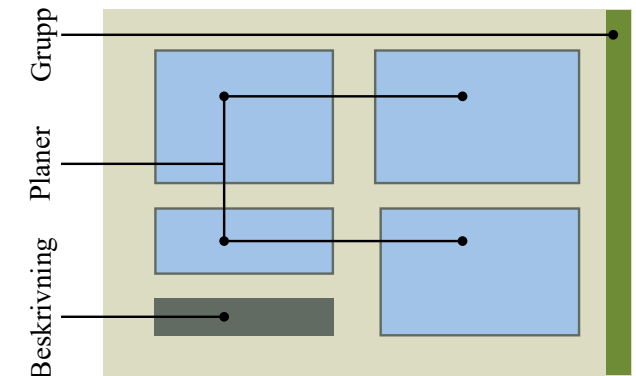

Bild 3 Bildmaterial, katalog

2. Historisk bakgrund

Följande kapitel har som syfte att ge en bredare bild av relevanta rörelser, händelser eller förändringar. Detta kommer att presentera information som kan vara applicerbar i flera typologier och förhoppningen är att uppslagen då kan hålla sig till ett snävare ämnesområde, och undvika repetition.

2.1 1800-1900 Industrialism

Sverige under 1800-talet var ett land där mycket höll på att förändras. En större del av populationen hade varit sysselsatt inom lantbruk, men nya tekniska uppfinningar hade börjat effektivisera det manuella arbetet inom jordbruket och lämnade många utan jobb. Den egna befolkningen fördubblas och de arbetslösa tvingas flytta mot städerna, där industrierna fanns, för att söka annan försörjning (Nylander 2018).

Trots mindre regleringar kring bebyggande låg ansvaret mycket på det egna hushållet att lösa boende, och sällan lade myndigheterna sig i frågan. Ibland förekom det i brukstradition att arbetsgivare var tvungna att hålla i huvudansvaret för sina anställdas bostäder. Det existerade också en välgörenhetsrörelse som inriktade sig på de mest utsatta i samhället, en sådan samordnare är Föreningen för Välgörenhetens Ordande, FVO (Thörn 1998). De försökte samordna politiska aktioner, andra filantropiska organisationer samt frivilliga individer för att hjälpa hemlösa familjer och ensamstående mödrar speciellt.

Titeln som byggmästare var inte längre skyddad efter 1864 och detta ledde i sin tur till att många privatpersoner sökte sig till bostadsbyggande som en marknad för ekonomisk vinning. Efter en längre period av omläggande accepterades nya lagar kring bostäder 1874, men nivån låg inte särskilt

högt - det onämndes endast avträden och vattenanslutningar. Detta hade sin effekt i att många bostäder byggda under slutet på 1800-talet var undermåliga både standard och utförande (Nylander 2018).

Om standarden för allmänheten var låg så hade estetiken stött på ett eget problem. Industrialiseringen gav ett ekonomiskt uppsving i Sverige, men var också den byggsten som många arkitekter fick börja korrigera sina idéer och ritningar efter. Ett standardiserat utbud gjorde att utseendet följde därhän: "Arkitekterna tänka sina byggnader såsom sammansatta av standardstycken - även där de icke äro eller kunna vara sammansatta av sådana. All form utbildas på detta sätt." (Lundberg 1978, s. 225)

"Helt naturligt var det för arkitekterna att vända sig till renässansens formspråk för att vinna hjälp i sin strävan att tänka byggnaden såsom sammansatt av smådelar" (Lundberg 1978, s. 225)

Arkitekten förlorar makt till byggherrar i konstnärliga frågor, där de tidigare haft egenrätt. I Storbritannien formuleras 1850 en tidig motreaktion mot industrialiseringen, dess metoder och konsekvenser för den byggda miljön. Idag kallar vi den för Arts & crafts, och några årtionden senare börjar den sakta manifesteras i Sverige.

Anledningarna är mångfaldiga men kan sammanfattas som en social aspekt om individens hantverk och dess avtryck, och dels en estetisk aspekt om material, ärlighet och utseendet. Det blir en motreaktion mot örlighet - imitation av material och döljande av funktion eller konstruktion är något som ska undvikas. Lundberg summerar det som en attityd att: "Hellre avstå från dekorativ utsmyckning än godtaga mekanisk sådan." (Lundberg 1978, s. 237)

Lundberg noterar också att utvecklingen av den snabba och kraftfulla expansion inom industrialismens början gav Sverige en chans att komma ikapp västerländska länder sedan Stormaktssverige kollapsade (Lundberg 1978).

Som om det inte var tillräckligt med de existerande bostädernas dåliga kvalitet började det efter 1875 bli än värre bostadsbrist i städerna. Det var också nu som urbaniseringen verkligen hade fått upp farten. Den tekniska utvecklingen inom jordbruket fortsatte att rationalisera bort allt fler arbetstillfällen på landsbygden, transport i form av båt och tåg förbättras, och städerna förtätas i rask takt. Innergårdar fylldes igen, där det tidigare var förvaring eller avträden trängdes nya bostäder in. Hyreshus blev den vanliga formen av boende för arbetare, med ett eller två rum per hushåll, ofta i höga tätbyggda hus (ibid).

2. Historisk bakgrund

Det var denna låga levnadsstandard som de flesta hushåll hade upplevt, och var vana vid, när sekelskiftet passerade. Enligt en undersökning av Joseph Guinchard på Statistiska Centralbyrån publicerad 1903 steg hyrorna i Stockholm med 50% på 1890-talet. Allt oftare blev hushåll tvungna att ha inneboende för att kunna ha råd med hyran, vilket ytterligare förvärrade trångboddheten och levnadsförhållanden (Thörn 1998).

I Stockholm fanns ungefär 47000 lägenheter, med i snitt fyra man per bostad - drygt hälften bestod av endast ett rum. Ungefär 70% av dessa ansågs trångbodda vilket, med den tidens mått, var 15 kubikmeter luft per person. Omvandlat till area betyder detta att fem kvadratmeter per person var gränsvärdet om vi antar en ungefärlig takhöjd om 3 meter per våningsplan (ibid).

1892 grundas egnahemsrörelsen, med målet att hjälpa mindre bemedlade hushåll skaffa egna hem. Idén kom till som ett led i att motverka utvandringen, och den låga bostadsstandarden sågs som en drivande faktor i detta. Däremot skulle det dröja innan den fick samma form eller formulerade syfte tills ungefär tjugo år senare (Nylander 2018).

Kommentarer

Bild 4-7 visar en tendens i det historiska rurala bostadsbyggandet. Entréposition i mitten av byggnaden, med två separata sidor som flankerar en kärna. Spisen eller eldstaden är placerad centralt och gärna utan fasadkontakt, om det är möjligt.

Arbetarbostaden (se bild 8-9) i urbanare miljöer är under denna period kvalitativt begränsad. Köket är typologiskt definierad, men tjänar funktionellt som flera rum samtidigt. Entrén ligger ofta på samma centrala ställe, och eldstad är fortsatt i mitten av husets djup, gärna med delad murstock då det förekommer flera bostäder.

Milstolpar [1]

- 1862 Kommunallag gör stadens skötsel stadsfullmäktiges ansvar
- 1864 Lag om näringsfrihet
- 1874 Ny hälsovårdsstadga
- 1892 Egnahemsrörelsen grundas
- 1895-96 25% av arbetarbefolkningen är inneboende

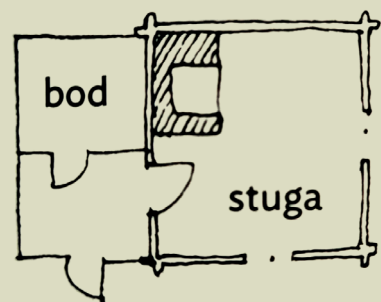

Bild 4 Enrumsstuga, vanlig fram till 1750 i städer

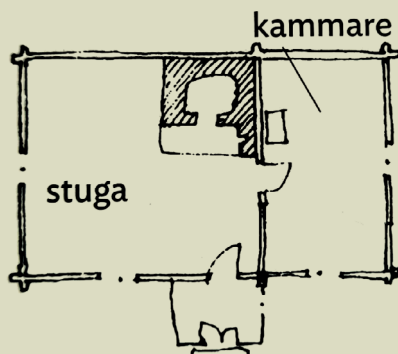

Bild 5 Sidokammarstugan, vanlig under mitten av 1800-talet

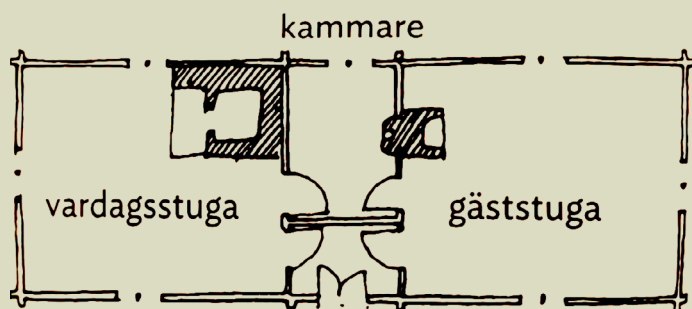

Bild 6 Parstuga med gästdel, vanlig från 1600-talet

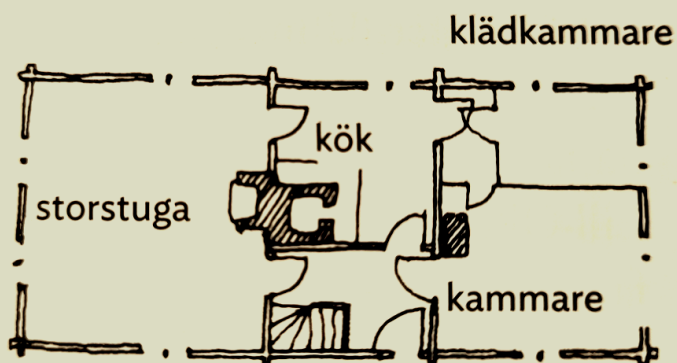

Bild 7 Nyare variant av parstugan under slutet av 1600-talet

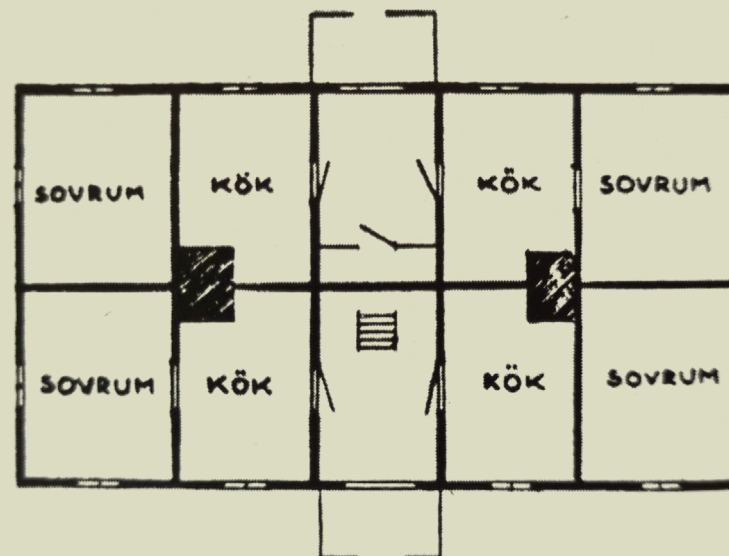

Bild 8 Arbetarbostad, fyra enrumslägenheter, Ekenbergs varv, troligtvis runt 1870.

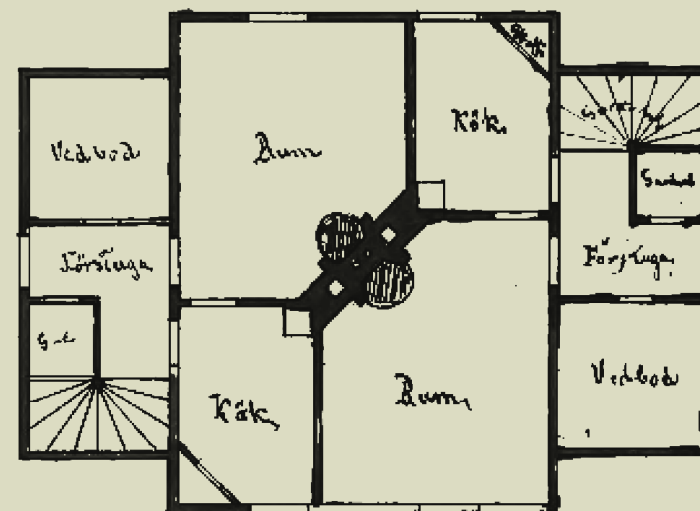

Bild 9 Arbetarbostad, bottenplan, Kungsholmen 1877.

2.2 1900-1950 Bostadsstyrning

Första decenniet fortsätter i samma spår som förra seklet lämnar av. Bostäder är en fortsatt bristvara, det existerande bostadsbeståndet håller låg standard och första världskriget gör att mycket litet byggs. Fattigvården är fokuserad på de som definieras "oförmögna" att försörja sig själva och lämnar resten åt välgörenhetsorganisationer och filantroper (Thörn, 1998). De statliga interventioner som tar plats i bostadsfrågan sträcker sig inte längre än att inrätta nödbostäder - enkla bostäder av den lägsta standarden. Trots att de var avsedda som tillfälliga lösningar fanns vissa kvar så lång som in på 1950-talet (Nylander 2018).

Funktionalismen och hygienismens vindar börjar på riktigt tränga in i allmänhetens bostadsplanering. Separation av aktiviteter, bättre tillgång till ljus, luft och yta, samt ideal om renlighet - både av kroppslig och andlig karaktär. Fokuset för speciellt funktionalismen landar rakt på en redan öm tå - den låga bostadsstandarden. Lundberg (1978, s. 292) sammanfattar det som: "Funktionalismen ägnade på bostadsområdet större delen av sitt intresse åt den enkla och enklaste standardbostaden, den som utgör huvudparten av hela bostadsbeståndet, cellerna i bikupan. Denna bostad utgör - såsom man nu hävdade - det socialt sett viktigaste föremålet för en ansvarsmedveten arkitekts verksamhet."

Det är också under det tidiga 1900-talet som det sker ett skifte i byggbranschen. Tidigare väl sysselsatta arkitekter får tid att fundera mer teoretiskt kring bostäder och deras utformning då det inte byggs så mycket. Dels sker ett skifte akademiskt, med en ny generation, men också tar arkitektrollen steg mot en större delaktighet i fler av samhällets processer och planeringar (Thörn 1997).

Som Ivar Tengbom, en av de ljudligare förespråkarna av detta nya ansvar, formulerade det "skola vi vara byggnadsfackmän eller skola vi bli dekoratörer?" (Arkitektur 1911, s. 89-92 se Gejvall (1988) s.222)

Svaret på denna retoriska fråga återvänder successivt under de följande åren när fler av de yngre arkitekterna börjar argumentera både tekniskt och ekonomiskt. Betydelsen av att som formgivande arkitekt också ha en förståelse för ekonomi och byggnadsteknik blir uppenbar. Den nya generationen blir drivande i standardiseringsfrågan med resonemanget att detta kunde förbilliga bostadsbyggandet, och förenkla byggprocessen (Thörn 1997).

Bostadsbristen fortsätter att pressa byggbranschen, och de standardhöjningar som föreslås trycks ofta tillbaka - till exempel argumenterades att "badrum var en onödigt lyx för låginkomsttagare" (Nylander 2018, s. 81).

Bilden som det nya hemmet planerades utifrån var också annorlunda - inte längre bar hemmet samma arbetsbördor som det tidigare togs för givet. Kläder skulle inte behöva självtillverkas utan köptes från fabriken, maten kunde vara färdiglagad och endast behöva värmas. Industrialismens komforter började ur arkitektens synvinkel, rationalisera bort arbetsbehovet ur hemmet (Larsson 2013).

Egnahemsrörelsen hade nu statligt stöd för arbetare med mindre ekonomiska tillgångar, och efter 1924 kunde delar av insatsen betalas med eget arbete. Tomterna skulle vara stora nog att bidra till livsmedelsförsörjningen och husen som byggdes var runt 50 kvm med källare och vind. Under perioden 1913-38 delades det ut lån till 13000 bostäder (Nylander 2018). Vidare ställdes sociala krav på de sökande, vilket inte var speciellt ovanligt för organisationer vilka ofta hade åsikter om vilken typ av livsstil eller familjekonstellation som var sund eller 'god'. Till exempel hade Hemmet för Tuberkulösa Arbetskor ordningsregler när boende skulle vara hemma kvällstid och Stockholms Arbetarhem tog inte emot personer vars ekonomiska läge var orsakat av kriminalitet eller alkoholmissbruk, och hårt supande ledde till vräkning (Thörn 1997).

2. Historisk bakgrund

Redan under 1930-talet började det talas om folkhemmet, av Per Albin Hansson, dåvarande socialdemokratisk partiledare. Även om det dröjer innan folkhemmet som koncept kommer fram till gemene man är det som idé viktigt, i kontext av den ekonomiska krasch börserna var med om året innan. Det är också runt dessa år som egnahemslånen får bättre förutsättningar med statlig backning.

De tidiga bostadsstudierna från första halvan av 1900-talet är också vad som lägger grunden till modern bostadsforskning, standardiseringssystem, och i slutändan, de byggnormer som existerar idag. Hemmets Forskningsinstitut (HFI) är ett av de första nämnvärda svenska exemplen och dess grundande 1944 var en direkt konsekvens av forskningen ett par år tidigare som visade på allvarliga brister inom främst logik av köksutformning.

Milstolpar [2]

- 1895-1913 Stor inflytt till städerna
  - Göteborg + 49%
  - Malmö + 49%
  - Stockholm + 43%
- 1920 Egnahemsrörelsen växer
- 1920 Modernismen kommer till Sverige
- 1921 *Praktiska och hygieniska bostäder*

publiceras

- 1921 Sveriges första byggnorm / rekommendation
- 1929 Börskrasch
- 1930 Sverige har en av de lägsta bostadsnivåerna i Europa
- 1931 *Acceptera* ges ut som programskrift till Stockholmsutställningen
- 1930 Stockholmsutställningen introducerar funktionalism i Sverige
- 1934 *Kris i befolkningsfrågan* av makarna Myrdal publiceras
- 1938 *Lort-Sverige* av Ludvig 'Lubbe' Nordström publiceras
- 1939 Bostadsutredningen startar
- 1944 HFI grundas
- 1945 Bostadsutredningen färdig

Under 1920-30 talen började egnahemshusen (se bild 10) och barnrikehusen (se bild 11) förekomma. Med ökad statlig påverkan i bostadsbranschen försökte de stötta arbetarklassen mot en god vardag, genom en god bostad, med tankesättet att detta i sin tur skulle leda till goda medborgare.

Oavsett de moderna avsikterna användes inte alltid lägenheterna som de hade planerats, och planlösningen (se bild 12) visar hur en bostad hade möblerats. Det största rummet var tänkt som vardagsrum, men användes i verkligheten som finrum och stod därför utanför vardaglig användning. Notera hur vardagsrummet i bild 9 måste användas dagligen, då det ensamt tjänar som genomgångsrum för resten av lägenheten.

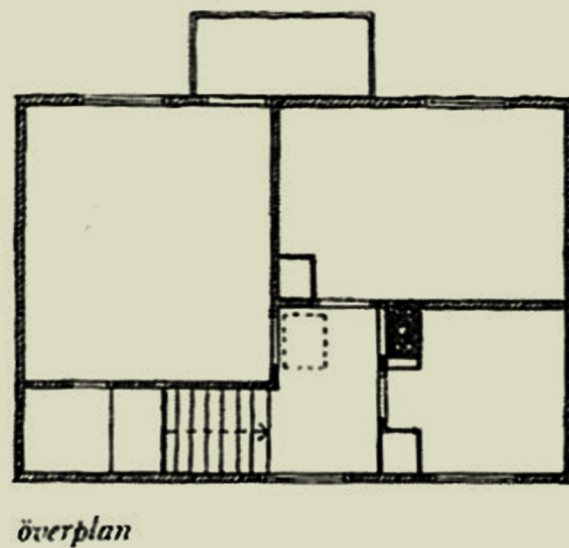
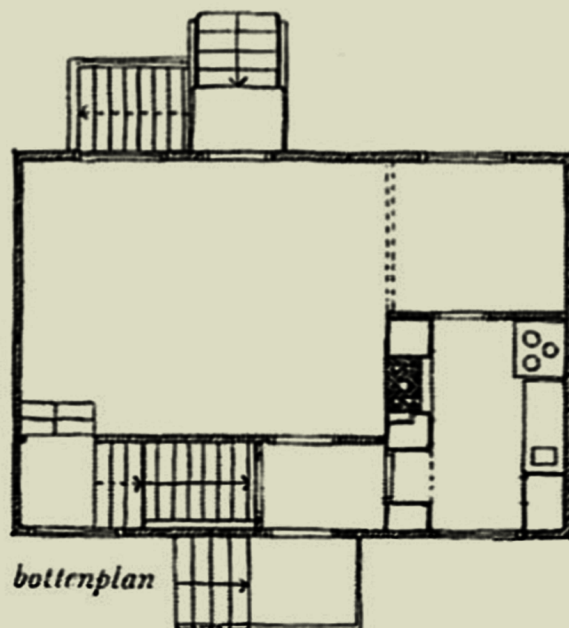

Bild 10 a, b. Egnahemshus, Fräntorp, 1930-tal

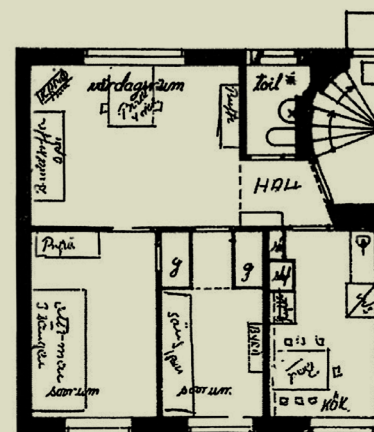

Bild 11 Barnrikehus, 1938

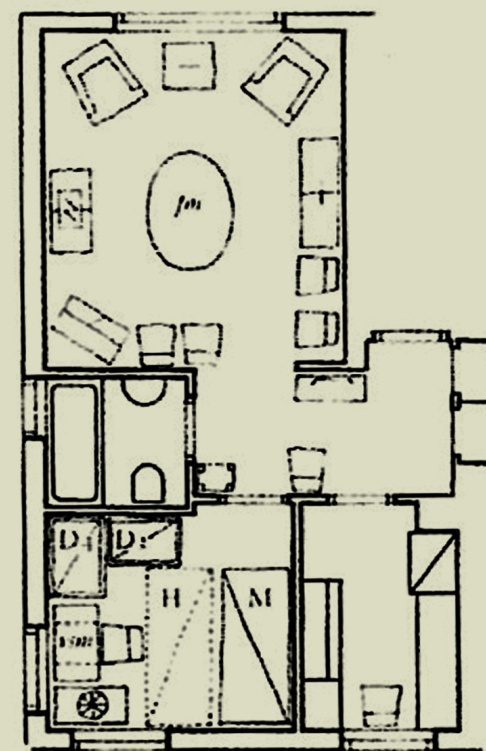

Bild 12 Möbleringsexempel, Bostadsutredningen, 1939

2.3 1950-1975 Standardisering

När andra världskriget tar slut i Europa återfår Sverige kapacitet och kapital att göra något åt bostadssituationen. En snabbt expanderande medelklass som kräver högre standard, nya uppfinningar som höjer möjligheten för bostadsutrustning och moderna byggtekniker lägger grunden till en period då Sverige fokuserar mycket på byggbranschen.

Kvalitativa och gedigna bostäder byggs framgångsrikt och med ribban för standarden höjd började samhället fokusera på det sista pusselbiten i bostadsmarknaden - kvantiteten. Det fanns fortfarande inte tillräckligt bostadsbestånd och en uppskalning av storlek, antal och ekonomiskt stöd till byggprojekt började lanseras. År 1965 startar miljonprogrammet - med ribban på samma standard men med ett sikte på långt fler bostäder än tidigare år. Under tio år skulle en miljon bostäder bli till och i takt med att projektet fortskred förflyttades många arkitektoniska avvägningar i favör för denna kvantitativa produktion. Med en god standard påvisad tidigare årtionden började byggbranschen jobba i större skalor, inspirerade av industriella metoder, bland annat skeppsvarven. Prefabrikat, moduler och storskalighet var alla verktyg som tillät branschen att överhuvudtaget komma nära de hastigheter som önskades. En direkt konsekvens av metoderna var att antalet variationer minskade och att det byggdes

många lägenheter som inte avvek från varandra. Det som offrades i bostadsvariation återvanns i kvantitet och med en bostadsstandard som mot slutet på 1970-talet var den näst högsta i Europa hade Sverige gjort en imponerande bostadsutveckling från mellankrigstiden (Nylander 2018).

Milstolpar [3]

- 1955 Bostadsvanor och bostadsnormer utger resultatet från utredningen '39
- 1957 HFI ombildas som Statens institut för konsumentfrågor (idag Konsumentverket)
- 1964 Riksdagsbeslut om miljonprogrammet
- 1965 *Sätta bo* rekommenderar 3 rok för en ung familj
- 1974 Sverige når näst högst bostadsstandard i Europa

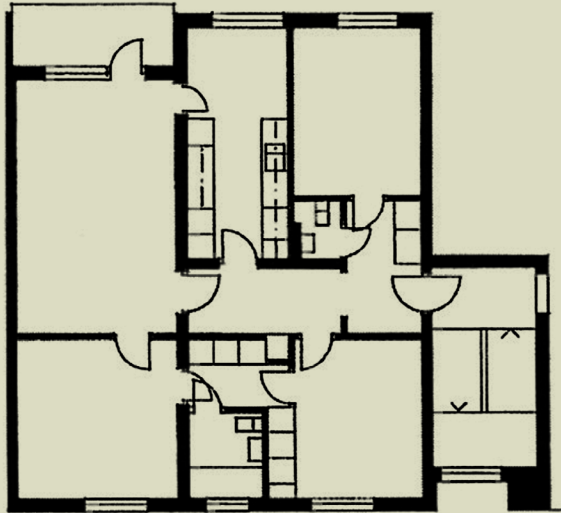

Bild 13 Stockholm, 1960-talet (189)

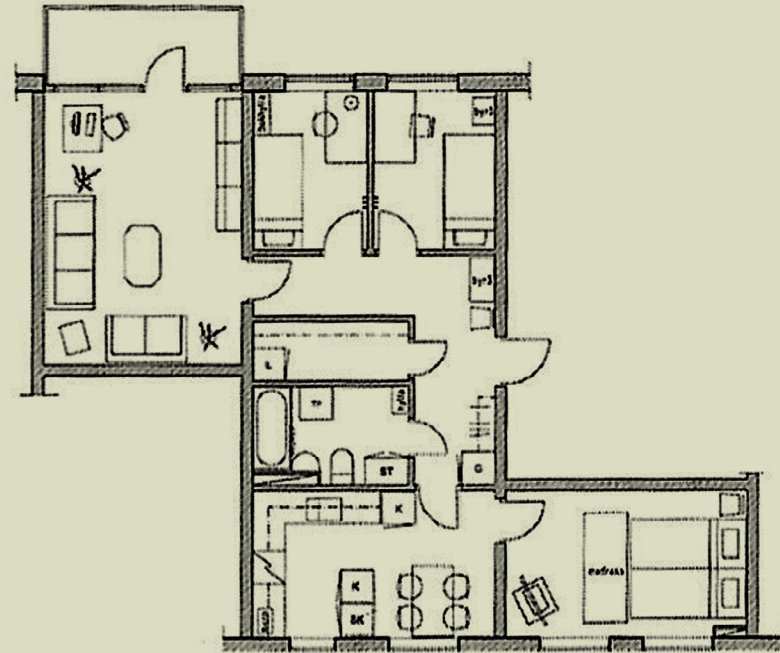

Bild 14 Backa Röd, Göteborg, 1969-70 (195)

Fram till och under miljonprogrammet blir lägenheter som störst. Badrummen expanderar, köket har återfått sina ytor efter dippen med köksvrår, och förvaring får fler och bättre lösningar.

En observation från de exemplen vi kan notera är positionen av sovrum ifrån varandra, i de fall planlösningen inte är zonerad blir de privataste delarna ibland separerade. Resultatet är en fragmenterad social-privat indelning med sovrum i olika "återvändsgränder" av lägenhetens planlösning.

Bild 15 Göteborg, 1969-72 (249)

2.4 1975- Marknadsstyrning

Med miljonprogrammet stoppat och oljekrisen i ryggen byggs det väldigt lite i Sverige. Staten lämnar helt bostadsbyggandet och reducerar senare subventionerna till byggbranschen. Detta varar tills en ekonomin vänder och toppar igen vid 1991-1992, då den fria marknaden lyckas bygga 60'000 bostäder på ett år (Nylander 2018).

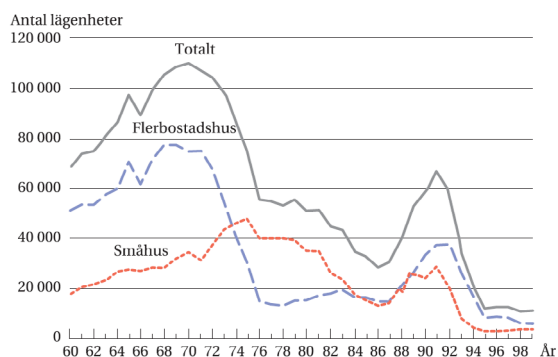

Bild 16 Nybyggnation av lägenheter, 1960-1999

Sveriges hushållsdemografi förändras, med fler enpersonshushåll än tidigare, och bostadsbeståndet finner sig med ett överskott av stora lägenheter. De som kunde såg sig om efter villor, men de efterfrågade små lägenheterna dök inte riktigt upp. Under tiden börjar Sveriges stål- och verkstadsindustri göra bra ifrån sig vilket ökar efterfrågan för kommersiella fastigheter (ibid).

Med subventioner för reparation, ombyggnad

och tillbyggnader (ROT) blev det långt mer ekonomiskt gångbart att investera på nytt i äldre bostäder som annars hade förbisetts (ibid). Många försök görs för att modernisera, eller lösa problemen i de miljonprogramslägenheter som uppstått. Däremot var regelverken kring dessa ingrepp inte alltid specifika nog, och detta medförde problematiska materialval och kompromisser, något som tyvärr också förekom inom rena nybyggen mot slutet av 1980-talet (ibid). Postmodernismen får fäste som funktionalismens kritiker, och bryter enligt Nylander (2018) dess dominerande ställning. En svårtöjd byggnadsnorm gjorde att i Sverige slogs det nya fasaduttrycket mot ett inre som fortfarande var hårt hållet av SBN (ibid).

Bostadsmässorna under 80-talet är av varierande kvalitet med Bo85 i Uppsala som den mest framgångsrika. Sociala frågor får en större plattform, med fokus på gemensamma eller delade lokaler. Visst experimenterande med generella och flexibla rumsenheter förekommer, men beskrivs som "en del i en utvecklingslinje parallellt med den stora bostadsproduktionen med funktionsstyrda rum." (Nylander 2018, s.283). Byggbranschen fortsätter uttrycka missnöje kring byggnormerna och ger dem skulden för ökade byggnadskostnader, vilket är samma historia som pågår än i denna dag. Ökande förekomst av kollektiva hus kretsar nu kring

ideal om "gemenskap resurshushållning, och jämställdhet" (ibid).

Rekordlåga siffror för bostadsbyggandet markerar 1990-talet, och byggandet flyttar fokus från allmänheten till de grupper som kunde göra ett projekt finansiellt drivbart. De sociala aspekter som diskuterats politiskt under tidigare årtionden försvinner tillbaka i bakgrunden. Finanskrisen 1992 gör att många hushålls och bankers ekonomiska situation blir problematisk. Resultatet blir att antalet lediga lägenheter ökar från några tusen till 45'000 1997, arbetslösheten går från 2% till 8%. En halv miljon jobb försvinner och i arkitektkåren är som värst 25% arbetslösa. Med statens uttag ur bostadsmarknaden följer strax bostadsforskningen samma linje (ibid).

Marknadsstyrt bostadsbyggande gör att hållbarhet eller energisnålhet inte premieras under 1990-talet, och standarder erstattes med marknadsundersökningar. Läget i staden blev A och O för att kunna sälja en bostad. Guldkanten på denna annars bittra period är tvåfalt. Dels återvänder kvalitet inom bostaden, vilket inte varit speciellt närvarande sedan mitten på seklet. Till detta hör också arkitektens nya roll, inte längre som samhällsansvarig utan erfarenheten kring bostadsprojektering efterfrågades främst. Bo100 markerar ytterligare en spännande utveckling i arkitektrollen som 'supporting

act' då de boende själva fick utforma och ha åsikter om utformningen. Bo01 och H99 är viktiga mässor i lanseringen av den öppna planlösningen och cementerar det öppna rumsliga sambandet mellan kök och vardagsrum.

Under 2000-talet breddas demografin ytterligare, med nya kulturer, fler ensamhushåll än någonsin och en flyktinginvandring över lång tid blir bostadsmarknaden undermåttad. Boverket önskar en årlig byggtakt om 70'000 lägenheter, men medelvärdet för Sverige ligger från 2000 till 2019 på knappa hälften: 28'000 färdigställda, och 33'000 påbörjade per år (SCB, 2022; Byggföretagen, 2021). Med låga bostadsbestånd och en flyktingkris 2015-16 blev bostadssituationen kritisk, och lösningarna som implementerades saknade ofta kvalitet eller logistisk bakgrund att tillgodose en normal standard. Trångboddheten ökade, framförallt i städerna, och byggbranschen svarade sakta (ibid).

Det nya samhället som byggs upp marknadsförs som en ersättare för den industriella kultur som har dominerat tidigare. "K-samhället" kretsar istället kring kunskap, konst, kreativitet och kommunikation. Willén beskriver en ny grupp som "den kreativa klassen" och överlappen mellan de två verkar ha mycket gemensamt. Hon beskriver hur begreppet fick sitt ursprung

av Rickard Florida, en amerikansk forskare. Den direkta översättningen till en svensk demografi kritiserar aningen, men genom underkategorier går relativt väl att anpassa till storstadsregionerna: definierade som Stockholm, Göteborg, Lund och Malmö, samt Uppsala. Det viktiga i detta är inte precisionen i uttrycket eller sanningshalten bakom detta, utan stadens syn på densamma. Eftersom begreppet cirkulerar inom stadsbyggnad och ofta kopplas till ekonomisk utveckling blir det en viktig kugge för staden att marknadsföra sig mot (Willén 2012; Nylander 2018). Bostadskostnaderna för produktion fortsätter öka, bostadsrätterna blir successivt fler på marknaden och den ökande efterfrågan på bostäder för låginkomsthushåll, bestående av studerande eller ensamhushåll, kunde sällan ha råd med nyproducerade bostäder. BBRs krav kring bostäder för studenter och små lägenheter görs slappare för att bana väg åt nybyggen. På bekostnad av yta eller kvalitet, eller kanske bägge och.

Med en slopad allmännytta, kommuner utan makt när det kom till försäljningspris och stora företag som gärna exploaterade hela kvarter som enheter blir scenen för bostadsmarknaden något dystert när vi närmar oss nutid. Bostäderna som byggs är mindre än tidigare, för att kunna hålla nere bostadspriserna. Samma ransonerande tankesätt som figurerade i början av 1900-talet verkar ha återvänt.

Kommentarer

De generella planlösningar som experimenteras med under denna tiden ökar i antal jämfört med tidigare år, men i det större skedet tolkar jag det, på grund av formuleringen "utvecklingslinje parallellt med...", som en mindre del av det totala byggandet.

Milstolpar [4]

- 1990 ROT-programmet introduceras
- 1992 Reduktion av bostadssubventioner
- 1992 Lågkonjunktur
- BBR 94 ersätter detaljkrav med funktionskrav
- 2001 Bo01 mässa i Malmö
- 2015 Flyktingkris

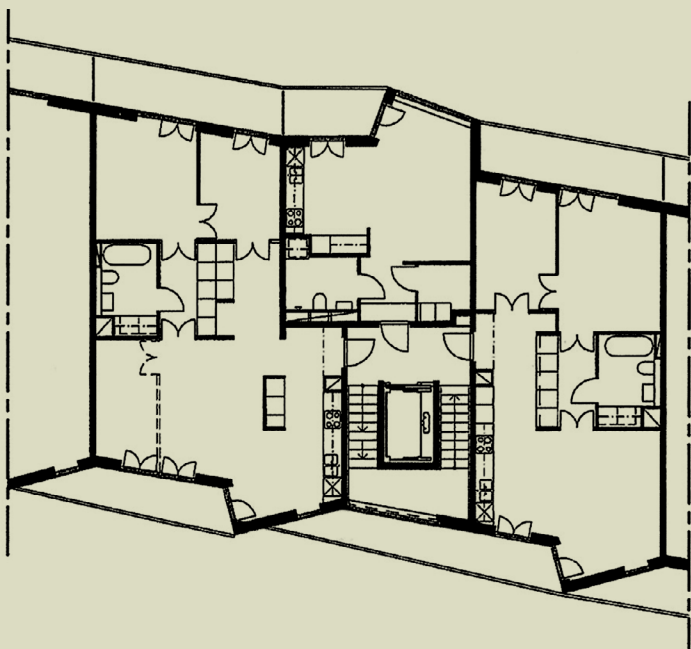

Bild 17 Hammarby Sjöstad, 2008

Bostädernas totala storlek minskar, då varje kvadratmeter måste vara finansiellt försvarbar då det resulterar i högre slutpris. Rumsstorlekarna är sällan överdimensionerade och neutrala ytor som korridorer eller transportytor inkorporeras helst i andra rum.

De dubbla badrum som varit norm i större bostäder är inte längre givna, och badkaren ersätts med dusch. Förvaring varierar kraftigt mellan projekt men kompletteras ofta utanför bostadens väggar med förråd.

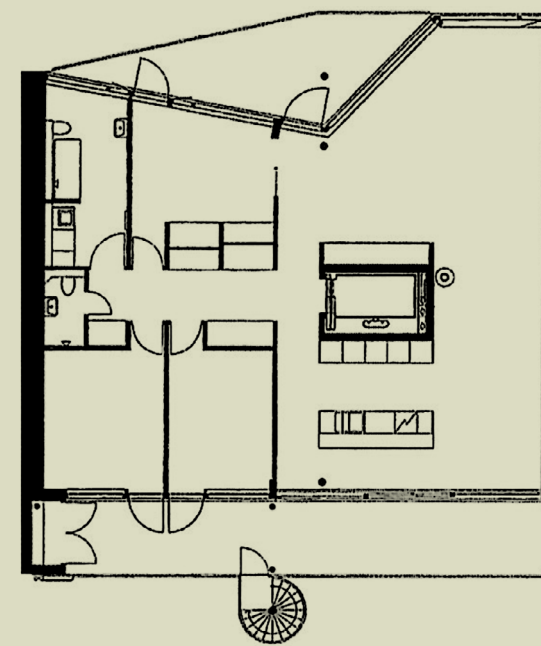

Bild 18 Urbana Villor, Malmö, 2008

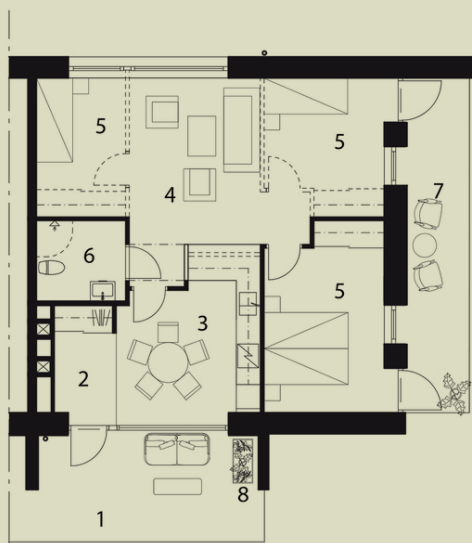
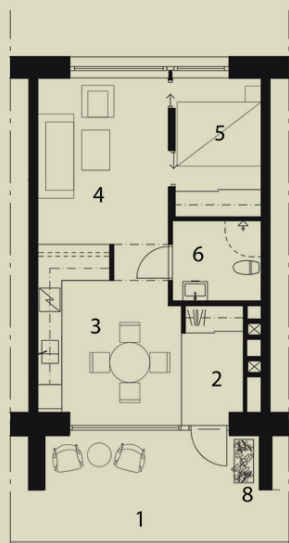

Bild 19 a, b, c. Brf Viva, Göteborg, 2019

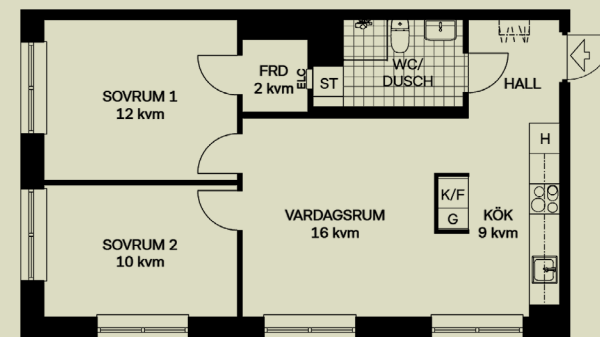

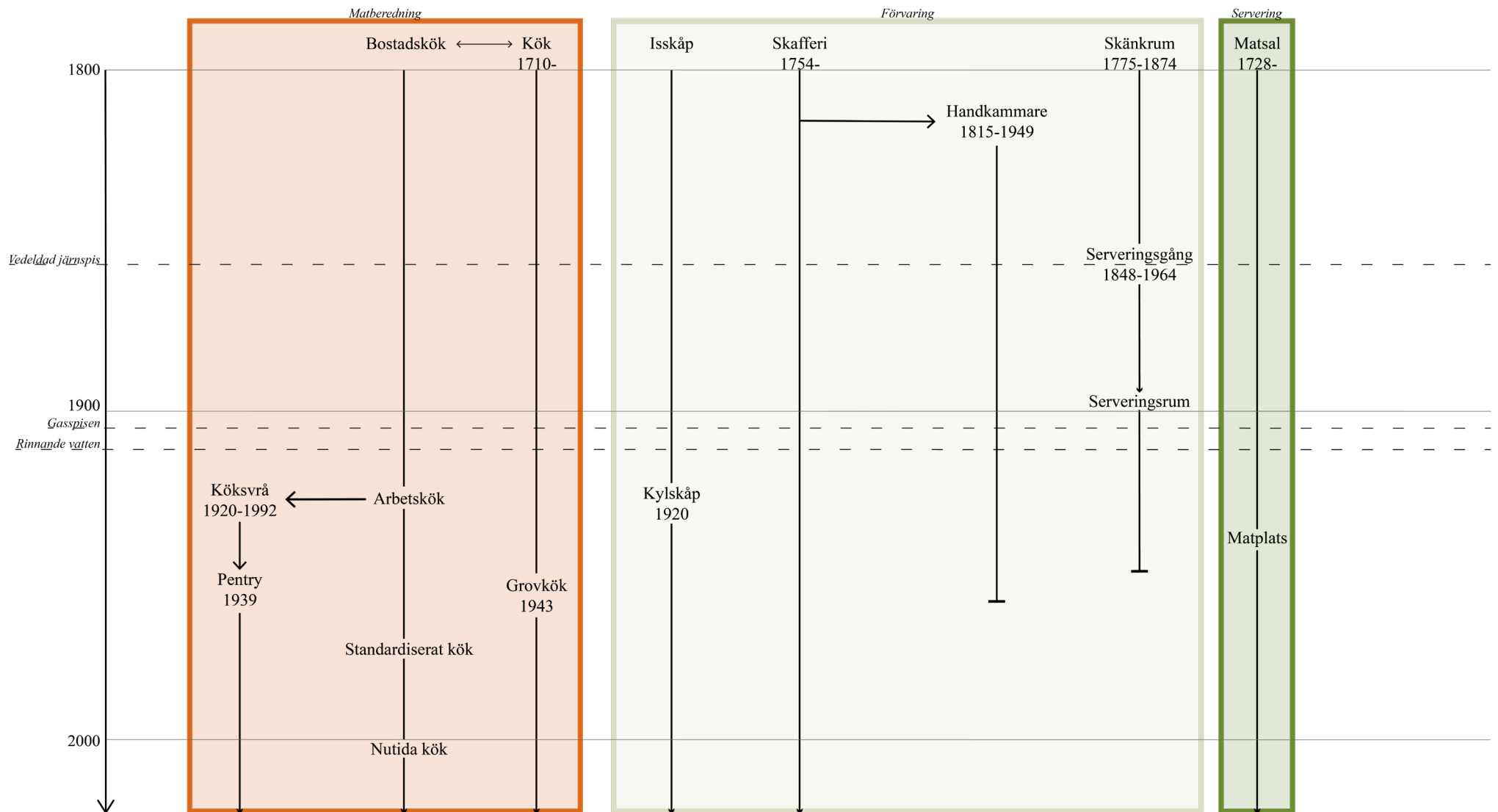
Bild 20 Solkatten, Brunshög, Lund, 2020

3. Rum för mat

Lika länge som människan har hanterat och bemästrat elden har vi samlats och dragits till eldstaden. Den varma härden, löftet om värme, mat och säkerhet. Från en återkommande lägereld, till en skyddad bostad, och vidare mot det vi idag känner som ett kök - vi delar en lång relation till det som länge varit hjärtat i hemmet.

Ett kök har länge överlappat fler funktioner än vad vi idag känner till. Det har varit en plats där man möttes, stannade upp och spenderade tid. Under vissa perioder har det representerat en fristad, eller ett eget utrymme att få kontroll över. Ibland har det varit i skymundan och stundtals i rampljuset av den sociala arenan vi kallar hemmet.

Så hur hamnade vi här, och var är vår eldstad på väg?

Bild 21 Köket konceptuellt har länge funnits, men genomgått flera förändringar under olika utformande ideal. Isskåp ersätts av kylskåp från mellankrigstiden och pentryt är idag ekvivalent med köksvrå och kan i praktiken vara en och samma typologi. Grovköket finns funktionellt långt tidigare än dess typologiska förekomst.

3.1 Bostadsköket

De tidigaste exemplen på rum benämnda som kök dyker upp i Sverige under tidigt 1700-tal (Kärrholm 2020). Fastän rummet tidigt blir separerat från andra funktioner i rika hus dröjer det lång tid innan det blir relevant för gemene man att fundera på sådana extravaganser i sitt hem. Vanliga bondfamiljer bodde i ett eller två rum, vardagsstugor, där en öppen eldstad försåg familjen med värme och ljus. Här pågick allt som hade att göra med inomhusaktiviteter, matlagning, socialisering, arbete och sömn (se bild 3; Larsson 2013).

Mot mitten på 1800-talet kunde det finnas en vedeldad järnspis som ersatt den öppna härden, för familjer med tur eller pengar. Denna nymodighet blev vanligare närmre slutet på seklet för de flesta hushåll. Järnspisen fungerade bättre och var renare än den öppna eldstaden, men krävde nya ljuskällor för belysning, vilket då kom i form av fotogenlampor (ibid).

Under 1920-talet bestod ett vanligt kök av "endast en spis, en slasktratt, några öppna hyllor på väggarna och i gynnsamma fall ett väggfast skafferiskåp." (Nylander 2018) Ett exempel i en stockholmslägenhet från 1912 har som fast inredning endast en plåtkupa och ett kallskaffereri mot ytterväggen. (Stockholm Stadsmuseum 2017)

Borgerliga familjer under denna tiden kunde

ha ett välutrustat kök med rinnande vatten, separat ingång till tjänstefolket, och förråd. Högre bemedlade hushåll hade ofta en piga för att sköta hushållet, och denna bodde då i samma bostad i direkt anslutning till köket. Köket själv låg alltid längs gårdsfasaden, den mindre ansedda av de två. I de fall det saknas ett separat trapphus fanns det oftast två entréer från huvudtrappan - en representativ huvudingång och en dörr direkt till köket för tjänstefolket (ibid).

In på 1920-talet pratar man om bostadskök - och som namnet antyder pågick fortfarande alla aktiviteter i detta rum. Det var platsen för umgänge, där man sov, åt och arbetade utifall att man kunde utföra sina sysslor inomhus. Funktionalismen började nysta ut bostadens aktiviteter ur varandra, och köket blir en tydlig kandidat att försöka förändra. Nu man börjar diskutera en ny typ av kök för allmänheten - ett rum endast för mat och tillhörande aktiviteter.

Kommentarer

Ifall typologin bostadskök ses som en organisk del i utvecklingen av eldstaden och samlingen av funktioner däromkring, så blir bostadsköket nog den sista i ledet som utvecklas naturligt. Begynnande med arbetsköket, och den funktionella separationen i bostaden, så sker en ny utveckling driven av ideal utanifrån.

Milstolpar [5]

- 1850 Vedspis inomhus blir vanligare
- 1900 Nybyggen utrustas ibland med vattenledningar
- 1906 Sverige börjar med bostadsinspektion
- 1910-1920 Rinnande vatten blir standard
- 1913 The New Housekeeping publiceras av Christine Frederick
- 1921 Gasspis vanligt i städer som anpassats
- 1928 HSB bygger inbyggda sopnedkast

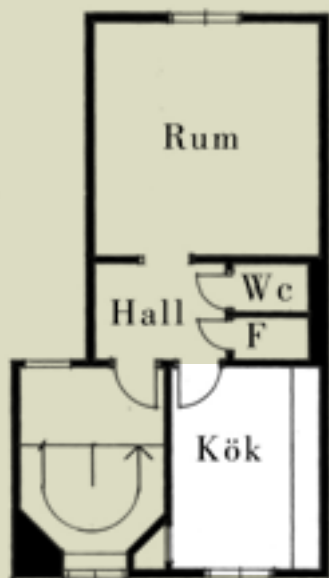

Bild 22 Arbetarbostad Kungladugård
Göteborg 1930

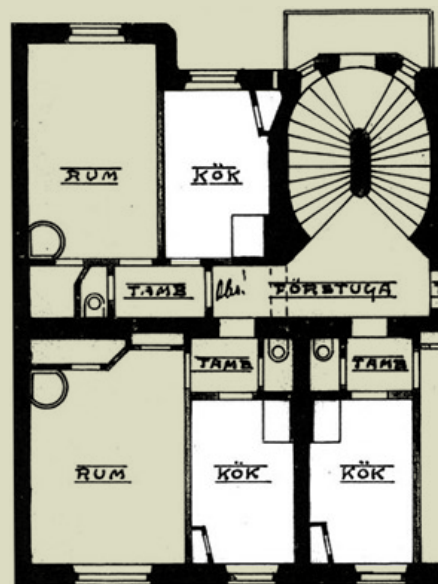

Bild 23 Lägenhet Stockholm 1912

Bild 24 Arbetarbostad Ekenbergs varv, troligtvis runt 1870,
södra Stockholm

Notera avsaknaden av möblering eller inredning, eldstadens centrala position och den mycket lilla totalstorlek på lägenhetsbeståndet som förekommer. Köket möter ofta brukarna tidigt i rumssekvensen, antingen i en egen del eller som det första rummet innanför hall/svale/trapphus.

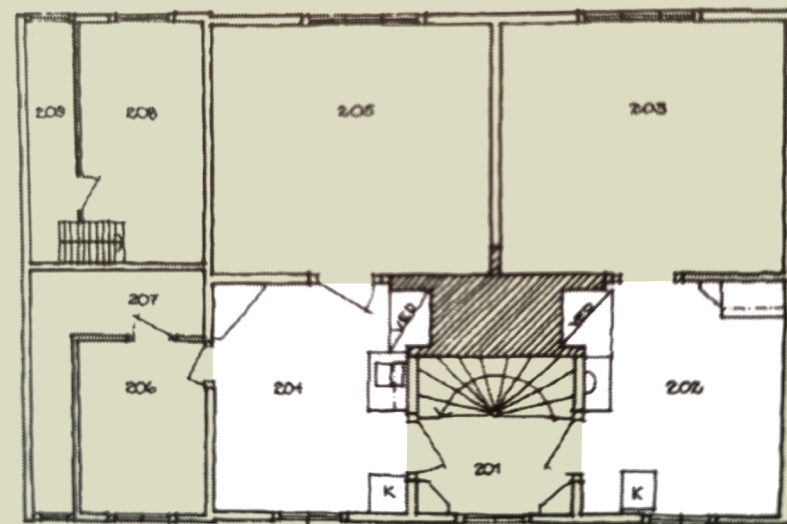

Bild 25 Enrumslägenheter för arbetarfamiljer, årtal okänt,
Lindholmen Göteborg

3.2 Skänkrum

Möbeln *skänk* hade från 1700-talet också ibland en större, närbesläktad typologi i skänkrummet. Den viktiga distinktionen att göra mellan de olika förvaringsutrymmen som existerade under denna tiden handlar mest om deras presenterbarhet eller representation. I klar kontrast till serveringsgången hade både skänkrummet och möblemanget en högre prestige och huserade endast objekt vars status tillät dem att visas upp. Enligt Gejvall kunde skänkrum förekomma i ett par olika utföranden. Det vanligaste var en återvändsgränd i rumssekvensen, en isolerad, slutna förvaringsplats som man nådde direkt från huvudrummet för de sociala ändamålen - salen (Gejvall 1988).

Mer sällsynt men också förekommande är att det i bakre delen av rummet fanns en dörr som ledde till köksavdelningen. Detta gjorde att rummet sekventiellt liknar en tidig serveringsgång, med den viktiga skillnaden att dörren tillät total avskärmning mellan användning.

Det fanns däremot ett behov för transporten mellan kök och sal att fungera bättre, och försök gjordes med luckor mellan skänk och sal därigenom maten kunde slussas igenom istället för en hel öppning. Över tiden blev skänkens största problem att den var för trång, sällan större än en garderob för tiden, och därmed opraktisk. Serveringsgången började

istället ta över transporten helt mellan kök och sal, vilket konkurrerade bort det slutna skänkrummet under sent 1800-tal (ibid).

Distinktionen skänk - serveringsrum är dock fortsatt något luddig, det förekommer att man använt orden flexibelt. På 1860-talet verkar arkitektprofessionen ha gjort en formulerad separation och reserverar skänk för mindre garderobsliknande utrymmen i anslutning till en "matsal, serveringsrum eller tambur" (ibid).

Kommentarer

Ibland kunde skänkrum helt släppa sin relation till salen och istället placeras nära en annan transportled där jag spekulerar att det fortfarande var a) enkelt nåbart och b) tillät hushållet att visa för besökare deras utvalda objekt. I sådana fall kunde det enligt Gejvall lika gärna ha legat längs med tamburen eller en passage (ibid).

Noterbart är hur länge skänkrummet fortsätter existera utanför bostadssammanhang - det förekommer byggda exempel enligt Kärrholm (2020) så långt fram som in på 1950-talet.

Milstolpar^[6]

- 1775 Första byggda exemplet i Sverige
- 1860 Distinktion mellan skänk och serveringsrum
- 1874 Sista byggda exemplet i Sverige

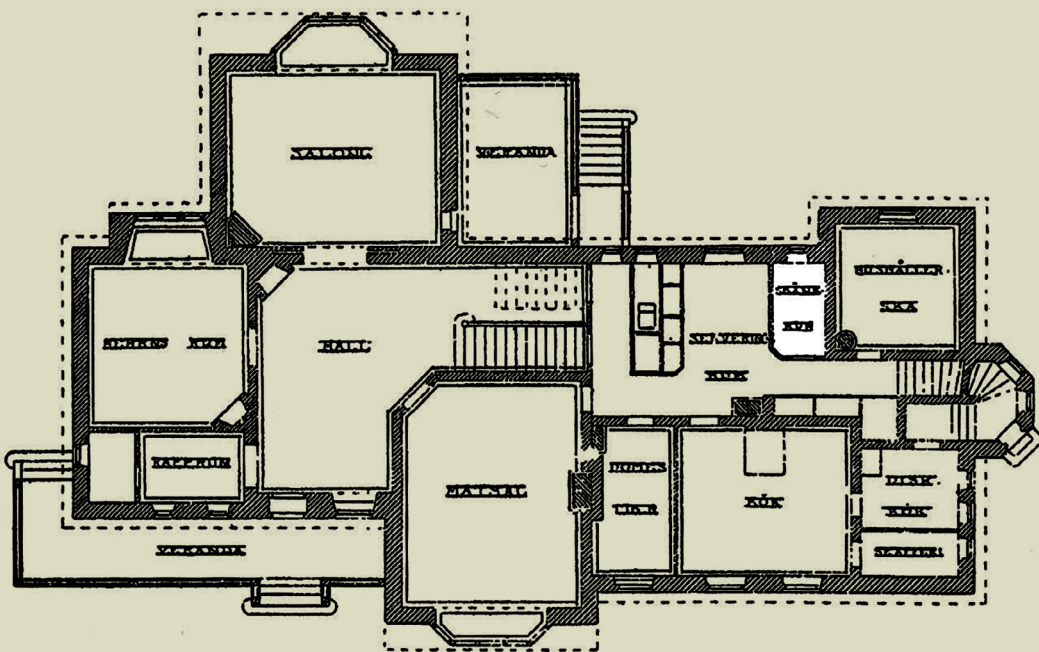

Bild 26 Skänkkub innanför serveringsgång, Göteborg, 1891

Följande bilder presenterar tre skänkrum i tre olika positioner.

På bild 26 har skänkrummet endast anslutning till köket och befinner sig djupt i köksavdelningen.

I bild 27, på gården från 1700-talet, är skänkrummet anslutet i hörnet, med kopplingar både till köket och salen, där måltiderna intogs.

I det sista exemplet på bild 28 kommer skänken fram som ett uppvisningsrum utan anslutning till köket, men med entré från den stora salen.

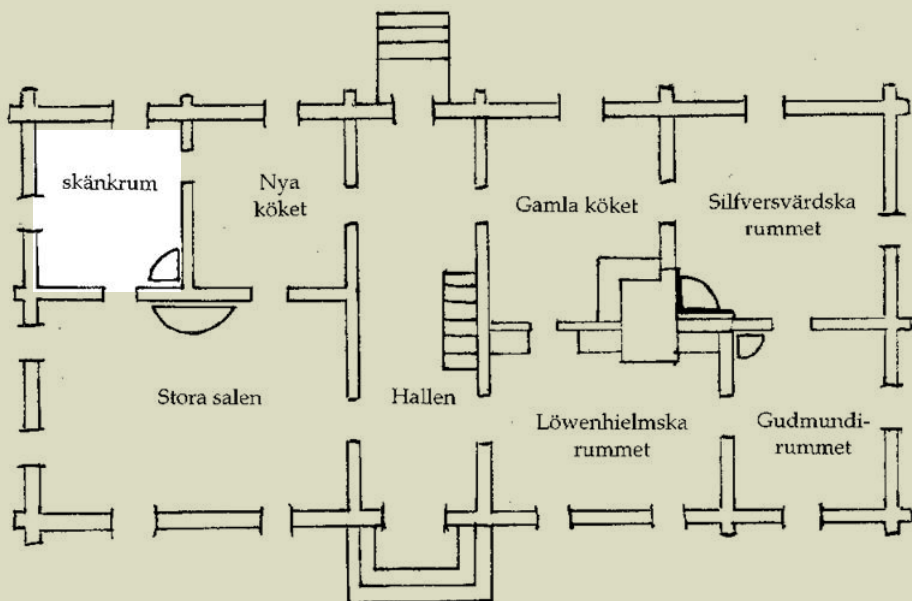

Bild 27 Gård, tidigt 1700-tal

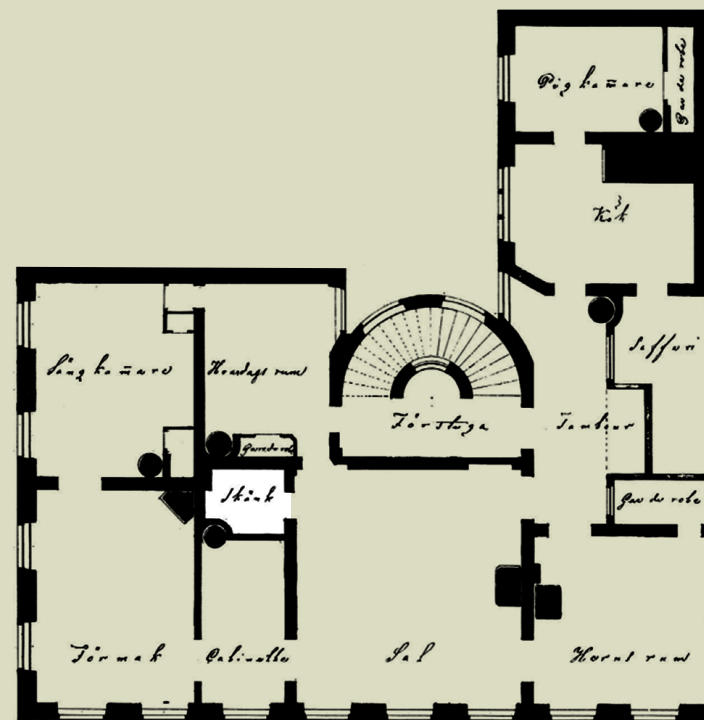

Bild 28 Kv. Skären, Stockholm, 1851

3.3 Handkammare

I de flesta kök fanns det vid detta tillfället begränsat med planering av förvaring, inredning eller fast utrustning. Det sträckte sig oftast till någon stängbar yta för matvaror, skafferi av något slag, och små väggfasta hyllor verkar också ha förekommit. I vissa hushåll kunde det därför finnas behov för generösare förvaring i närheten av köket. Om den blev stor nog att meritera ett eget utrymme, helt avgränsat med väggar, kallades den då på plan för *handkammare*. Även om definitionen för dess funktion säger sig kunna inkludera matvaror verkar de flesta bilder jag kunnat finna indikera på att det primära målet var förvaring av tallrikar och andra tillbehör för förberedandet och upplägget.

Om man tittar på Per Hilleströms oljemålning från 1790 kan man också notera att handkammaren inte bara verkar vara ett en förvaringsyta för objekt, utan ibland även gav plats för arbetsuppgifter. I målningen syns ett mörkare utrymme med en sittande tjänsteflicka som putsar glasen innan deras förvaring (Stockholmskällan 2021).

Samma tendens visas i ett foto från 1950, ur en museisamling, där rummet beskrivs som både arbetsplats för väverskan, men också förvaring för "tenn, glas, porslin, linne, kryddor och andra finare förråd" (Sörmlands museum 2022).

Kommentarer

De gemensamma drag som rummen verkar ha liknar delvis serveringsgångens position eller utformning. Ofta långsmala och djupt i huset eller med mycket litet fasadyta blir denna funktionsyta undangömd där det finns möjlighet.

På bild 30 och 31 ligger handkammaren sig en längre bit ifrån både kök och skafferi, vilket indikerar att själva livsmedlen nog förvarades i skafferiet, och då blev handkammaren mer objektdefinierad med tillbehör såsom porslin, glas och textil snarare än ingredienser.

Iövrigt har jag funnit få källor som behandlar handkammaren, dess rumsliga egenskaper eller praktiska kvalitéer. Detta känns förvånande då rummet definitivt inte tillhör ett av de mer sällsynta exemplen som redovisas här.

Milstolpar [7]

- 1815 Handkammarens första förekomst
- 1949 Handkammarens sista förekomst

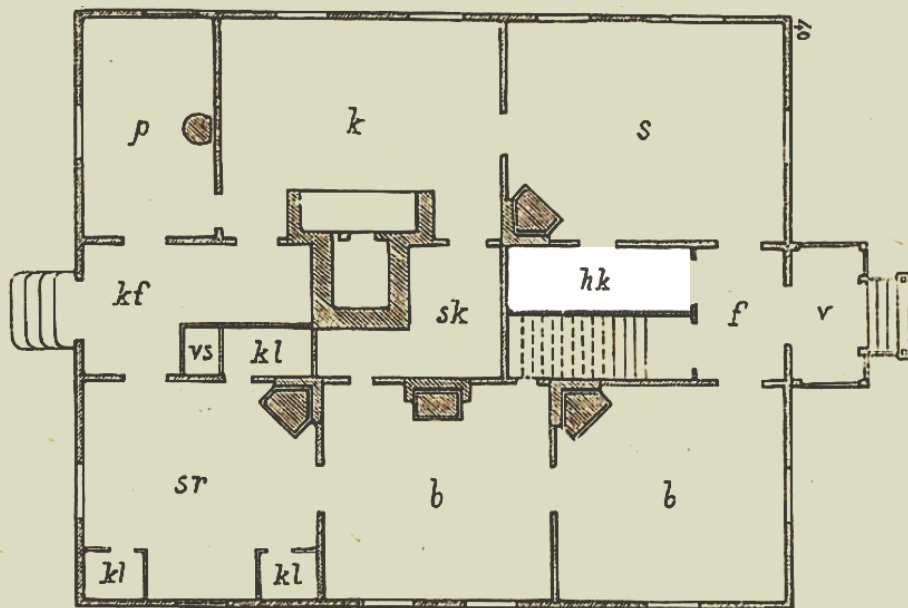

Bild 29 Handkammare innanför farstu, 1868

Bild 30 Handkammare, I.G. Clason, Mariehall, tidigt 1900-tal

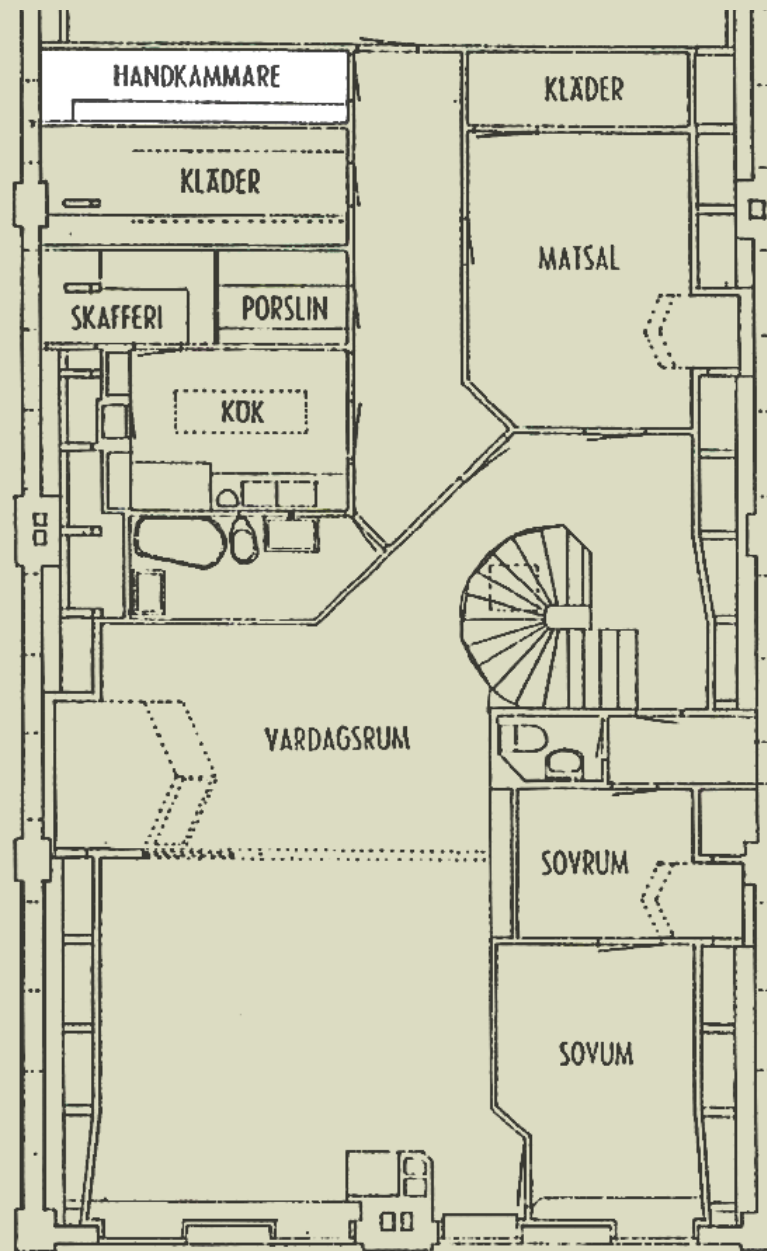
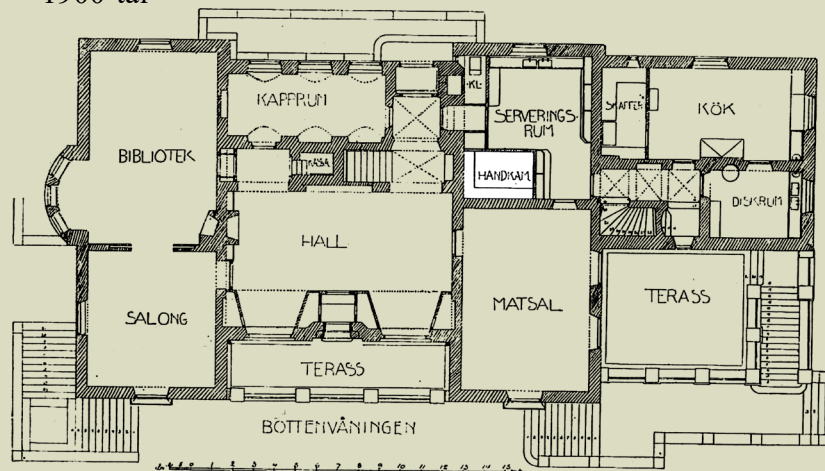

Bild 31 Handkammare i Sigurd Lewerentz lägenhet, 1948

3.4 Serveringsgången

En vanlig borgerlig förekomst är det långsmala band som oftast försåg hushållet med en transportled till köket. Namnet serveringsgång syftar också till vem som faktiskt skulle bruka detta gränsland mellan kökets stödjande funktion, och den socialt representativa matsalen (Nylander 2018). Serveringsgången blev med tiden ett funktionellt korridorliknande inslag som inte bara kunde stödja köksfunktionen men också nådde barnkammare, toalett, pigkammare och ibland sängkammare (Gejvall 1988).

Som sett i exemplet från 1891 är den inte endast en buffert mellan den sociala och privata sfären, den tjänar också som den snabbaste transporten från entrén till de djupare sovrummen (se bild 33), och liknar närmast en korridor på moderna planer (Nylander 2018). Ofta kom serveringsgången att landa i just en sådan “mörk, sekundärt belyst, mittdel” (ibid, s. 18).

“De fattiga bodde i köket medan de rika lät det doftande, ångande köket vara undanskymt och avskilt från bostadens representativa delar.” (ibid, s. 97)

Bostaden bar fortfarande många ansvar för sociala evenemang och affärsmässiga möten, och därför är den representativa delen av hemmet högt prioriterad. Serveringsgången underlättar denna separationen genom att ge

fysisk distans till köket. Den tjänade även som förvaring, och i vissa fall kunde den även inkludera en mindre yta för att hantera disk (Stadsmuseet Stockholm 2017).

Kommentarer

Under tidigt 1900-tal blir det mer och mer sällsynt att lägenheterna fortfarande är utrustade med serveringsgång. I de fall som det förekommer är det ofta ett mindre rum än tidigare, och kallas ibland endast serveringsrum (ibid). I denna övergången finns också en koppling till Kärrholms förändringstyp av temporal scales då den nya rumstypologin uppstår kortvarigt under en övergångsperiod innan den försvinner helt.

Milstolpar [8]

- 1848 Serveringsgången kommer till Sverige
- 1920 Serveringsgångar minskar i takt med att hushållsarbete blir ovanligare
- 1964 Serveringsgången upphör som rumstypologi

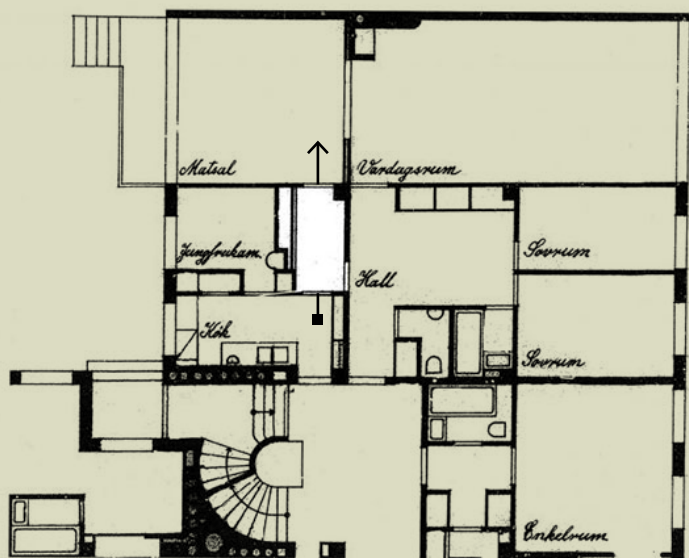

Bild 32 Kort serveringsgång i Vasastaden byggd 1928-29

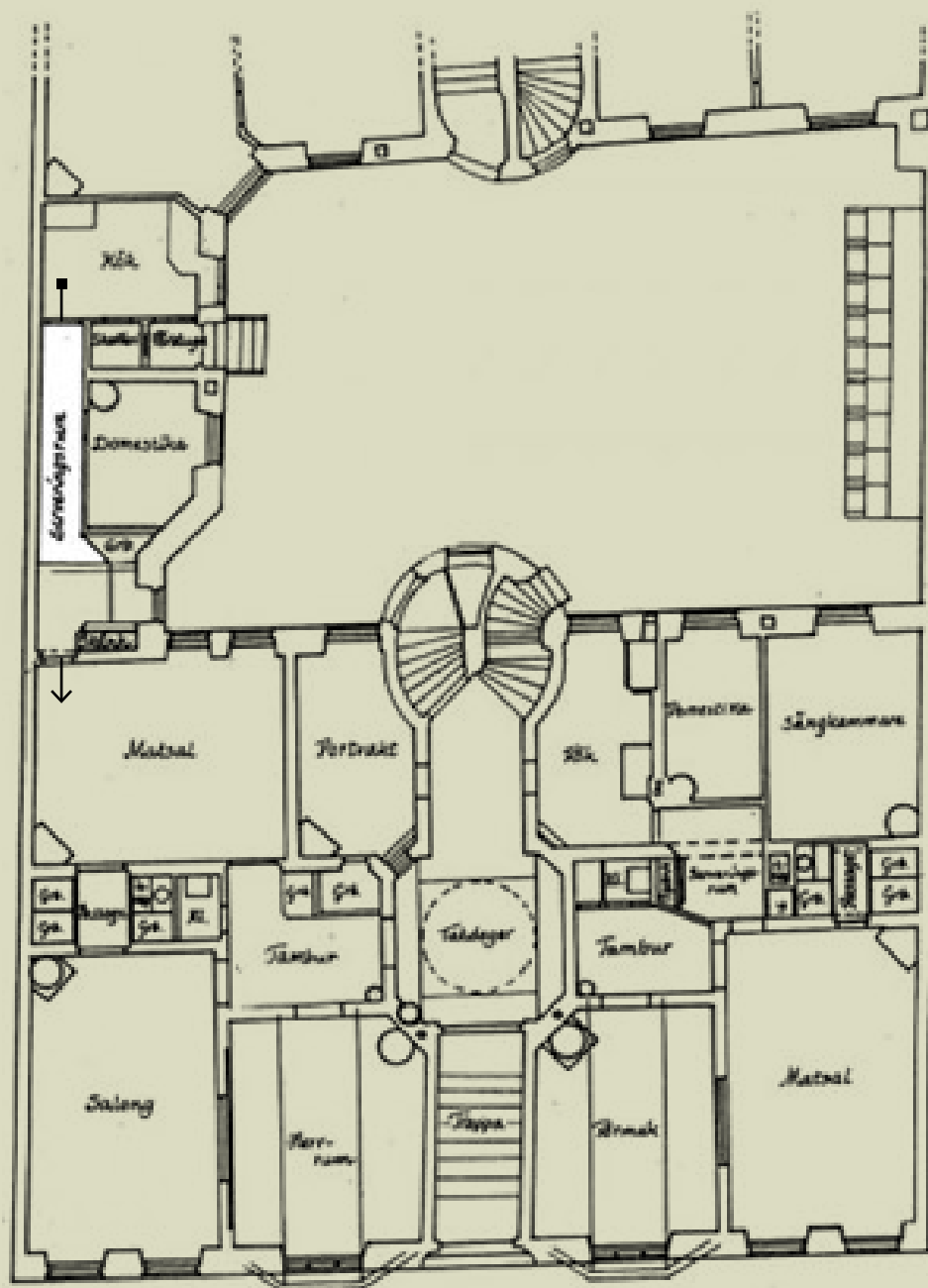

Bild 35 Serveringsgång i lägenhet, 1880

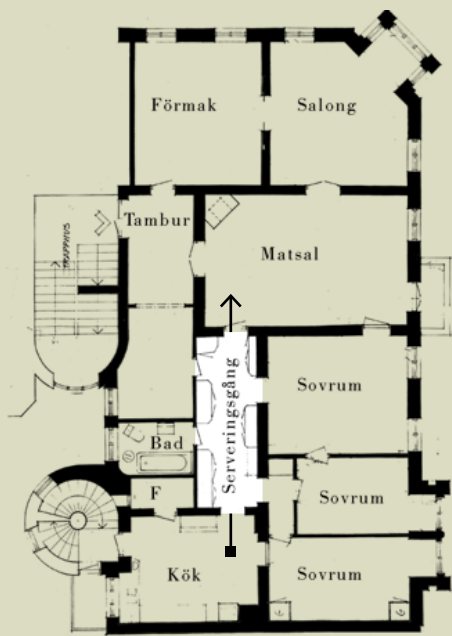

Bild 33 Borgerlig lägenhet 1891, Göteborg

Bild 34 Borgerlig lägenhet 1928

3.5 Köksvrån

Under samma period som Sverige började intressera sig för att höja bostadsstandarden börjar ett antal aktörer påverka utformningen. Hygienismen, som Thörn kallar den, förde med sig ideal om bostäder med ljus interiör och gott om luft. Funktionalismen gick gärna hand i hand med dessa ideal, men ställde också krav på att separera köket och matplatsen. Bägge var däremot överens att miljön i köket ofta var ohälsosam att vistas i, och skulle isoleras. (Thörn 1997; Nylander 2018)

Genom att flytta ut matbordet kunde köksytan reduceras, samtidigt som matplatsen nu uppfyllde de funktionella idealen och kunde bli en egen arbetsplats efter middagen (ibid).

En stor bostadsbrist och dåliga ekonomiska förutsättningar gjorde dock att man försökte spara på kostnaderna, så att minimera ytor och planera rationellt stod i centrum. Bostädernas totala ytor var fortsatt lika stora, men rummen blev mindre. Detta för att på samma begränsade yta som tidigare nu få plats med matplats, kokvrå och ett rum (ibid). Det rum som av arkitekter sågs lättast att minska på var köket. De generella rummen krävde fortfarande samma ytor för boende att sova och leva. Men köket skulle inte längre tjäna som sovplats eller arbetsplats, och det hade dykt upp nya redskap och hjälpmedel som skulle avlasta arbetsbördorna i köket. Exempelvis gasspisen, rationella förvaringslösningar såsom svarta

grytskåp, elektrisk ugn och diskmaskin för att nämna några (ibid).

Resultatet ses i tidiga försök av kokvrår, på Stockholmsutställningen 1930, inspirerade av Frankfurtköket. Dessa rum var ofta förvisade till mitten av huset, utan ljus eller naturlig frisk luft. Köksvråns dåliga läge skulle lösas med teknik - i detta fallet av forcerad ventilation. Detta innebar givetvis också nya konsekvenser för den sociala struktur som funnits kring härden och värmen. I den nya köksvisionen förblev husmodern i centrum, nu ensam i sin egna domän, utan utrymme eller plats för övriga familjemedlemmar att delta (Larsson 2013, Nylander 2018). Verkligheten ändrar sig sällan i takt med nya moderna idéer, och kokvråns tillkortakommanden kom snabbt att få svar på tal. Ett citat av skolinspektören Ellen Ekström lyder:

“Jag skulle vilja stänga in en arkitekt i en sådan där kokvrå och låta honom känna på hur det är att laga mat där.” (Rudberg 1999, s. 150)

Olof Thunström noterar också i en artikel om Stockholmsutställningen 1930 att:

“Köket (i hyreshusen förf. anm.) är i flera fall förlagt till bostadens inre utan direkt solljus och möjlighet till direkt vädring och i en del fall alldeles saknande

dagsljus även i bostäder avsedda för familjer. Man kan fråga sig, om denna princip, som naturligtvis kan försvaras med ekonomiska skäl, icke drivits för långt.” (Thunström 1930, s. 354)

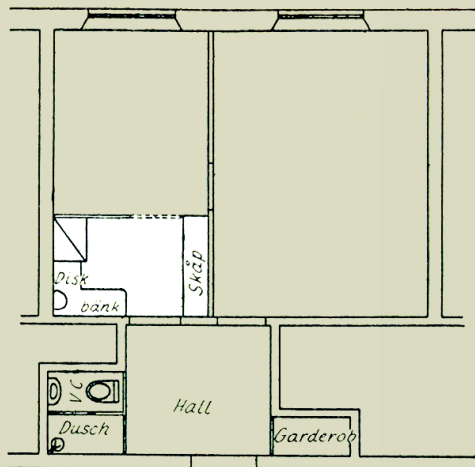
Efter att en undersökning om miljön i en kokvrå publicerades i *Bostad och hushållsorganisation* 1936 började man åter argumentera för rymligare kök, men utan sovplatser (Larsson 2013).

Kommentarer

Den nya rumstypen kan kopplas till kategorin *Temporal scales* som Kärrholm definierat tidigare. I modern tid finns det funktionellt liknande rumsdefinitioner under namnet pentry. Definitionen verkar syfta på utrymmen utan fullständiga kokmöjligheter, och verkar dyka upp i situationer när ekonomin tillåts begränsa funktionen eller köket ej kan få ett eget rum.

Milstolpar [9]

- 1920 Hela Stockholm är elektrifierat
- 1923 Stockholms stad visar kök med elspis
- 1925 HSB bygger lägenheter för ett rum och kök, samt nyttjar standardiserade snickerier
- 1926 Frankfurtköket lanseras
- 1930 Kokvrån introduceras

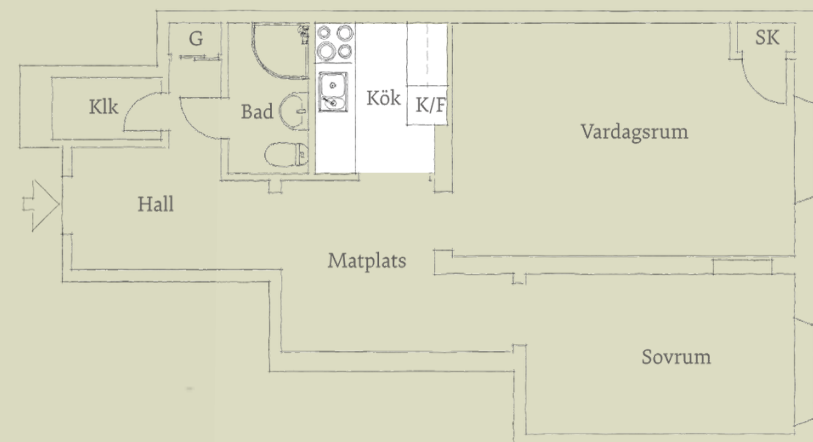

Bild 36 Ett av de första exemplen på en svensk köksvrå, i Almida Peterssons ombyggda enrumslägenhet, som det såg ut i *Den självförsörjandes egen kokbok* (1926) av Thora Holm.

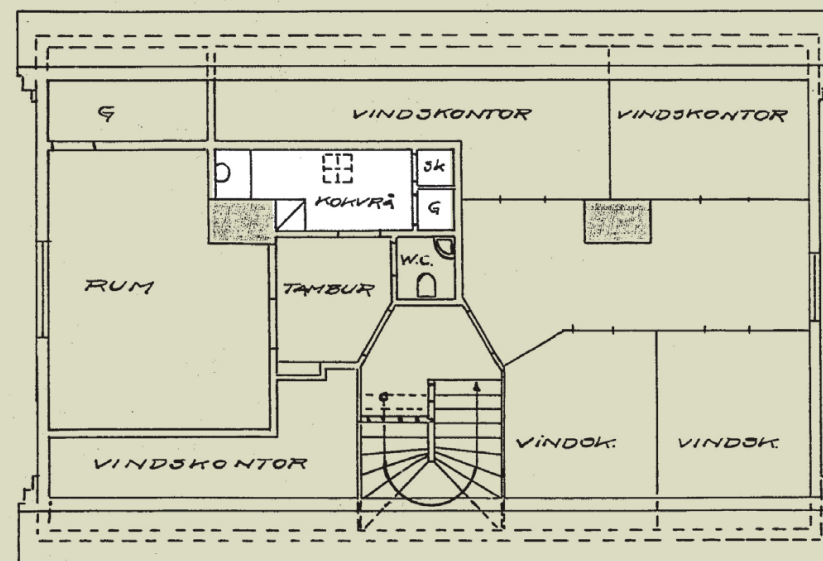
Notera den minimala storleken och positionen djupt in i byggnaden/rummet. Köksvrår fick därmed sällan fasadkontakt, och förlorar därmed ljus och möjlighet till naturlig ventilation. Den disponerade ytan omöjliggör någon annan aktivitet än arbete, och reflekterar också hur få boende som skulle vistas samtidigt.

Bild 37 Köksvrå från Stockholmsutställningen, 1930

Bild 38 Köksvrå med matplats, Linné, Göteborg 1929-30

Bild 39 Köksvrå i flerbostadshus, Nyköping 1934

3.6 Skafferiet

En funktion som varierar kraftigt mellan olika socioekonomiska hushåll är förvaringsmöjligheter. Från den lantliga gården, där matkällare länge varit möjlig, till borgarfamiljen som har ett eget rum för matförvaring, till den lilla arbetarbostaden som helt saknar möjligheter, inredning eller ytor.

Tidiga lantkök under 1800-talet kunde i vissa fall ha väggfasta hyllor som användes till förvaring. När bostadsfrågan i städerna senare blev aktuell under början på 1900-talet ses de första konkreta försöken att förbättra funktionaliteten i arbetarhem, och ett av de första rummen som analyserades är just köket (Larsson 2013).

Många kvinnor engagerade sig i detta ämnet och kan ses i såväl Föreningen för Rationell Hushållning och Svenska Slöjdföreningen. Fortsatt under 1920-talet var det vanligt att ett kök innehöll förvaringspåsar, omslagspapper och andra skydd för att skåp och lådor helt enkelt saknades (ibid).

Nu började också materialstudier spela roll, och sunda val skulle skapa hälsosammare miljöer som var lätta att hålla rena och ta hand om. Till exempel kunde man täcka hyllplan med korkmatta eller vaxduk. Kring 1930 blir det viktigt att ytor var av släta material för att lätt kunna torkas av, och speceriskåp med glasskopor börjar dyka upp (ibid).

3.7 Kylskåp & frys

En möbel som efter första världskriget gör snabb karriär i svenska hem är kylskåpet. Från början ett påkostat och stor installation, tung och med mycket begränsad kapacitet, men uppbackad av både forskning och reklam blev den snabbt ett rimligt och vanligt inslag i varje hus (Larsson 2013).

Både innan och efter kylskåpets introduktion var det inte ovanligt att skyddsrum användes som matkällare. Tidiga försök att göra kylskåp billigare fanns av kollektiv karaktär, med personliga fack för att hämta ut sina egna matvaror. Dessa verkar ha förekommit på samma vis som postfacken i dagens bostäder, lättillgängliga på exempelvis bottenplan (Larsson 2013; Torell, Lee och Qvarsell, 2018).

HFI kom fram till att kylskåpet befriade husmodern från att göra dagliga inhandlingar i matbutiker. Detta kombinerat med en marknadsföring om kall öl efter jobbet var ett framgångskoncept. Mannen i hushållet höll ofta i ekonomin och behövde därför övertygas om fördelarna med investeringen (ibid). Frysens väntar till senare att flytta in i bostaden, men ibland kunde man hyra ett frysfack, i samma stil som de kollektiva kylskåpen tidigare. När frysen väl började lanseras marknadsfördes den mestadels till landsbygden, och det blir aktuellt för stadsbor först senare (ibid).

Milstolpar [10]

- 1920 Electrolux börjar tillverka kylskåp
- 1925 HSBs lägenheter för mindre bemedlade innehåller förvaringsskåp
- 1930 Tidiga kylskåp om 20 liter lanseras
- 1938 Electrolux kylskåp finns hos 50'000 hushåll, ca 5 % av befolkningen
- 1950 Kylskåp är vanliga i svenska hem
- 1956 Electrolux lanserar sin första frys
- 1959 En miljon Electroluxkylar i Sverige
- 1960 Det finns nära en kvarts miljon frysar i Sverige

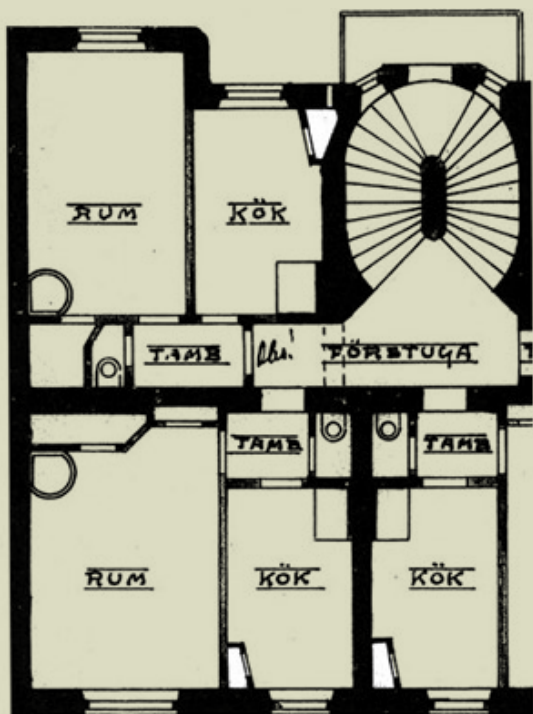

Bild 40 Litet fast kallskafferi,
Stockholm, 1912

Förvaringen och inredningens roll ökar markant under kökets standardisering och utveckling. Mängden utrustning, dess inbördes relation och komplexiteten i detta system är alla faktorer som tar mer i anspråk.

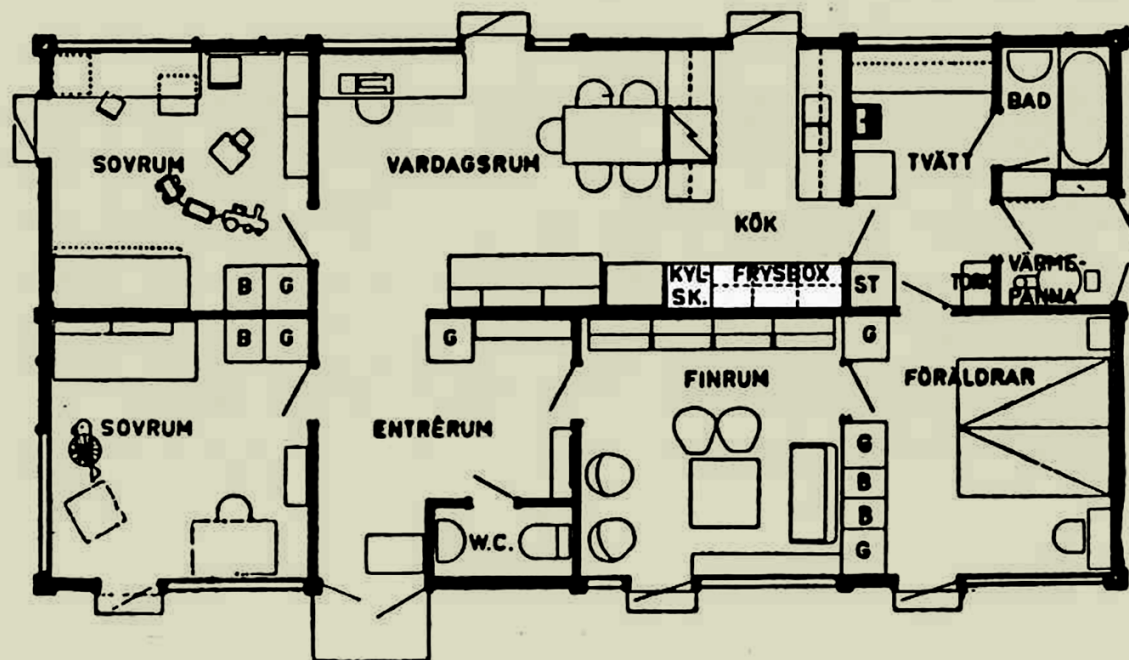

Bild 41 Kyl och frys, H55, Helsingborg, 1955

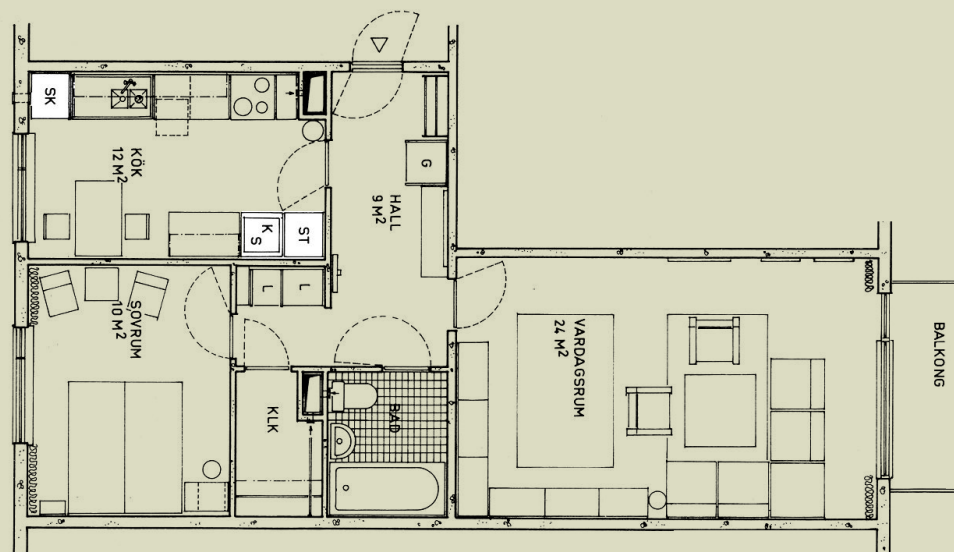

Bild 42 Skafferi, kyl, frys och städskap, Lägenhet, Kallhäll, 1970

3.8 Matsal, -vrå, -plats

Var maten intas har länge varit en separat plats inom den borgerliga kulturen, och länge förblev matbordet i köket för allmänheten i Sverige. Hos de borgerliga familjerna kunde det finnas matsal - ett rum som ofta låg nära centrum av lägenheten med tillgång till en salong eller annan social yta. Gästerna anlände från den representativa sidan, och det fanns serveringsgång för att ge tjänstefolket tillgång utan att behöva passera de andra rummen.

Med start runt 1920-talet började även Sverige fundera på den funktionsindelade bostaden för allmänheten. På grund av den stora bostadsbristen som rådde gällde det att spara där det var möjligt, och arbetsköket med den separerade matplatsen var ett sådant exempel. Där kökslösningen kom i kläm fick matplatsen istället det bättre läget, gärna vid fasaden med gott om ljus och frisk luft - i stil med de nya idealen.

Successivt jobbade sedan de två funktionerna sig närmre varandra, och en kortvarig trend var att göra en mindre niche i samma rum och döpa denna till -vrå (Kärrholm 2020). Inte ett helt eget utrymme, men ändå tillräckligt för att fortfarande tjäna det funktionalistiska perspektivet om en indelad bostad.

Trots idoga försök att göra egna platser för olika aktiviteter fanns det sällan utrymme för hela familjen i bostaden att ha egna rum. Dels

var det fortfarande för många som delade på för få rum för att kunna ha sina privata utrymmen inom samma bostad.

Ett annat problem var den historiska användningen av ett finrum, något som arkitekter aktivt försökte ändra på. De såg den ekonomiska bördan av möblemanget och ytan som sällan användes som en onödig investering för mindre bemedlade hushåll. Detta kunde i sin tur leda till att familjen bodde i köket och ett rum, med det andra rummet som finrum oanvänt. Då sov boende nattetid i det till ytan mycket lilla köksvrån, eller rentav hade tillägnat köksvrån som ett eget rum åt en familjemedlem (Larsson 2013).

In på 60-talet har matplatsen ofta funnit sig tillrätta i köket. Storleken på lägenheter överlag är som störst under slutet av detta decenniet, vilket tillåter bägge att samspela i samma rum utan att tumma på vare sig den rationella eller funktionella kvaliteten. Finrummet har fallit ur mode, och det är sällan familjemedlemmar behöver bo eller leva i köket såsom en gång var vanligt.

Milstolpar [11]

- 1930 Matplatsen separeras ifrån arbetsköken
- 1950 Matvrån med en dörrlös öppning till köket används ofta
- 1965 Matplatsen finns i köket under miljonprogrammet

Mat

-vrå. mer eller mindre avskild vrå (vanligen i hörn av ett större rum) särskilt inredd att användas som matrum.

-plats. plats där måltiderna intas.

-sal. större rum för måltider.

(SAOB)

Bild 43 Matplats, Stockholmsutställningen 1930

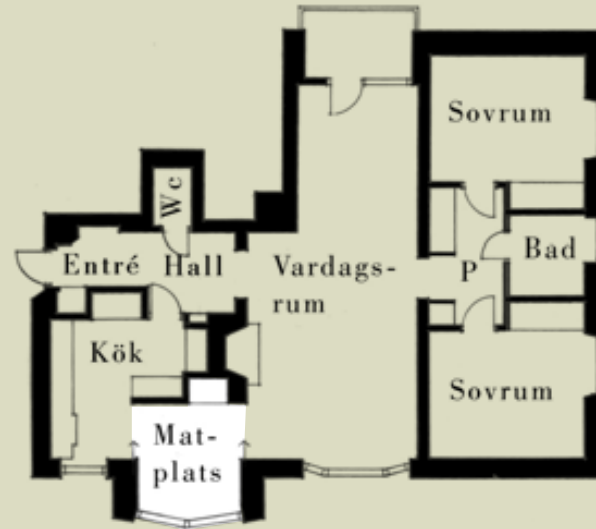
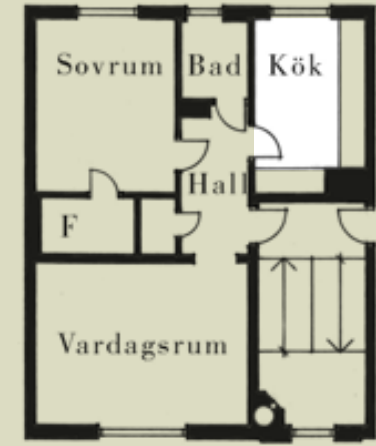

Bild 44 Matplats med möjlighet till avgränsning, Göteborg 1945

Gård

Bild 45 Kök med matplats, Göteborg, 1953

Med begynnandet i funktionalismen börjar kökets relation till matplatsen omformuleras. Under de rådande idealen skulle det finnas möjlighet att avgränsa eller avlägsna kontakten mellan de två funktionerna, oftare till förmån för bordet och förlust för köket. Över tid vinner köket tillbaka vardagsmåltiderna, och som ett resultat måste kökets yta även tillåta viss möblering.

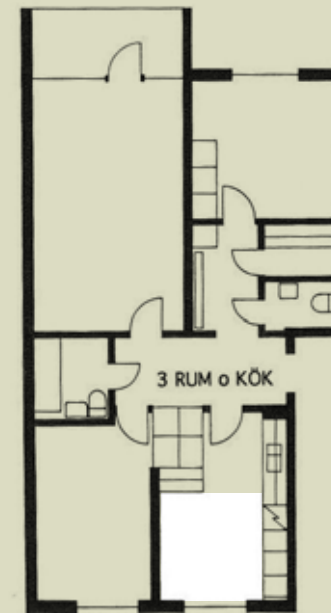

Bild 46 a, b. Matplats tillbaka i köket, 1970-tal

3.9 Grovkök

Kring adelns hushåll har det länge funnits ett stort behov av servicetjänster och stöttande funktioner för att få ett hushåll av stora dimensioner att praktiskt fungera och gå runt på en daglig basis. Delar av detta har gjort att underkategorier av rum skapats som har i huvudsaklig funktion att stödja huvudtypologier, och grovkökets uppkomst är troligen av en sådan karaktär. Ursprungligen var det ofta en yta som låg i anslutning till huvudköket, och det stod för diskningen av det som köket och matsalen hade nyttjat. Det var också här som tvätt av tjänstefolkets kläder kunde ske, för i den hierarkiska indelningen av tjänstefolket fanns det även högre uppsatta positioner som krävde denna tjänst (Greenlane 2019).

Dessa tidiga exempel på rum kunde också ligga i källaren, och tjänade ofta som entré för de som inte ansågs skulle huvudingången. Grovköket som vi känner till det idag fyller ofta delar av samma funktioner, och förekommer oftast i villor eller hus. Det är vanligast på bottenplan med direkt anslutning till antingen trädgård eller gården, och i det fall att det saknas en dedikerad tvättstuga kan de ofta fylla den funktionen med.

“Nu finna vi den särskilda köksingången med dess tillbehör av tvättrum, slask och tork vara ett väsentligt värde, som vi ogärna avstå från.”

- Lundberg, 1942 (1978 s. 303)

Tidiga exempel på grovkök för allmänheten dyker först upp på mitten av 1900-talet, till exempel från H55 utställningen med enfamiljshuset Skal och kärna. Idag kan ett modernt grovkök tangera många funktioner. Det kan både tjäna som groventré, husera förvaring (både kläder och objekt) eller klämma in tvättfunktioner om dessa inte har ett dedikerat utrymme. Allt oftare blir även sophertering ett skrymmande behov med källsortering och kräver mer yta än vad köket är förmöget att tillägna, och då verkar grovköket passa utmärkt som ersättare (Wilk 2010).

Kommentarer

Flera planlösningar på nya hus har döpt rum med markant liknande funktioner till “klädvårdsavdelning” vilket för mina tankar till att funktionen lever vidare i modern tid men i ny skepnad, då grovdisk är ett föråldrat koncept och separationen av disk inte förekommer i moderna kök.

En annan intressant detalj är att enligt Kärrholm (2020) verkar grovköket vara ett undantag jämfört med majoriteten av typologier då det inte har en icke-residensiell motpart, dvs. den verkar inte förekomma utanför bostadsbyggandet.

Milstolpar [12]

- 1943 Första förekomst
- 1955 Helsingborgsutställningen H55

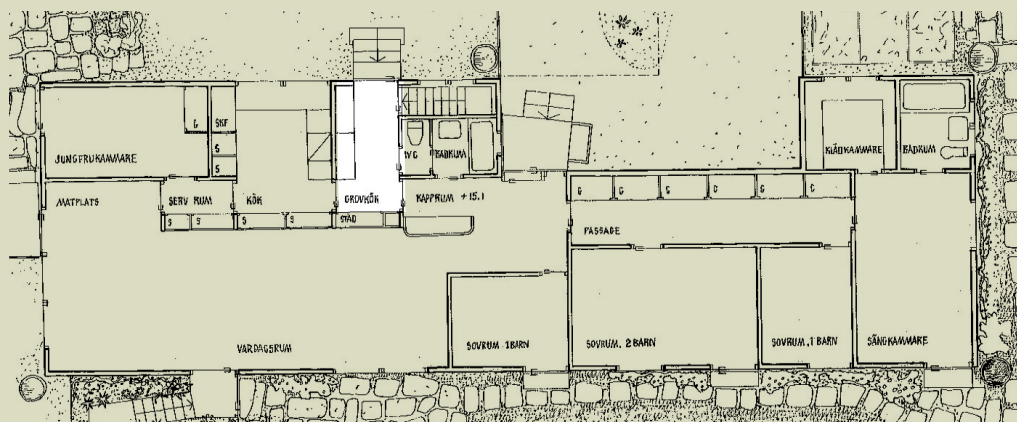

Bild 47 Grovkök i Villa Markelius, Kevinge, 1945

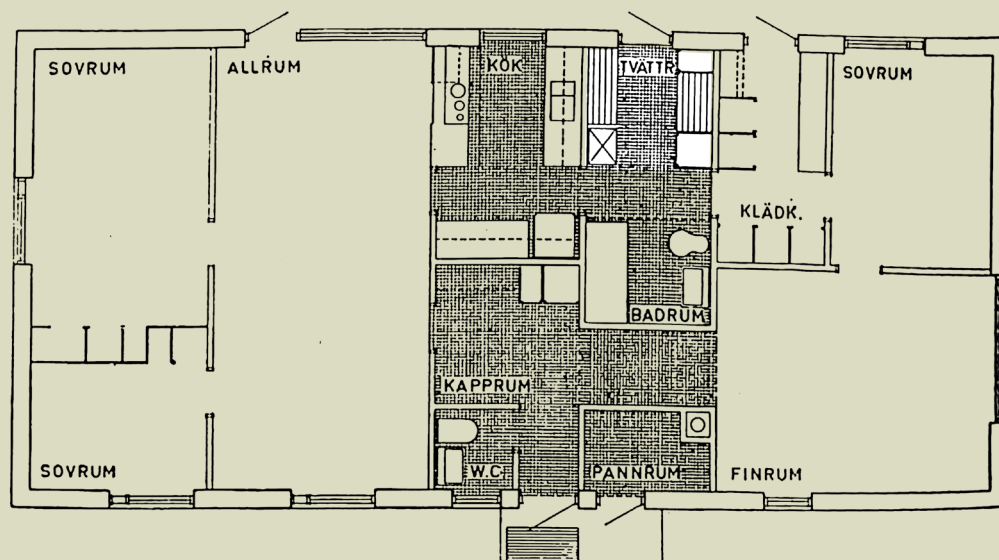

Bild 48 Tvättrum' med många likheter till grovkök, Skal och Kärna, H55

Grovkökets position i bostäder är något flytande. Funktionerna vask, disk, sophantering eller klädförvaring kan förekomma i många varianter under andra typologiska namn som groventré, klädeskammare, eller rentav tvättrum som syns i bild 48. Gemensamma nämnare är kontakten till exteriören, som tillåter funktionen en sekundär prioritet och viss tolkning som baksidan åt de aktiviteter som finns här.

Bild 49 Grovkök i modern villa, Skurup, 2010

3.10 Det standardiserade köket

När Sverige går mot toppen på miljonprogrammet under 1960-talet har läget förändrats. Flera av de argumenten som drog i bromsen ekonomiskt under mellankrigstiden har fallit undan. Många hushåll får mer medel att tillgå, och landets välfärd har stadigt jämnats ut. Mannens plats i köket har successivt blivit vanligare, och det var inte längre en domän hemmafrun ensam stod för. En standard för mått baserad på studier om funktion finns på plats och laboratorieköken har ersätts med rymligare och bättre placerade ytor för den moderna familjen (Larsson 2013).

Mängden utrustning i köket tycks inte ifrågasättas lika mycket längre. Det finns en given bild av vad som förväntas ingå, och varje kök som byggs har spis, kylskåp, skafferi och vaskho (ibid).

De material som förekommer är däremot på ändringsväg - under andra världskriget gav en avsaknad av typiska byggnadsmaterial uppsving för traditionella material och metoder, med resultatet i en "svensk variant av modernismen" (Nylander 2018, s. 113). Successivt efter detta förflyttas fokus mot vad Larsson (2013, s. 92) beskriver som "rationellt byggande", där "storskalighet och likriktighet främjas". Elementsbyggnade blir vanligare och fabriksprocesser börjar styra. Det sker ett skifte i vad som dominerar interiöra material i köket, från hantverksmässiga kvalitéter till

en konsumeristisk inställning med spånskivor och plast (ibid). Vid förändringarna 1962 i köksstandarden ses en reduktion i antalet varianter och en anpassning till större kylskåp. Under denna period brukade man även bygga bort dammhyllan (utrymmet som ibland blev över ovanför fast köksinredning) med hjälp av spillbitar (ibid).

Med utgångspunkt i standarden från 1962 formulerades det 1970 en vidareutveckling. Resultatet har många gemensamma drag med dagens mått och metoder. Måtten på en sådan basmodul landade på 60x60 cm för att det var samma grundmått som betongindustrin nyttjade. Sparksockeln anammades och bänkhöjden sattes till 90 cm. Ofta blev det s.k. parallellkök, som då inreddes med en sida som var dedikerad åt funktioner och en motpart som ofta innehöll mer av förvaring och stödjande ytor. I det fall att detta inte fungerade, lades köket helst i L-form längs en hörna (ibid).

Inte bara hårda kvalitéter hade nu landat på plats, men även kökets roll i vardagen var uppmärksammat. Både i inredning och användare skulle det nu vara en social plats för både umgänge och avkoppling - för alla familjens medlemmar. Männen och barnen skulle alla ta del i hushållsbestyren och runt hörnet börjar miljövänligare tankesätt slå rot (ibid).

Milstolpar [13]

- 1939 Bostadsutredningen av Sveriges Arkitekters Riksförbund & Svenska Slöjdföreningen
- 1944 Hemmens Forskningsinstitut, HFI grundas
- 1950 Sverige får en köksstandard
- 1962 Reviderad köksstandard presenteras i *God bostad*
- 1965 Miljonprogrammet startas
- 1970 Köksmodul på 60x60 cm
- 1980 Kontinental höjd på överskåp 210 cm
- 1990 Avreglerad standardisering för att använda europeisk standard

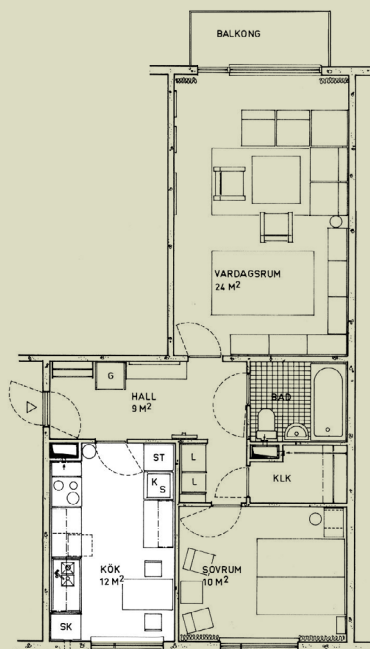

Bild 50 Lägenhet i Kallhäll 1970

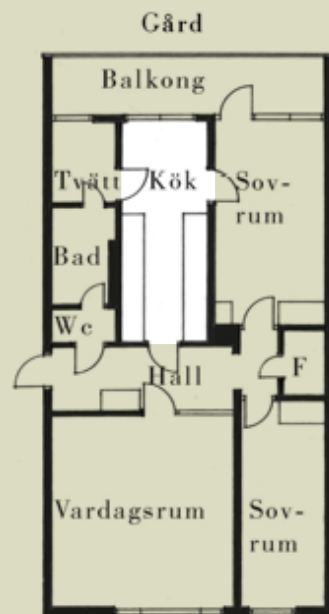

Bild 51 Miljonprogramslägenhet 1968

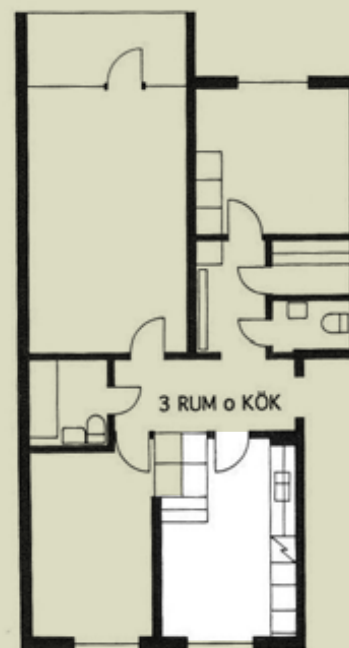
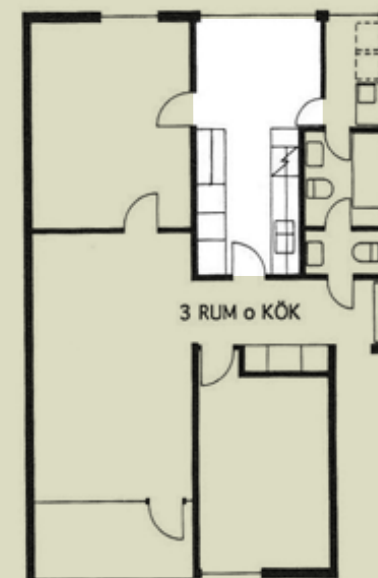

Bild 52 a, b. Tidstypiska 3-rums lägenheter

I bild 51 och 52 b ser vi den tvåsidiga parallella köksuppställningen med en smalare passage. 50 och 52 a har en mer ensidig funktionsvägg där allt samlas på en yta. Bild 53 följer också i princip väggen men med resultatet att köksformen också speglar hörnet istället för att sluta helt.

Även om inredning inte är utritad på fyra av planerna är det ett rimligt antagande att måtten är anpassade för möblering enligt dåvarande krav.

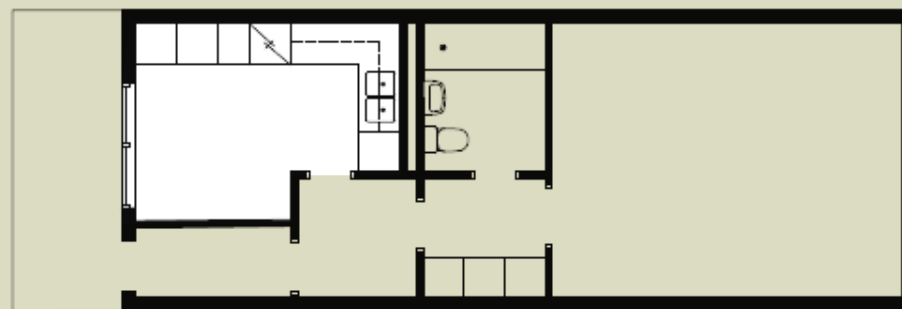

Bild 53 Enrumslägenhet i loftgångshus, Nacka 1967-71

3.11 Det nutida köket

Med miljonprogrammet i ryggen fortsätter köket sin resa mot högre status. Dagens kök inkluderar stora delar av den sociala arena som de en gång var exkluderade från, och kräver mycket, både ekonomiskt samt ytmässigt av bostaden. Flera spår av historien lever vidare, färgen vitt är fortfarande frekvent förekommande - associerad med hygieniskt och rent sedan seklets början. Både kyl och frys är självklara inslag. Köksmodulen på 60x60 cm lever kvar, och kontinentalhöjden på 210 cm är effektivt obligatorisk (Björk, Bergström & Reppen 2020).

Ny är köksön däremot - ett populärt inslag som inte bara är funktionellt, men också karaktäriserar den sociala aspekt som nu genomsyrar hemmets hjärta. Den ackompanjeras av både mikrovågsugnen och diskmaskinen, två inslag som bägge kom sent på 1900-talet (ibid).

Idag är det svårt att prata om kök utan att nämna den öppna planlösning som så ofta figurerar i inredningsmagasin och entreprenörers visualiseringar. För ett funktionellt indelat arbete är detta svårt att behandla samtliga aspekter i ett svep, så detta stycke kommer att utvecklas fokuserat på köket och matplatsen.

Willén (2012) beskriver den aktivitet som pågår i dagens öppna planlösningar utifrån en

kvalitativ studie. Hon fann att köket speciellt uppfyller fyra funktionella dimensioner, som en social *umgängesyta*, en funktionell *arbetsplats*, ett synligt *uppvisningsobjekt* och en *symbol* kopplad till smak och mer abstrakta koncept som trygghet.

Mer konkret kopplar hon den funktionella aspekten till det manliga intåget i köket och ett fokus på tekniska hjälpmedel som fått status tack vare denna inblandning. Umgängesytan kommer sig av den naturliga kopplingen mellan funktioner i bostaden som tidigare var separata, och tillåter idag de sociala delarna att tränga ytterligare in i köksavdelningen. Matplatsen har total insikt i både tv-hörnan och spisen, vilket ger gäster och värdar en oavbruten kontakt (ibid).

Med den öppna planlösningen kommer också en transparens utåt sett, vilket tvingar fram ett beteende som tillåter insyn - "rätt" objekt ska synas och aktiviteterna som sker ska också vara passande. Hög betydelse läggs på dessa representativa kvalitéer som ska presenteras åt både gäst som förbipasserande granne (ibid). Sist men inte minst bildar dessa sociala strukturer och normer en totalbild av vissa ideal som då lever upp till en sorts symbol - anpassad för den kreativa medelklassen som sågs så betydelsefull för städer att planera utefter (ibid).

Willén (2012) menar att om arkitekturen kring början av 1900-talet hade bilden av att påverka allmänheten till att bli goda medborgare, så har den idag förflyttat fokus till individen. Du kan med dina inredningsval och livsvanor vara en bättre människa, partner eller förälder och ett steg i detta är att visa för andra dina goda vanor, smak och transparens som förekommer i den öppna planlösningen. Sammanfattningsvis har det moderna köket fått ytterligare en statushöjning, den omfamnar nu idealen om jämställdhet i bostaden (om hushållet uppfyller densamma är en annan fråga) och håller fortfarande betydande fokus på att vara både funktionell men nu även estetiskt vacker (ibid).

Milstolpar [14]

- 1970 *Loft living* blir populärt i USA
- 1990 ROT-avdrag tillåter billigare renoveringar av kök
- 1997 Europeisk köksstandard ersätter svensk

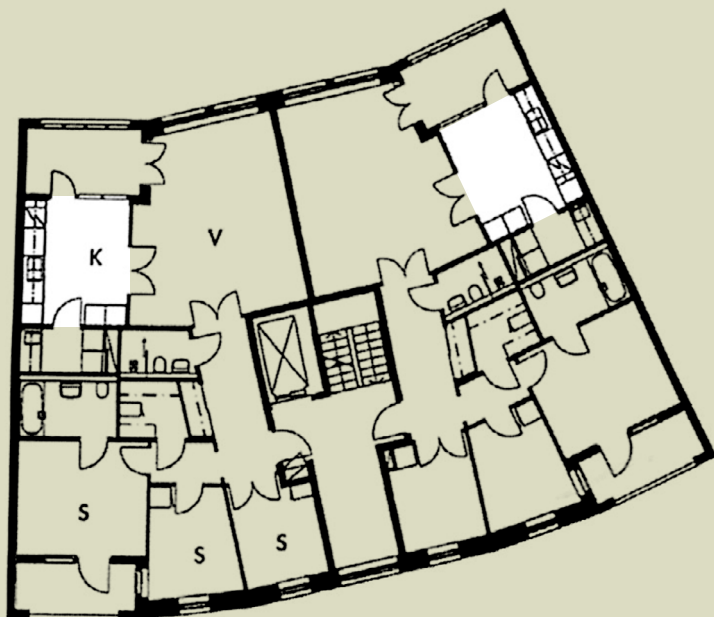

Bild 54 Potatisåkern, Malmö, 1996

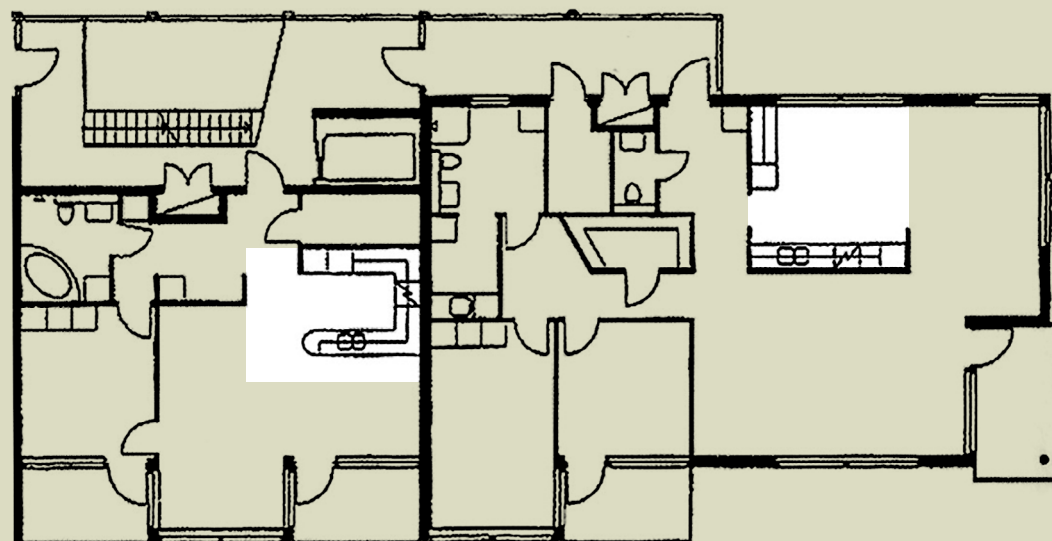

Bild 55 H99, Helsingborg 1999

Bild 56 Godhemsberget, Göteborg
2002-04

Kökets relation till de sociala ytorna knyts successivt starkare, och i bild 54 kan vi se möjligheten att öppna dubbeldörrar mellan de två rummen. Trots öppen planlösning bibehålls ofta de typologiska namnen - vardagsrum och kök - och de delar mer eller mindre tydligt in den öppna ytan i respektive avsedda delar. Bild 55 har ett exempel med tydlig rumslig definition t.h., medans mittplanen i samma bild har en suddigare gräns då ingen tydlig gränsdragning ramar in samtliga installationer.

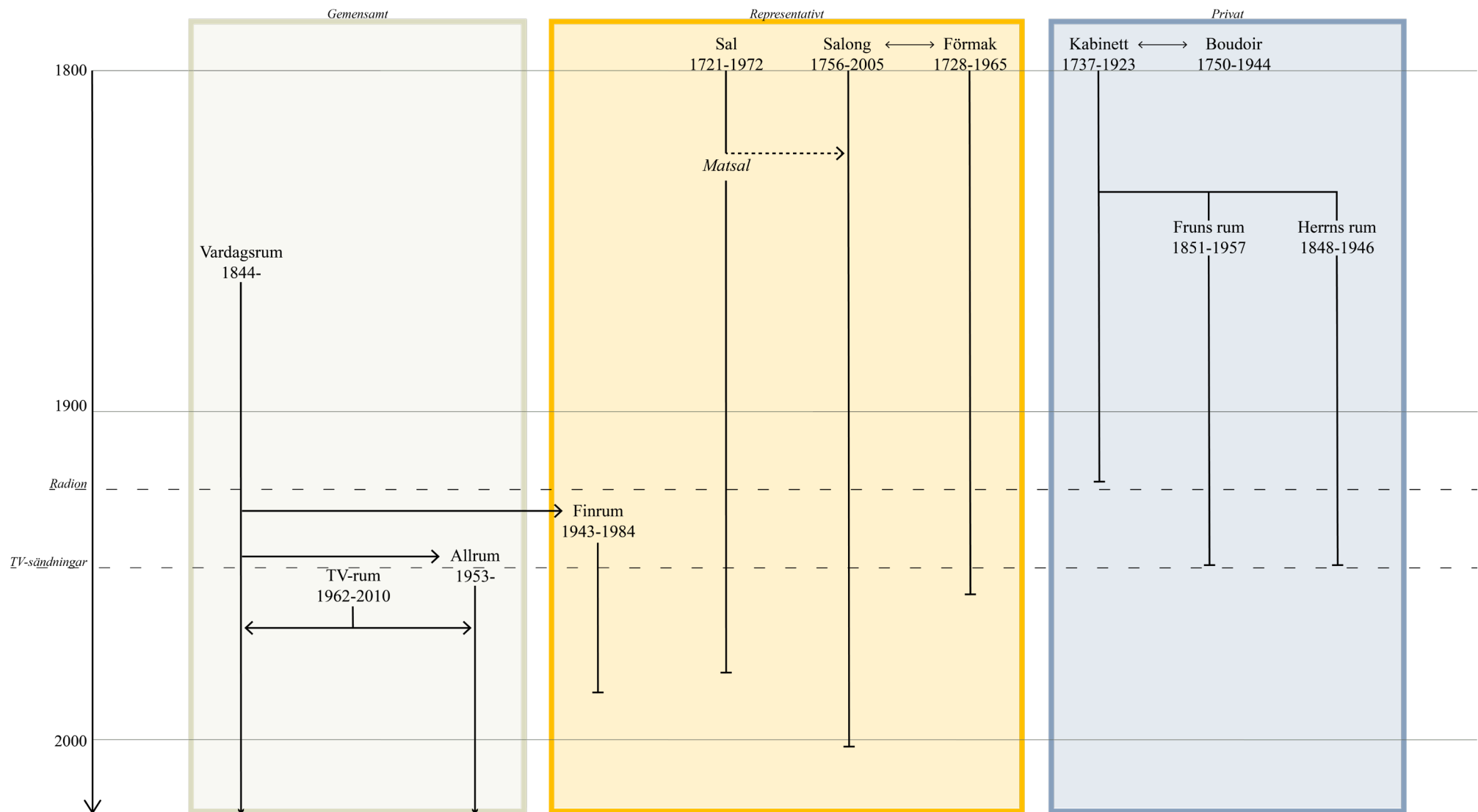
4. Sociala rum

I borgerliga hem har de sociala aspekterna haft en ständig typologisk närvaro. Deras representativa krav gav arkitekturen betydelsefulla direktiv om sekvenser, logistik och växelverkan mellan privat och offentliga funktioner.

I landsbygdens bostad fanns samma ambition om representation - och Lubbe Nordström noterar under sitt reportage finrummet som ett hoppigivande inslag i den annars smutsiga och röriga vardagen.

Under 1900-talet förflyttas betydelsen av bostaden mot en privat karaktär - men umgänge och sociala aktiviteter försvann inte helt bara för den sakens skull. Detta är resan från förbjudet finrum, till den familjära tv-soffan.

Bild 57 I borgerliga representativa rum blir bostaden en uppvisning där funktion kretsar kring besökaren. Sakteligen börjar de sociala rummen få utrymme att anpassa sig för de boende, deras dagliga liv och komfort. En separat utveckling av allmänna dagligrum tar över den typologiska utvecklingen och driver idag samtliga sociala funktioner i den nutida bostaden.

4.1 Sal

Salen blir tidigt det samlade rummet för aktiviteter och händelser. Då dess möblering och faktiska funktion över tid har förändrats verkar rummet länge stått i centrum för de representativa rummen - och i förlängning deras sociala betydelse.

Ordet användes som en generell benämning och verkar initialt ha varit bunden till bostadens största rum. Detta gäller från 1700- och en bra bit in på 1800-talet, och mindre rum i närheten blir då *kammare*. Någon gång på 1600-talet uppstår matsalen som uttryck, och det populariseras på ritningar under 1860-70. Trots förändringarna kring benämning verkar salens användningsområde ha varit densamma under en längre period. Rummet användes för att inta måltider, och endast detta. Det kunde under 1800-talet förekomma servering i andra delar av bostaden men i salen var detta huvudsyftet och middagen var det gemensamma tillfället för familjen att samlas. I takt med att salen genomgick sin förändring mot matsal följde också möbleringen med. Det tycks som att den traditionella borgerliga möbleringen kring väggar inte längre framgångsrikt speglade detta rum som nu var intimt kopplat till måltider. Gejvall (1988) refererar till ett brev från 1827 hur möbleringen i en parisisk lägenhet tillät matbordet stå kvar på samma plats dagen i ända. En tid senare, efter mitten på 1800-talet, blev det också

modernt i Sverige att låta ett middagsbord stå permanent i rummet (Gejvall 1988). Detta är en distinktion som följer ordvalet mycket nära - *salen* var huvudsakligen för det sociala, och i *matsalen* låg fokus på måltiden. Med den nya möbleringen verkar typologin också ha fått ett underlag som, avsiktligt eller ej, började samla familjemedlemmar utanför måltider. Den välbelysta ytan på bordet som nu stod kvar lämpade sig väl till att arbeta på, och flera vittnesmål verkar styrka salens familjära funktion efter 1870-talet (ibid).

Med sin centrala roll på planlösningen fick salen ofta utgöra det första egentliga rummet där publikt mötte privat. Dess omfattning var stor och anslutningar många, vilket gjorde att det inte bara tjänade sig själv som en god arbets- och mötesplats, men också fick betjäna kringliggande rum som en kommunicerande mittpunkt. Från salen kunde man nå bostadens samtliga indelningar - intimare förmak, betjänande köksavdelningar och herrskapets sängkammare (ibid).

Utifall att det existerade en definierad daglig matsal kan vi anta att det också i bostaden fanns en större, fortfarande primär sal. I representativa hushåll med mer än en sal verkar det också ha gjorts kategoriska distinktioner mellan de två, en *övre* och en *undre* ifall de var på olika våningar - eller en *stor* och en *liten* (ibid).

Kommentarer

Typiskt för samtliga salar som vi kan se är deras hierarki som bostadens största rum. I ordningen av rum följer de också tidigt från entré. Det syns naturligt att från trappen ha en eller två mindre neutrala rum (som tambur eller hall) där det även finns andra rumsöppningar, för att därefter inträda i salen.

Milstolpar [15]

- 1721 Första svenska förekomst
- 1860 *Sal* blir oftare kallad *matsal*
- 1972 Sista svenska förekomst

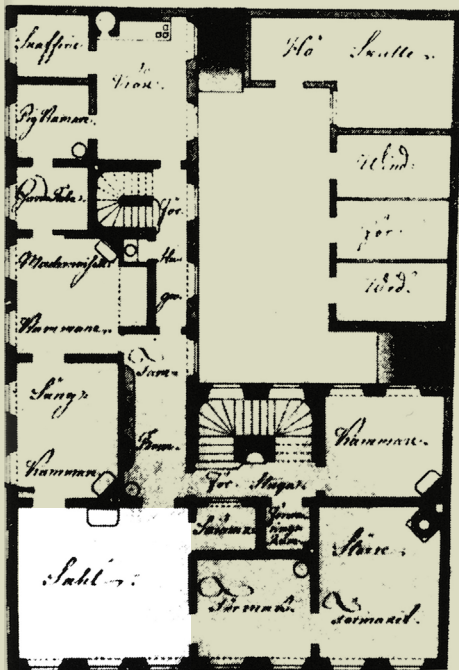

Bild 58 t.v. Kv.Frigga,
Stockholm, 1795

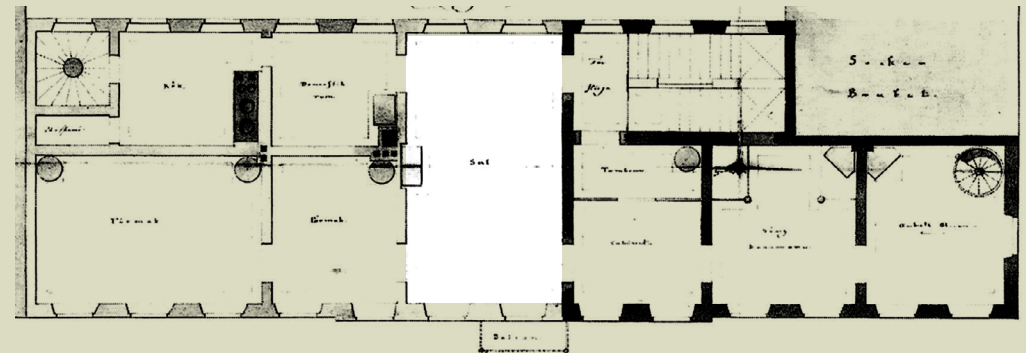

Bild 59 t.h. Järnlotet,
Stockholm, 1845

Bild 59 visar ett intressant exempel på sal som sträcker sig över byggnadens totala djup med ljus från två sidor. I denna position måste salen också tjäna som transportyta för de tre distinkta indelningarna som förgrenar sig härifrån.

I bild 58 och 61 ses salen på en representativ salsaxel, riktade mot gatulivet och utsidan. Bild 60 skiljer sig såtillvida att salen inte är lika involverad i filen, och istället är riktad mot gården.

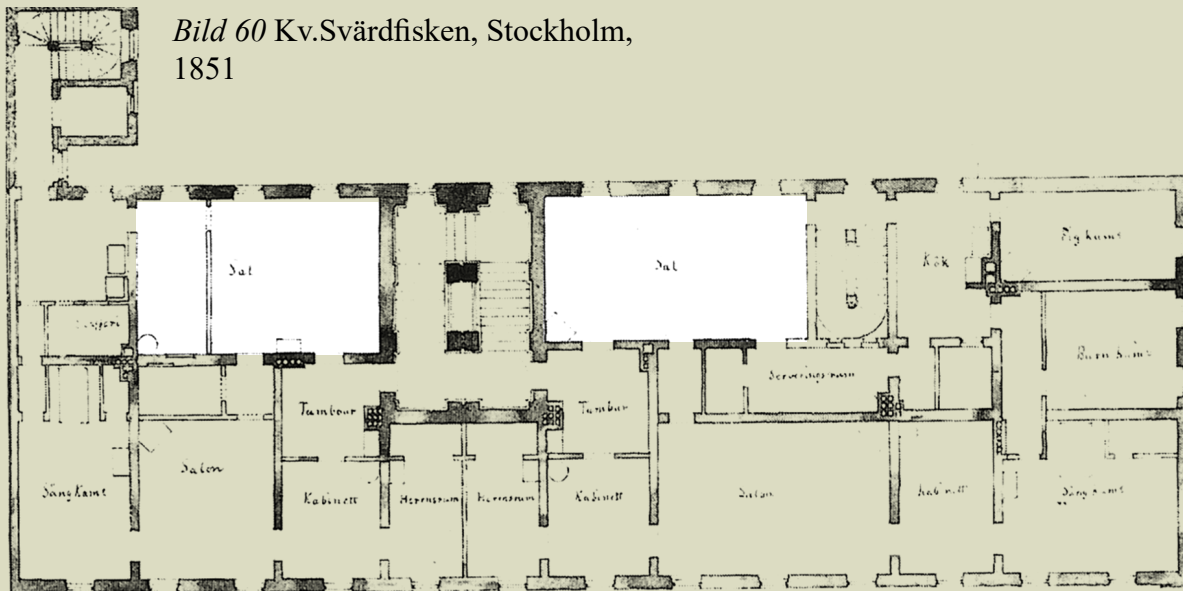
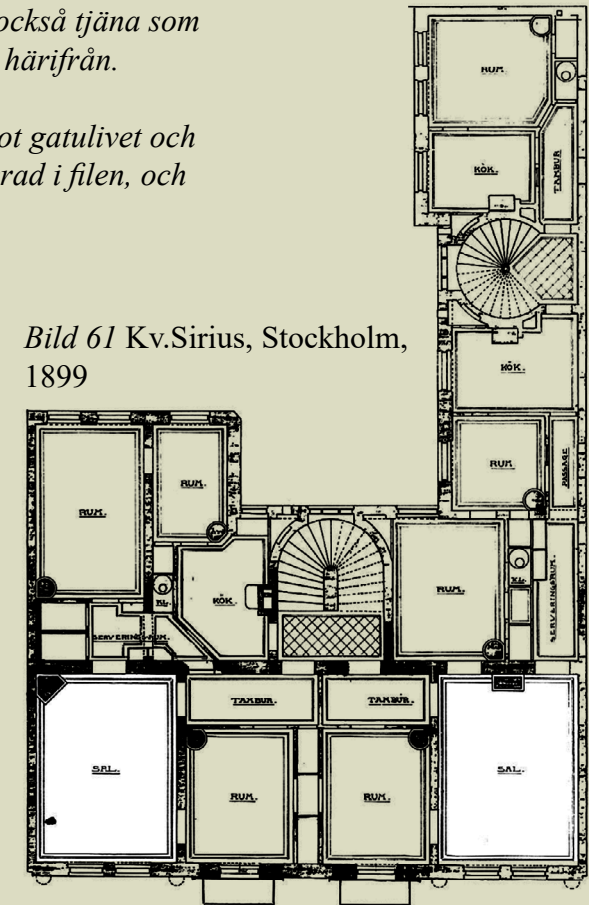

Bild 60 Kv.Svärdfisken, Stockholm,
1851

Bild 61 Kv.Sirius, Stockholm,
1899

4.2 Förmak

Inspirerad av fransk arkitektur förekommer ett par typologier som till namn och funktion översätts men anpassar sig annorlunda i svensk arkitekturkontext. Det första rummet vi stöter på i denna byggda bemärkelse är under 1700-talet *antichambre* och dyker upp i Sverige under namnet förmak. Denna typologi syftade ursprungligen på att skapa ett rum i sekvensen innan bostadsgemaket. Tolkningen här är att det skapade betydelsefull distans mellan de faktiska boningsfunktionerna och den representativa del som annars låg direkt invid (Gejvall 1988).

Dess karaktär som tröskel mellan offentligt och privat började dock förändras när det under 1800-talet istället blev det föredragna rummet att umgås i. För typologin var relationen till salen eller salongen prioriterat över den till bostadssviten, och i takt med att möbleringen fick frihet att lämna väggarna kunde förmaket själv anslutas till fler närliggande rum och öppnas än mer.

4.3 Salong

Samtidigt som förmaket under 1700-talet etablerar sig som ett vanligt inslag i det svenska lägenhetsbeståndet har salongen från den franska högtidliga *salon* svårare att passa in. Det konkurrerade redan med salen som var en vanligare benämning på stora representativa rum i Sverige, och förlorar egentligen den kampen tills salongen omdefinieras. Istället för att helt anamma salongen blev det en ny typologi som existerade jämte salen. I denna reinkarnation ersattes salongen med sällskapssalongen, en till ytan mindre, intimare typologi som inte utmanade salen på samma sätt (Gejvall 1988).

Istället för ett enstaka rum för sociala aktiviteter började typologin att förekomma i plural - och det händer att förmaken som redan var representativa rentav ersattes med salonger då de funktionellt hade stora överlapp (ibid). Vissa hushåll verkar ha valt att använda sig av endast salonger, andra hade bägge typologierna förekommande samtidigt. Trots de funktionella likheterna förekom det en upplevd skillnad mellan de två, och Gejvall (1988, s.218) redovisar hur en undersökning från 1951 kommer fram till att salongen var "finare", "större" och "elegantare". Om något var förmaket också en plats som kunde tillåta familjeaktiviteter, och Gejvall attribuerar detta till salongens inneboende problematik som ett genomgångsrum.

Kommentarer

Både förmak och salong var oftast en del av bostadens sociala fil, där rummen fick läge mot gatan och den representativa karaktär de krävde.

Milstolpar [16]

- 1728 Första förekomst av förmaket
- 1756 Första förekomst av salongen
- 1965 Sista förekomst av förmaket
- 2005 Sista förekomst av salongen

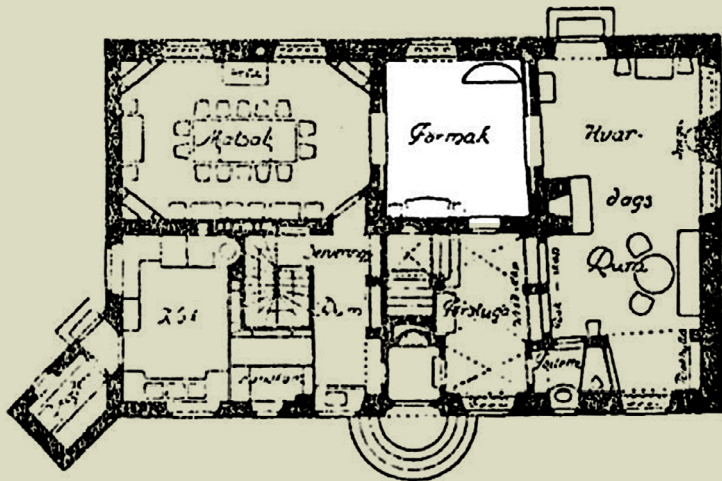

Bild 62 G Morssing, Villa, ca 1910

Bild 63 Kv. Blasieholmen, Stockholm, 1867

Bild 63 visar flera förmak i fil med salong i mitten, och storleksskillnaden mellan densamma. Samtliga bilder visar också deras relativa position mellan entréposition och en destination, och hur de kan fungera som möjlig buffert däremellan.

Bild 64 Kv. Krabaten, Stockholm, 1897

4.4 Kabinett

Innan privata sovrum var aktuellt fanns det en typologisk lösning där den bosatte kunde vara helt i kontroll, ensam eller i avskildhet. Kabinetten sägs enligt Harvard härstamma från Katarina av Medici, och bestod utav en rest trävägg som separerade av ett inre rum i boningssviten. Sveriges kabinetter följde enligt Gejvall (1988) mycket av dessa inspirationer. De kabinetter som förekommer i vår kontext låg till en början innanför sängkammaren och fick ofta färgas av den person som bodde där, med ett arbetsbord, inredning i personlig smak, samlingar och fint möblemang.

Med detta sagt så blev kabinetten i Sverige en varierad typologi som inte var bunden vid en funktion eller syfte. De tidigare privata arbetskabinetterna innanför sovrummen omvandlades i takt med tidens mode till hygienutrymmen med tvättställ och kanske badkar. Den kvarvarande kabinetten förflyttade sig snabbt mot gatusviten och tog där ett antal olika skepnader. Det blev ett viktigt socialt rum, sekundärt till salong eller sal i utsträckning men desto intimare och personligare. En specifik genomgångskabinett kunde ansluta rummen kring matsalen utan att lägga sig i huvudfunktionerna. Vid de tillfällen som kabinetten själv låg direkt invid hygieninrättningar kunde den funktionellt ha mer av en pålädningsinrättning, och efterliknar då mer klädkammare eller garderob. Då husets ägare byttes blev tidigare kabinetter ofta

tilldelade en ny funktion, till exempel som sovrum åt en familjemedlem eller en växande barnaskara (ibid).

Trots att de var mycket frekvent förekommande under början av 1800-talet tappar de långsamt av och mot slutet på samma sekel är det sällsynt att se ordet på nybyggda planer. Däremot verkar det förekomma en flexibilitet i språket där *kammare* ibland används istället för *kabinett*, då definitionen för *kammare* under denna tiden refererade till mindre rum, och *sal* till större. Gejvall spekulerar att deras mindre, intimare karaktär gjorde dem till trevliga utrymmen som gick snabbt att värma i vårt kalla klimat, och deras karaktärsdrag fortsätter under århundradet vara små, intima och lugna rum (ibid).

4.5 Boudoir

Ett till typologiskt exempel av fransk inspiration som inte har en klart definierad roll i svensk bostadskultur, eller iallafall stockholmsk arkitektur, är det översatta *damrummet*. Gejvall (1988) beskriver specifikt hur det inte förekommer på några vanliga hyreslägenheter utan endast ses "undantagsvis" och då på planer för förnämare bostäder - exempelvis ska kronprinsessan Victorias toalettrum ha kallats *boudoir*.

Det verkar enligt Gejvall som att det ibland förekom kabinetter med rumsbenämningen *boudoir*, men inte till den grad att hon anser de var annat än kabinetter i grunden. Vidare analyserar hon en litterär förekomst i en novell och beskriver sina slutsatser som att det endast handlar om semantik, *boudoir* lät mer franskbetonat - även om kabinetten egentligen hade franska påbrå den med (Gejvall 1988, s.240 - 241).

Milstolpar [17]

- 1737 Första byggda kabinett
- 1750 Första byggda boudoir
- 1800 Viss förekomst av boudoir i Stockholm
- 1875 Kabinetten förlorar sin popularitet
- 1923 Sista byggda kabinett
- 1944 Sista byggda boudoir

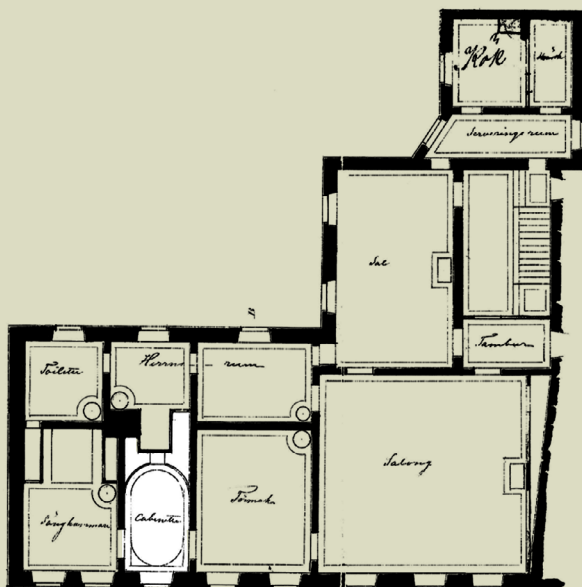

Bild 65 Kv.Jakob, Stockholm, 1848

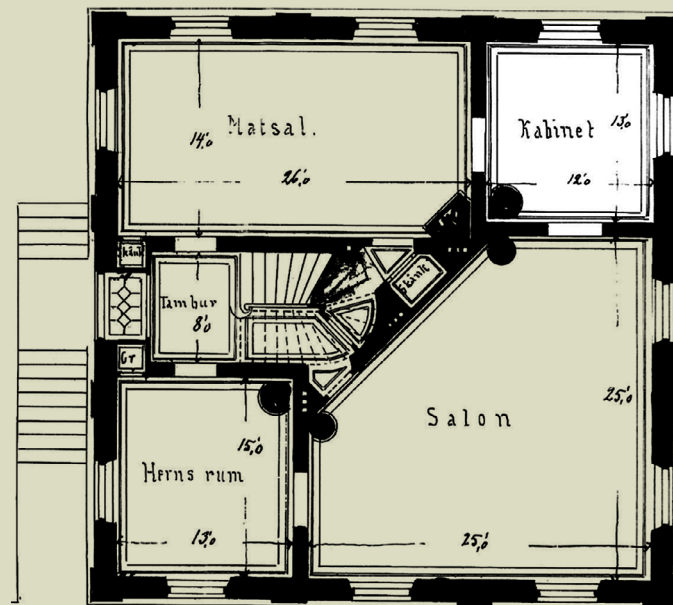

Bild 66 Kv.Hercules, Stockholm, 1870

Kabinettens tidiga koppling till rumsstorlek är uppenbar. Deras intima roll som sociala ytor av relativt privat karaktär blir i jämförelse till sängkammare och salar en kontrasterande typologi. Boudoiren efterliknar kabinetten i funktion i bild 67, men har trots detta en något privatare karaktär i den omedelbara anslutningen till toiletten.

Bild 67 Kv.Linden 2, Stockholm, 1877

4.6 Finrum

“Grått ute, grått inne, av lera som föreföll att ha stänkt från vägen, ty huset låg alldeles i vägkanten, inte bara på ytterväggarna utan genom väggarna in i rummen, att ha förvandlat möbler och allt bohag, golv, mattor, den bleka tandlösa hustrun, de lika bleka, gråtande barnen till en mardröm i grått. (...) Och så finrum! Ett stilla, stilla, dött låst finrum som fjärran världen. (...) Dessa finrum avskilda från det hopplösa slavlivets myllrande smuts, voro som en motsvarande kontakt med mänskligt liv.” (Nordström 1938, s. 162)

Med rötter i bondesamhället har finrummet länge stått för de representativa karaktärerna i den lantliga bostaden. Funktionellt verkar typologin också ha haft vissa likheter till gäststugan som figurerar på landsbygden sedan länge (se bild 6). Av de typologier som Lundberg (1978) diskuterar är gäststugan det rum han beskriver som mest kontroversiellt. Dess uppkomst kopplar han till en motpol åt dagligstuga-köket, vilken stod för majoriteten av dagliga aktiviteter och umgänge. Lundberg beskriver gäststugan som skapades ur ett övergivet dagligrum, och anser den moderna bostaden borde erövrade gäststugan, och inkorporera denna i den vardagliga rytmen (Lundberg 1978).

“Gäststugan hör till lanthemmet mera

omdebatterade rum. (...) Ett finrum, som bara står till onyttig parad, ouppeldat, såsom ren lyx utan praktisk betydelse eller trevnadsvärde för bostaden. (...) Det naturliga vore väl nu, att den moderna bostaden efterhand erövrade gäststugan helt, införlivade den på allvar med hemmet såsom en dagligstuga nummer två - eller kanske rättare *nummer ett*.”
(Lundberg 1978, s. 301)

I retrospekt verkar Lundbergs tankar verkligen ha slagit igenom, om än långsamt. Arkitekter och samhällsplanerare verkar ha ett problem med finrummets programmering från början av 1900-talet. Dess gammalmodiga planering och ineffektivt använda yta gick inte hand i hand med funktionalismens ideal. Ofta var ett finrum för vanliga lägenheter inte markerat som finrum på plan, utan definierades snarare med möbler och sociala normer. Rummet skulle inte brukas till vardags, och ifall det på kvällstid användes till sovplats, så fälldes dessa undan eller gömdes dagtid. Dyra möblemang och orörda kvadratmeter karaktäriserade typologin och medförde en stor utgift både i yta och ekonomiska medel. Kostnaden kombinerat med att ingen av möblemangen användes ifall det inte var tvunget gjorde att rummet stod reserverat i väntan på högtider och finbesök (Perers, Wallin och Womack 2013).

Kommentarer

Noterbart är att Gejvall i *1800-talets stockholmsbostad* inte nämner finrum som en enskild typologi. I det fall hon nämner finrum överhuvudtaget är det istället i relation till köket: “...flyttades köket in i våningsplanet, där det placerades åt gården i gathuset eller i flygeln - så långt från finrummen som möjligt” (Gejvall 1988, s. 196). Detta får mig att dra kopplingen att finrummet som specifik typologi var något som tillhörde en lantligare tradition, medans det i borgerliga hushåll istället förekommer sekvenser av rumstypologier som betjänar de sociala funktionerna, tambur-sal-förmak och senare hall-salong-matsal (Gejvall 1988).

Milstolpar [18]

- 1930 Vardagsrum används som finrum
- 1943 Första förekomst
- 1984 Sista förekomst

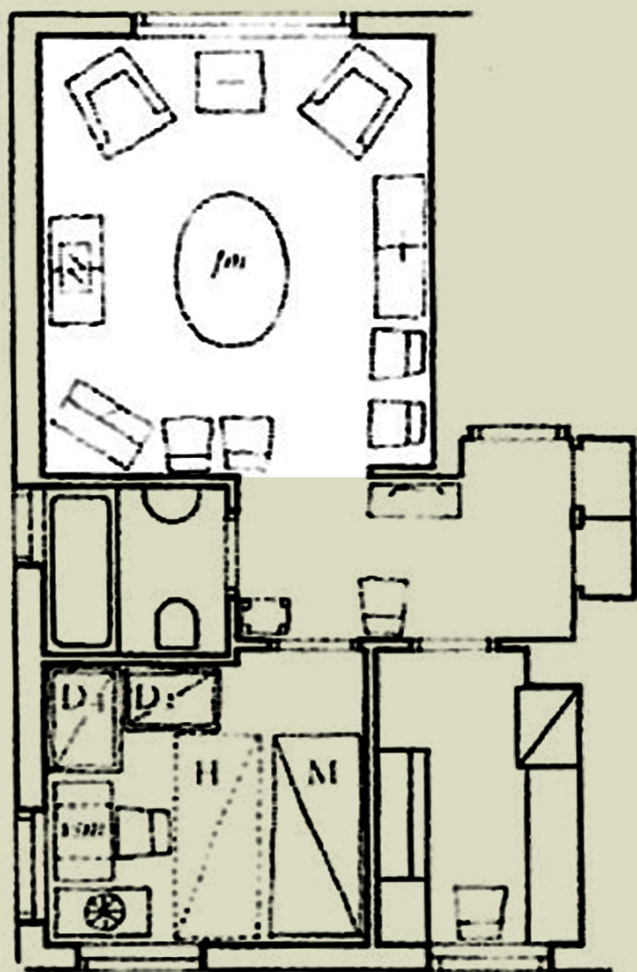

Bild 68 Vardagsrum möblerat som finrum, plan ur Arkitekterans Bostadsutredning 1939

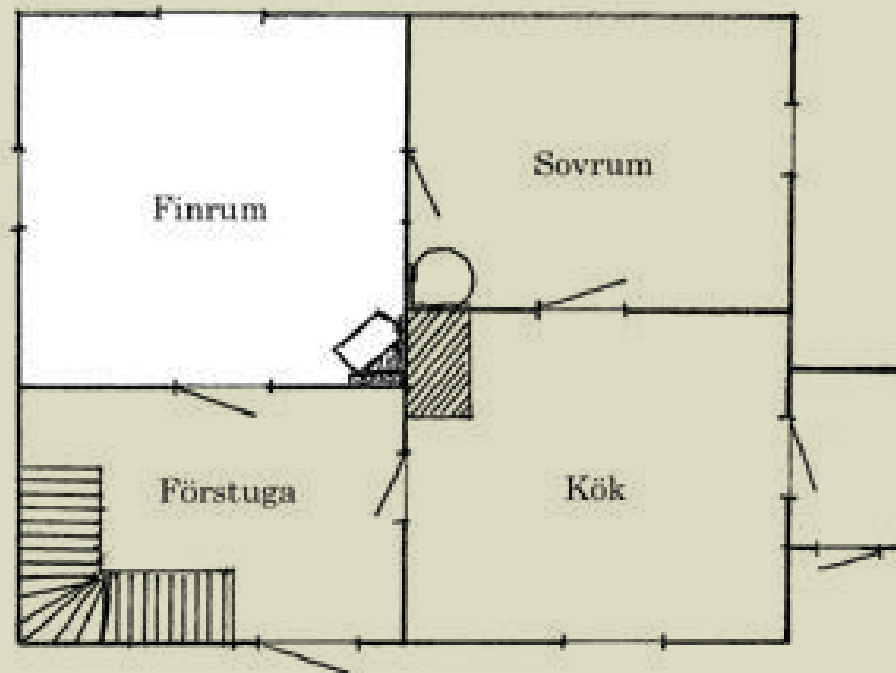

Bild 69 Exempel på fyrdelad plan med finrum

T.v. ses ett möbleringsexempel från en familj där planlösningen inte hade definierat ett finrum. Under bostadsundersökningen framkom att bostaden funktionellt hade använts med de äldre traditionella rumstypologierna, och finrummet stod ofta oanvänt. Utan genomgångsläge och isolerat på sin egna sida fanns det få element som rumsligt kunde framtvinga förändring inom de beteendemönster som existerade.

4.7 Fruns rum

Frusviten, eller fruns rum, var ursprungligen en yta speciellt anpassat till hennes boende, med representativ karaktär i fransk stil. Här fanns funktioner som kretsade kring hennes aktiviteter - sybord och skrivbord, ett mindre förmak och alkov eller kabinett att dra sig tillbaka i. Rummet låg i fil med övriga representativa ytor och skulle vara presentabelt nog att ta emot gäster i. Det måste också ligga nära eventuella barn och tjänarutrymmen genom en serveringsgång (Lundberg 1978; Gejvall 1988).

Med tiden kom både herrn och frun att sova i denna sängkammare, och kombinerat med den privata karaktären från engelsk influens försvinner de mindre privatare alkoverna och kabinetterna (ibid). I takt med att sängkammare förflyttade fokus från representativt mot privat, och rummet kan då tillåtas placeras på gårdssidan istället för i direkt anslutning till sal eller salong. Fruns rum har således helt transformerats, från en kombinerad funktionell yta, till en dedikerad sovsvit för bägge makarna.

Med hygienens intåg dök toilettbord och tvättställ upp som nödvändiga inredningsmöbler, och med undantag gavs dessa separata tvättrum. Borta var nu hela den representativa aspekten och funktionen, och herrskapet delade på en egen sovavdelning utan anslutning eller sociala behov (ibid).

4.8 Herrns rum

Den förnäma mannen hade ofta ett eget rum på andra sidan bostaden från fruns. Från början en fullt utrustad bostadssvit med "förmak sängkammare, kabinett och garderob" (Gejvall 1988, s. 225). Efterhand föll bostadsfunktionen bort och herrskapet sov istället tillsammans i vad som tidigare var fruns sängkammare. Även om herrn sov i fruns del verkar flera personliga hygienutrymmen ha stannat kvar i närheten av herrrummet, som ackompanjerades av både toiletttrum och kommod för kläder (Gejvall 1988).

Herrrummet möblering var ofta kopplat till mannen i husets yrke, både vad gäller benämning och inredning. Den primära funktion som detta rummet skulle innehålla definierades av arbetet, från doktorsmottagning till mötesplats. Typologin verkar oftast ha inretts med ett skrivbord och eventuella uppvisningsobjekt, gärna samlingar av passande karaktär för sin sysselsättning. Herrns rum befinner sig också ofta i direkt anslutning till entrén, men Gejvall noterar att det verkar ha legat mer vikt bakom avskildheten än den representativa närheten, och resultatet är ofta helt egna sidor i lägenheten (Lundberg 1978; Gejvall 1988).

I närhet till herrns rum fanns ibland funktioner som var inbegripna eller rentav hade egna utrymmen. Dessa inkluderar röktrum, arbetsrum, bibliotek eller rentav skrivrum.

Samtliga funktioner kunde vara en del av ett herrum, eller egna typologier i nära relation till densamma. Rökningen speciellt blev förbjuden i resterande delar av lägenheten och herrrummet blev den kvarvarande naturliga mötesplatsen efter en middag (ibid).

Milstolpar [19]

- Frun 1851-1957 Första förekomst
- Herrns 1848-1946 Första förekomst
- Röktrum 1816-1980
- Skrivrum 1832-1943
- Syrum 1914-1985

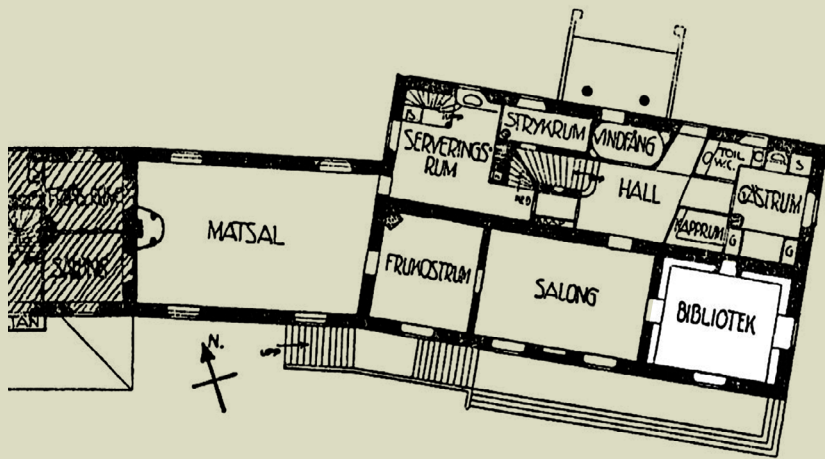

Bild 70 Bottenvåning, Ragnar Östberg, Djurgården, Villa Kruthuset, utan årtal

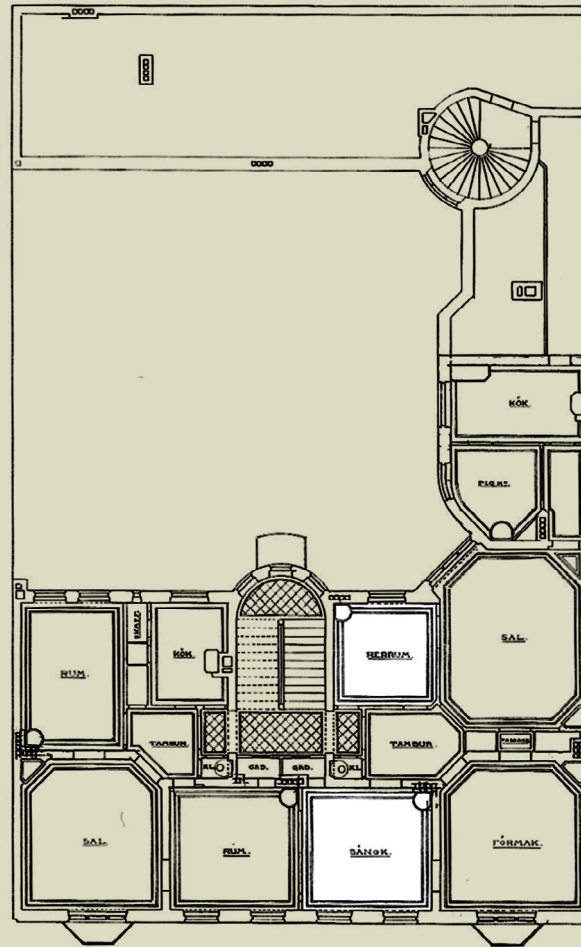

Bild 72 Kv. Brunfisken, Stockholm, 1899

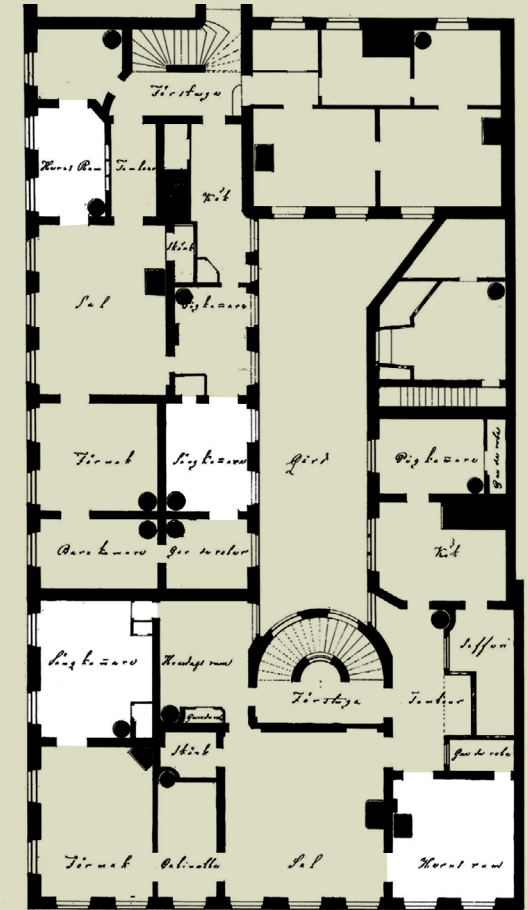

Bild 73 Kv. Skären, Stockholm, 1851

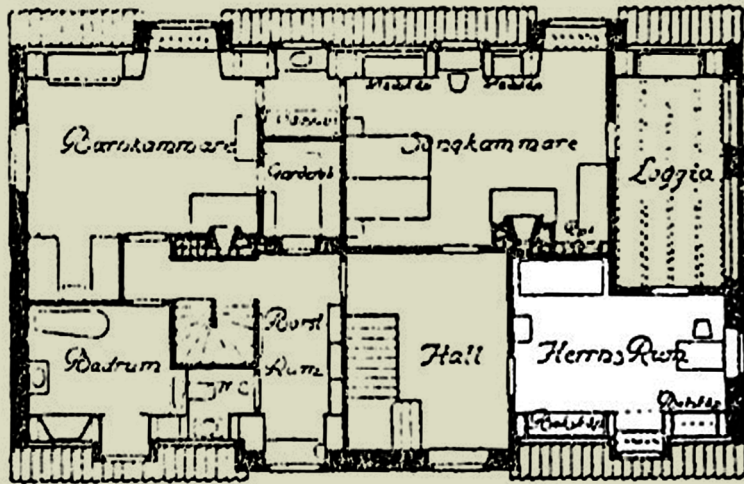

Bild 71 Ovanvåning, G Morssing, Villa, 1910

Herrummet, om än mycket vanligare än damrummet i bostadsbeståndet, korresponderar mycket ofta till en motsvarande sida. Denna spegelbild är ofta representerad av vidareutvecklingen av damrummet, och är få antingen en form av sängkammare, kabiett eller mindre förmak.

4.9 Vardagsrum

Vistelserummen för hushållet under veckan verkar inte ha en tydlig typologiskt genomslag i tiden. Tvärtom - det verkar ha funnits en dragkamp mellan det privata och sociala som länge splittrat fokuset på planlösning, möblering och funktion. Salen, med sin tveklöst representativa karaktär blir över 1800-talet mer fokuserad på familjen, och används enligt Gejvall (1988) som dagligrum eller vardagsrum.

De tidigaste byggnadstyperna att följa med på denna nya, privata karaktär av typologi är samma bostäder som redan reflekterar betydelsen av egen bostad, fritidsvillan. Koppling till engelska ideal och tankegångar gör vardagsrummet till en närbesläktad typologi för ett bostadsbestånd redan baserat på idéer som föredrar det privata över det sociala (Gejvall 1988). Tidiga exempel på liknande funktion finns också under mer historiska namn som dagligrum, och syns också i just fritidshus. Under tidigt 1900-tal blir vardagsrummet den föredragna typologin för familjens samvaro men är fortfarande reserverat för borgerliga eller större bostäder (ibid).

Det dröjer ett par decennier innan vardagsrummet försöker göra sin entré i allmänhetens bostäder. Bostadsbrist och trångboddhet var fortfarande stora problem in på 30-talet och arkitekterna riktade sina

suddigummin mot finrummet. Genom att lansera denna nya programmering skulle familjen kunna ta vara på varje rum i lägenheten. Den nya typologin skulle kunna användas dagligen, slippa inredas med dyra möblemang och ge de redan små bostäderna en funktionell anledning att utnyttja varje kvadratmeter. Trots en uttalad agenda med den nya planlösningen blev det nya rummet inte alltid använd som avsett, och stod ofta möblerat traditionellt precis som ett finrum. Resultatet blev att det användes därefter, det stod tomt dagtid och användes som sovrum nattetid (Perers, Wallin & Womack 2013).

Under 60-talet sker den större tekniska utvecklingen som cementerar vardagsrummet som en framgångsrikt planerad social yta för alla tillfällen. TV-gruppen konkurrerar ut matplatsen ur vardagsrummet och med det faller programmeringen som finrum slutligen bort. Fortsatt kämpar branschen för att trångboddheten ska minska, och de nattliga sov möbleringarna som tidigare var så vanliga lämnar vardagsrummet ifred. Resultatet i den nya typologin är att många hushåll till punkt och pricka följer råden kring möblering, innehåll och agenda, då det inte ännu finns sociala normer eller etablerade beteendemönster. Detta motsätter sig snabbt Lena Larsson, som i artikeln "Så fint och så tråkigt" argumenterar att makten att inreda och påverka i vardagsrummet varken borde tillhöra

byggmästaren eller stickuttaget i väggen (Perers, Wallin & Womack 2013, s 46). Steg för steg vinner familjen mark i dragkampen mellan privat och representativ karaktär, men det är inte givet att barnen får vara med om de inte är tysta (ibid).

Kommentarer

Trots denna nya funktion markeras typologin inte på plan förrän sent 1800-tal. Detta kopplar jag som en möjlig förelöpare för den privata karaktär hemmet är på väg mot, där planlösning och sociala beteenden inte än är helt synkroniserade. Vi ser i planerna exempel på hur vardagsrummet ofta kopplar till flera andra rum eller ytor, och tenderar i lägenheter att disponera den största ytan av bostaden.

Milstolpar [20]

- 1844 Första svenska förekomst
- 1882 Kritik mot den representativa programmering som dominerar
- 1901 *En modern bostad* av Svenska Slöjdföreningen
- 1960 *God bostad* anammar vardagsrummet

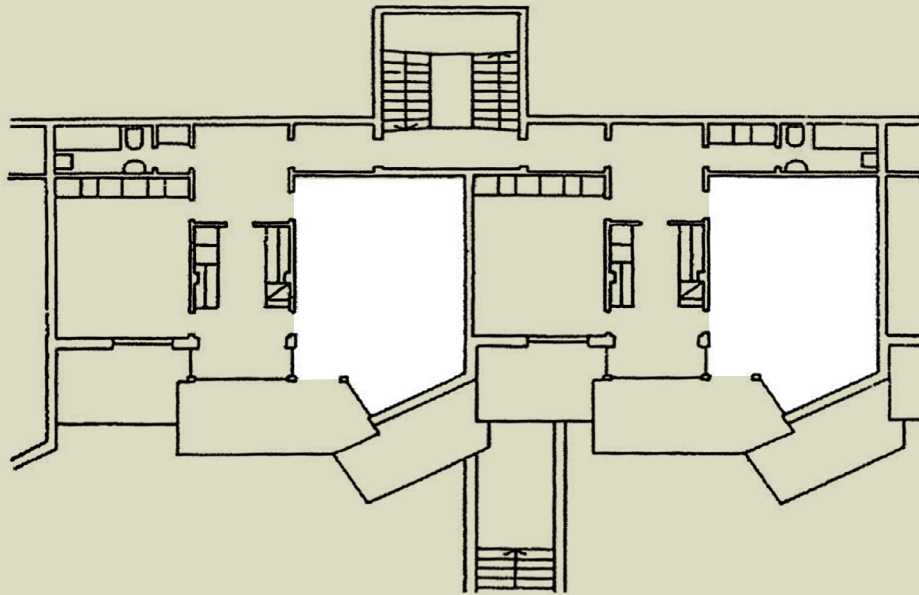

Bild 74 Gröndal, Stockholm, 1946-52

Bild 75 Nykroppa, 1947

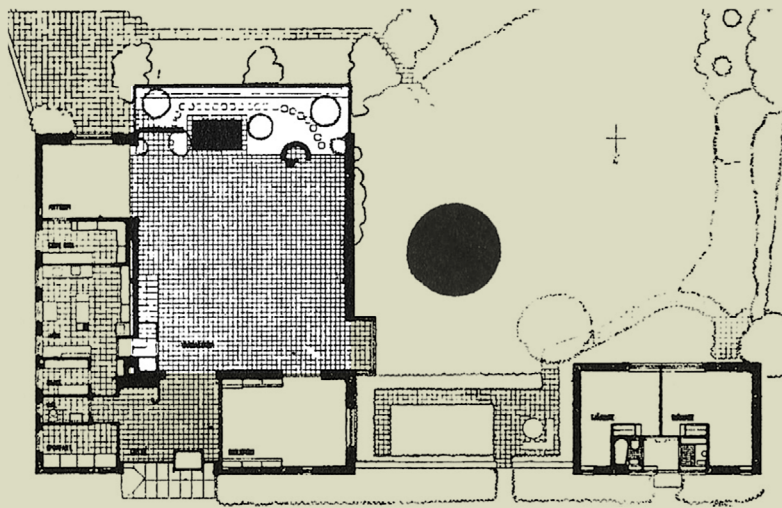

Bild 76 Västberga, 1939

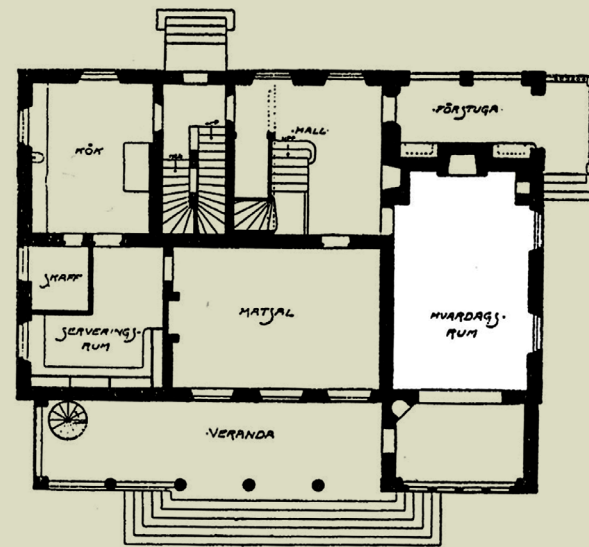

Bild 77 Herrgård av Ragnar Östberg, tidigt 1900-tal

4.10 Allrum

I programmeringen mot en social yta för familjen finner vi också allrummet. Som namnet antyder önskades det tydliggöras att den typologi skulle kunna tjäna för vilken funktion som helst, oavsett om det var matplats, kök, umgänge eller arbete. Enligt Nationalencyklopedin har allrummet sitt ursprung i *stugan*, en kombination av kök och vardagsrum (NE allrum 2022).

Den börjar förekomma på 50-talet, och lanseras då främst som ett inslag i villan “Skal och kärna” på Helsingborgsutställningen H55. Detta var ett möbelinriktat event som fokuserade mycket på inredning och objekt, en trend som återfinns på mer än ett ställe i bostaden - men som också hade ett antal uppvisningsbostäder, bland annat radhus och lägenheter. I just detta exemplet hade allrummets vardagligare karaktär parats ihop med ett vardagsrum som lutade mer åt det representativa finrummet - vilket balanserade det privatere, rörigare med något mer socialt och stillsammare (Nylander 2018).

“Här introducerades det uppmärksammade ‘allrummet’ - en otvungen upplösning av rumsligheter, -vardagsrum, umgänge och matdel blev ett...” (Scandinavian Design 2005)

I allrummet var det också naturligt att barnen skulle få ha en plats. Dess karaktär utgjordes

av hela familjen, det skulle tåla att användas och hela bostaden var designad också med barnen i åtanke, för det moderna familjelivet (Womack 2013, s. 100).

Kommentarer

Min teori är att den *stuga* som NE nämner överensstämmer med *dagligstugan* som Lundberg (1978) diskuterar i kontexten av lantligare bostäder.

Samtliga allrum på exempelplanerna får också tjäna som genomgångsrum för att nå andra delar av lägenheten, och ansluter till såväl kök som sovrum.

Milstolpar [21]

- 1953 Första förekomst
- 1955 Lanseras ytterligare på H55

Bild 78 Baronbackarna, Örebro, 1952-55

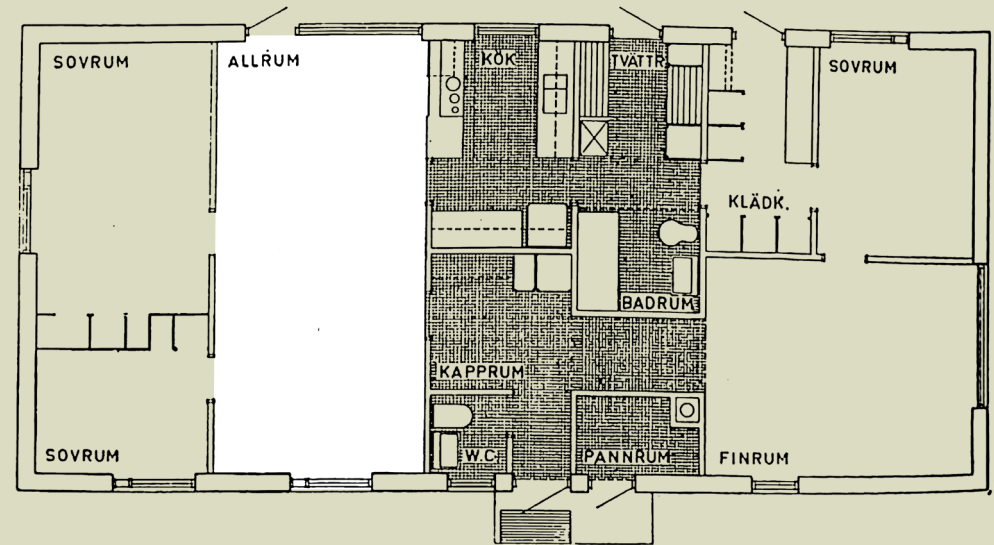

Bild 79 Villa "Skal och kärna" H55, Helsingborg, 1955

Allrummet lanserades som en vidareutveckling av bostadens familjära karaktärsdrag. Första exemplet i bild 71, dök upp på tidigt 1950-tal i Baronbackarna, och senare under H55, bild 73. Trots att det typologiskt liknar dagens vardagsrum har namnet inte riktigt hängt med i den öppna planlösningen. Däremot tolkar jag i bild 72 att allrummet i essens ibland finns kvar om än utan det tillhörande namnet.

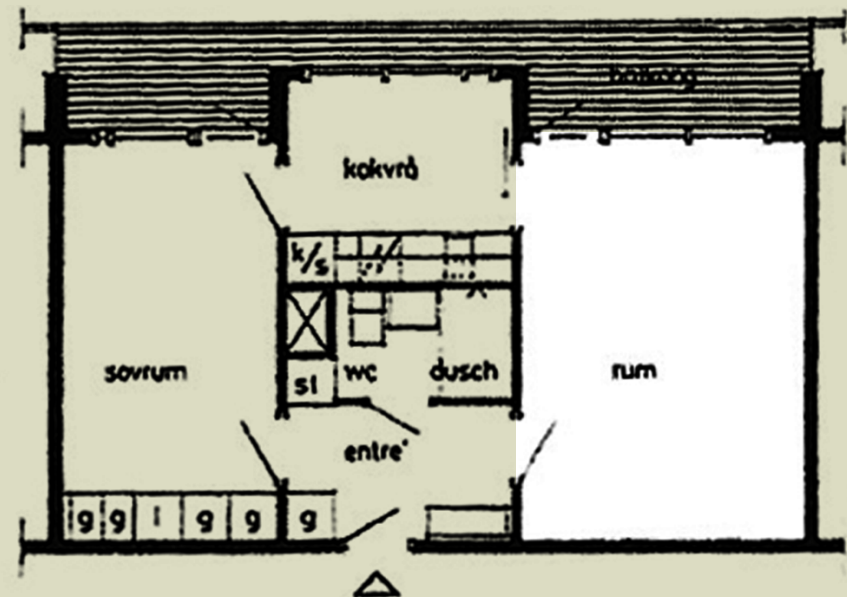

Bild 80 Brickebacken, Örebro, 1969-73

4.11 Det nutida vardagsrummet

Bostadens sociala ytor omprogrammeras under 1900-talet bort från representativa funktioner och försöker lära allmänheten att lägga mer fokus på det privata och personliga - familjen och vardagslivet. Samspelet mellan detta och de sociala funktioner som ändå måste tillgodoses, blir stötestenen i den öppna planlösningen. Med statushöjningen för köket tillåter det sociala spelet nu kopplingen mellan kök och vardagsrum - och i förlängning följer gärna matplatsen med i denna ekvation. Arkitekturen har länge bollat med idén konceptuellt, men med olika mål i sikte. Under tidigt 1900-tal formulerades det som ett verktyg för att ge husmodern frihet att släppa köket, och materiellt fick byggnaden mer möjlighet att hantera dessa ökade rumsliga kopplingar under samma period. H99 i Helsingborg och Bo01 i Malmö är två viktiga presentationer av den nya öppna rumsliga typologin i svensk kontext, enligt Willén (2012).

Så vad har den nya kontexten mellan kök/ matplats och vardagsrummet för implikationer funktionellt? Med den automatiska inblandningen av representativa karaktärer i ett tidigare privat sammanhang måste en högre standard av ordning och reda att infinna sig. På grund av att köket kan både se över och bli överblickat kommer det inte att vara den lägre privata ribban som gäller, utan det kan antas att kraven måste utgå ifrån den mest

krävande funktionen, dvs den av representativ karaktär. Detta reflekterar Willén i sina resultat "förutom ljus och rymd ger öppenheten också möjligheten att visa upp sin "goda smak" och sina förehavanden i köket." (Willén 2012, s.162).

"Inredning som symbol och uttryck för dagens fria och självständiga individer tycks också innebära allt större krav." (Womack 2012, s.153)

I motsättning till detta reflekterar hon också över behovet av indelningar och avskärmning, representerat av, bland annat, äldre rumsbeteckningar. En annan bieffekt av denna dualitet mellan representativt och privat är att den faktiska egentiden, avskildheten eller stillheten som de sociala typologierna kan ha sagts innehålla inte längre får utrymme i vår upplevelse av en öppen planlösning.

"Öppenhet kan snabbt vändas till begränsning och den fria och flexibla ytan beskrivs också skapa en grogrund för gränsdragning och social övervakning." (Willén 2012, s.162)

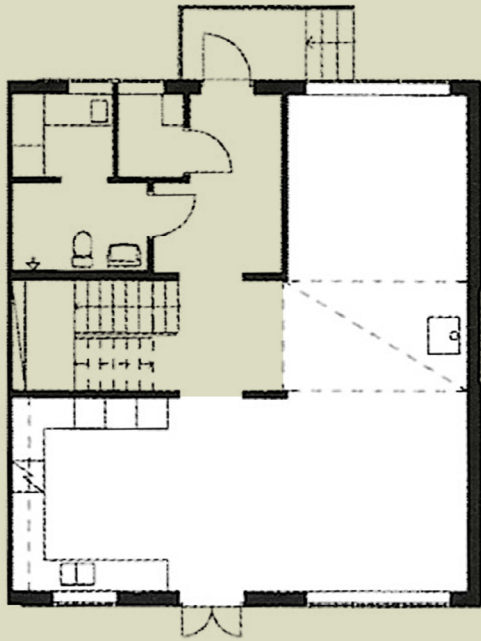
Kommentarer

I ett stycke jag läste beskrevs den historiska salstypologin som möblerad för middag, och kan anpassas till fest, vilket en utveckling från den tidigare ordningen - möblerad för fest och anpassades för måltider. Den moderna planlösningen har, i min åsikt, samma motstridighet inbyggd i sin funktionella planering, där en balans mellan privat och offentligt ständigt måste definieras för att bägge ska kunna samspela. Gränsdragningen sker helt av brukarnas preferenser men är centralt för att bägge funktionerna alternerande ska kunna ta över den öppna rumsligheten.

Milstolpar [22]

- 1980 Loft-living trend i USA
- 1999 H99 Helsingborg
- 2001 Bo01 Malmö

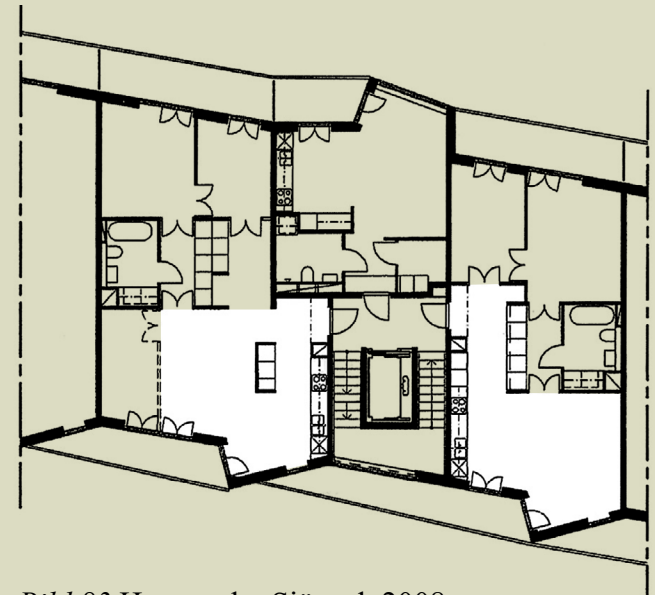

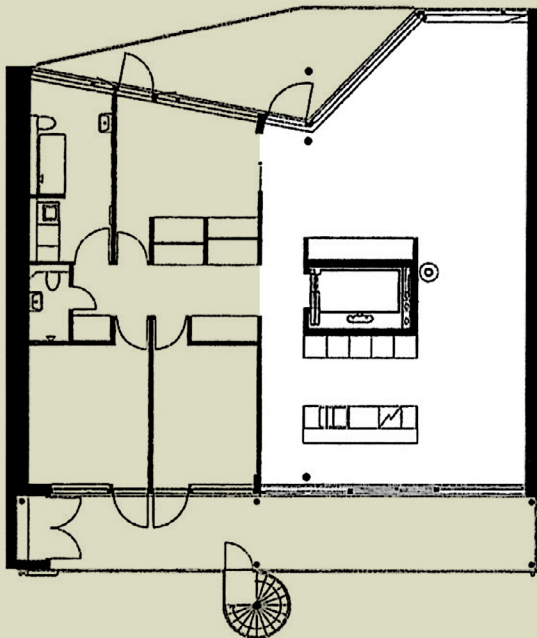
Bild 81 Bygga Bo98, Nybodahöjden, Stockholm, 1998

Bild 82 Godhemsberget, Göteborg, 2002-04

Bild 83 Hammarby Sjöstad, 2008

Bild 84 t.v. Urbana Villor, Malmö, 2008

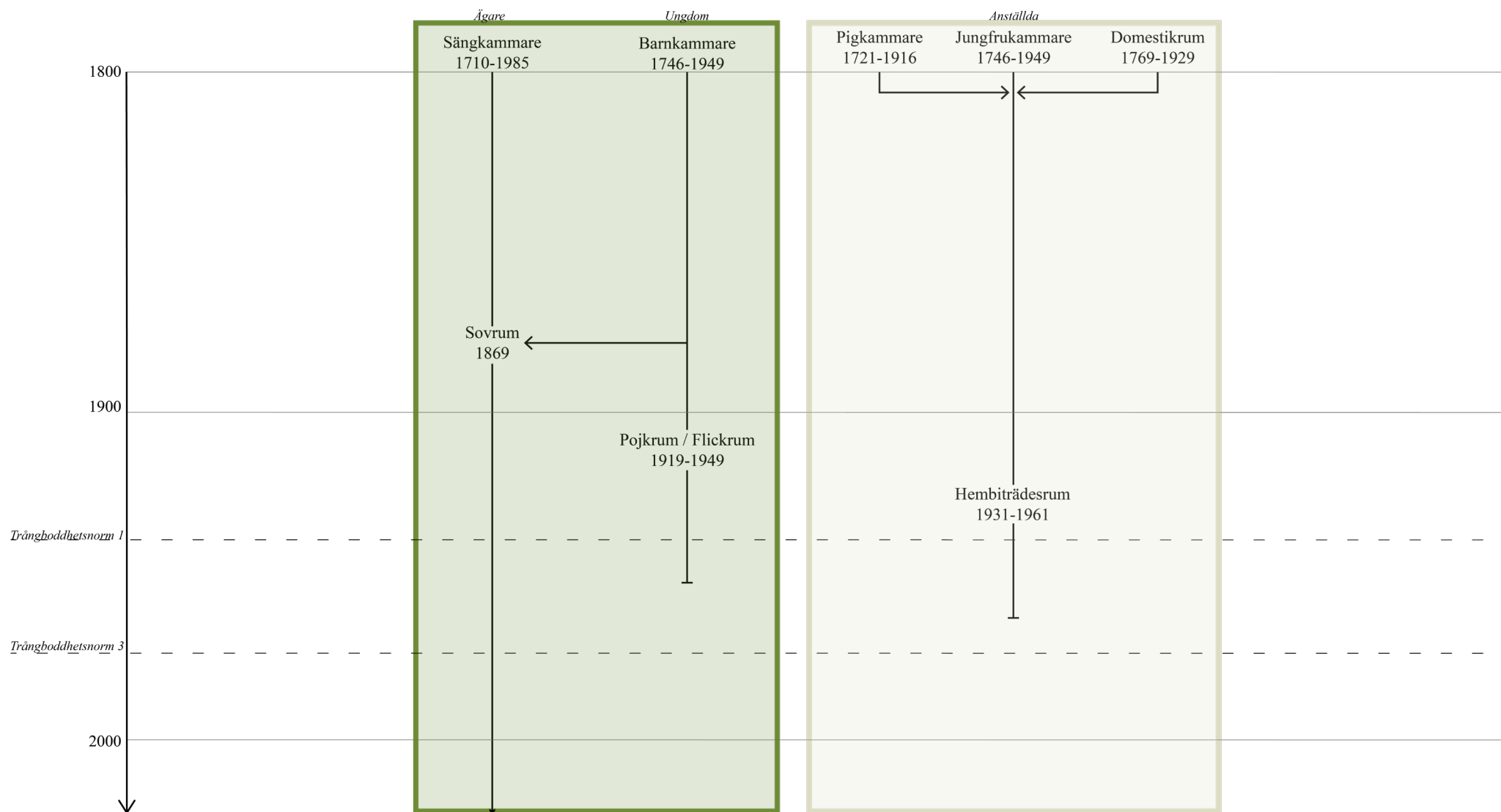
I bild 82 ser jag en indikation på planlösningens flexibilitet i gränsdragningen mellan kök och vardagsrum. I detta exempel gavs boende valmöjlighet i positionen av divisionen däremellan. Jag tolkar detta som en samtida trend där marknad och brukare bägge tolererar ett större spektrum av möjligheter än tidigare.

Bild 83-85 visar alla helt öppna planlösningar med element som mer eller mindre tydligt agerar rumsfördelare. Det finns alltså trots öppenheten ett visst behov för avskärmning eller indelningar.

5. Rum för sömn

Runt härden, nära djuren och tätt intill varandra. Av praktiska skäl har sovandet i Sverige länge fått ta den form som fungerat, och kvaliteten på både sömn och möbler blev därefter.

Med olika många medlemmar, få rum och varierande arbetstider blev hushållet ett pussel av ytor och funktioner som på pappret aldrig kunde gå ihop. I detta trångbodda, problematiska läge tar sig sovrummet successivt ut ur kök, finrum och bäddsoffor - mot dagens personliga huvudkudde på en standardiserad säng, i ett eget rum.

Bild 85 Avskildhet, enskildhet och rätten till en egen plats - sovrummet är en typologi som också handlar om klass. Från en kommoditet få förunnat, till en rättighet och närmast obligatorisk del av bostaden har sovrummet förkroppsligat berättelsen om svenska bostäders kamp mot trångboddhet.

5.1 Sängkammaren

Rum för sömn har i svensk tradition en lång social koppling. Först under 1900-talets början fanns det utrymme, ekonomiskt eller praktiskt, inom arkitekturen att börja argumentera för individuella eller personliga utrymmen specifikt för sömn. Innan detta var sömnen för allmänheten något som skedde på delade villkor, med begränsad yta och tillgång till avsedda möbler. Arbetarfamiljer har länge tvingats dela utrymme för att hålla värmen och göra det mesta av varje rum - och detta blir än mer uppenbart i den tätare stadskontexten.

Med detta i åtanke blir det givet att ett sovrum sällan var en privat del av ett hem - snarare en funktion som kunde, och var tvunget, att utföras varhelst det var möjligt. Sängar i samma rum man lagade mat, temporära lösningar under natten som senare gömdes undan och ett ständigt kompromissande med ytor och möbler var inte ovanligt (Womack 2013).

Ett av de tidigare stegen mot egna, personliga sovrum är när de borgerliga bostäderna släpper den sociala funktionen och ger sovrummen en privatare karaktär. Ur tidigare normer med tjänstefolk, besökare och gäster fanns det ett ständigt flöde av människor som kunde förväntas passera sovrummet, och någon vidare mån av privat karaktär hade inte applicerats, vare sig i form eller position. Ett av de första stegen mot det privata sovrummet

sker under tidigt 1800-tal då man bestämmer sig för att börja förflytta sovrummet ur rum i fil-principen och istället förlägger dem alla till ovanvåningen. Häre börjar det skapas en social gräns mellan de sociala funktioner ett hus ska rymma, och ägarnas egna kammare (Lundberg 1978, s. 252).

Det är också under denna period, inspirerad av medeltida arkitektur, som tjänstefolket börjar se en ökande individuell position i hushållet. Oftast har många av de anställda husrum hos sina arbetsgivare, och med krävande arbetstimmar och -bördor finns det inte tid eller möjlighet att ta hand om ett eget hushåll samtidigt. Deras beroendeställning till arbetsgivaren och platsen finns reflekterad i jungfru-, pig-, och hembiträdeskammare långt framöver (ibid).

De arbetsroller som inte krävde lika ständig närvaro i hemmet kunde successivt ges mer autonomitet, och började distanseras från hemmet. Under tidigt 1800-tal började arkitekturen att studera och raffinera den medeltida bostadsformen. Ett av resultaten av denna omtolkning var den nya positionen av tjänarebostäder. Detta ledde till att fick sin egna avdelning, separerat från huvudhuset, oftast i en våning. Detta var det första steget i flytten av tjänstefolket - ifrån arbetsplatsen - mot möjligheten till ett eget privatliv (ibid).

Milstolpar [23]

- 1850 forskning och medvetenhet ökar kring bakteriespridning
- 1900 sängkammaren separeras mer från sociala funktioner

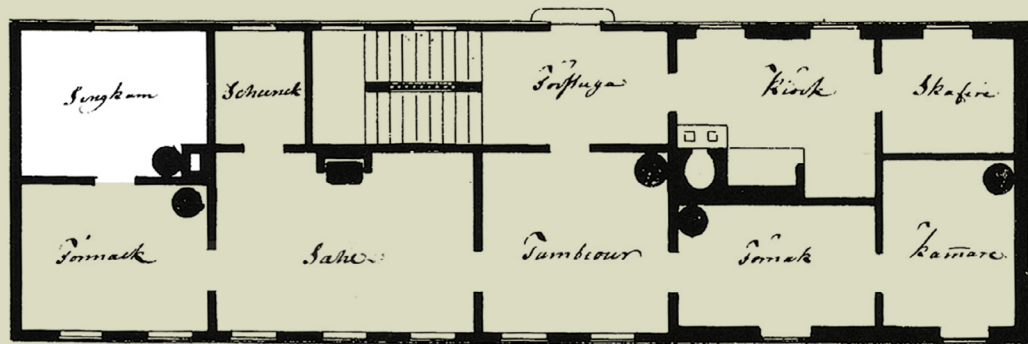

Bild 86 Kv.Östergötland, Stockholm, 1795

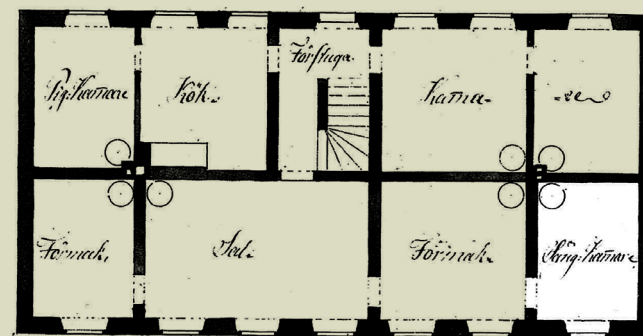

Bild 87 Enfamiljshus, Kv.Tomtegubben, Stockholm, 1812

I bild 86 och 87 är sängkammaren fortfarande delvis inkorporerad i den allmänna rumssekvensen med buffert till salong/sal i form av förmak. Bild 88 och 89 visar sängkammarens förflyttning mot en privatare position på ett annat våningsplan från de sociala funktionerna.

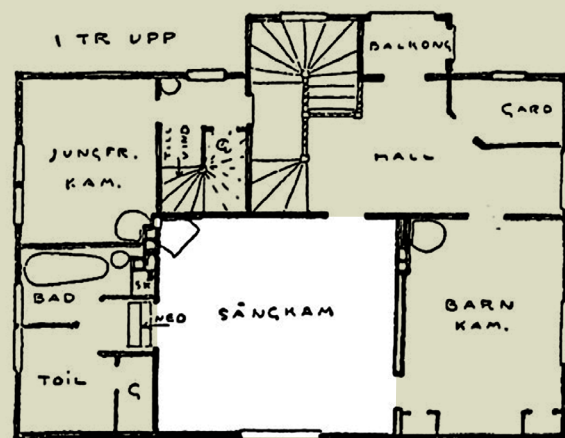

Bild 88 Villa, Carl Wesman, tidigt 1900-tal

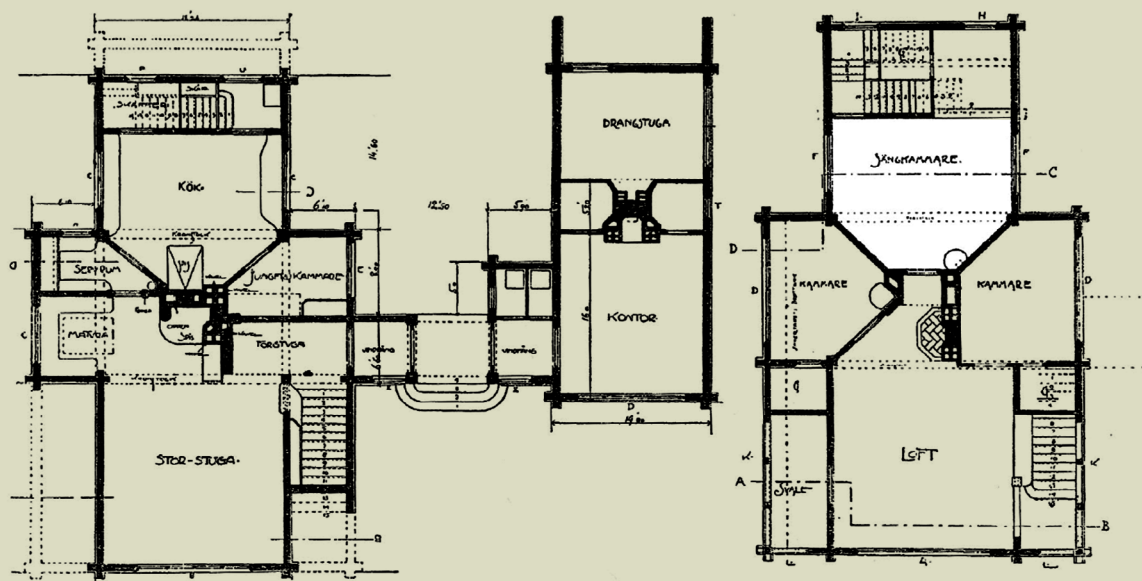

Bild 89 Villa Tallom, Lars Israel Wahlman, 1905

5.2 Tjänarbostaden

På herrgårdar och större gods var det vanligt att det fanns flera anställda tjänsteflickor som kallades pigor. Till en början byggdes och utrustades det inte enskilda rum för de anställda, utan samtliga sov tillsammans med familjen. På grund av den vanliga förekomsten av tjänstefolk uppstod emellertid en typologi kring deras boende, pigkammaren. Enskilda exempel verkar ha lång historisk tradition men deras förekomst blev vanligare på 1800-talets herrgårdar. Det är också under denna period som de byter namn till jungfrukammare, men användningsområdet var funktionellt densamma (Nationalencyklopedin 2022).

I städerna höll sig borgerliga lägenheter under 1800-talet som regel med tjänstefolk. Som minimum fanns det en piga som skötte hushållet, men det var vanligare med fler. Titlarna som användes var också ofta knutna till en given position i hushållet, en hierarki, och i förlängning var också deras respektive utrymmen ordnade efter densamma (Gejvall 1988).

Arbetsbördorna för samtliga anställda var många och arbetstiderna långa, något som ledde till det starka band som knöt samman arbetstagarens bostad med arbetsgivaren. Deras arbetssysslor kunde lätt börja innan herrskapet vaknade och slutade långt senare. Den primära eller mest tvungna arbetsrollen i ett hushåll var det av en piga. Ifall det inte

fanns ett dedikerat rum ställdes det nattetid upp en sängplats i köket, samma rum som många av hennes arbetssysslor befann sig i dagtid (Gejvall 1988).

Om det hade planerats ett enskilt rum för pigans avseende benämndes detta 'jungfrukammare', och låg till en början alltid i närheten av köket. Till ytan sett var rummet det minsta som planerades och ifall det fanns ett fönster låg detta alltid mot gården. Efterhand fick jungfrukammaren en egen position, bakom eller innanför köket, med en direkt anslutning (ibid).

Rummets användning och position håller sedan stadigt samma kvalitéer, även om arbetet sker under flera benämningar. Under en period under mellankrigstiden var det ett modernt tankesätt att frun inte skulle vara bunden i hemmet och ha både tid och energi till eget arbete eller sysselsättning. Så länge som denna mentalitet höll i sig behövdes det fortfarande tjänstefolk. Först efter andra världskriget börjar hållbarheten med yrkesgruppen ifrågasättas. Det sker i samband med att samhällsbilden om hemmafrun kommer tillbaka med full styrka under 50- och 60-talet. Kraven som nu är lagstadgade kring hembiträden gör att yrket snabbt minskar i antal, och typologin försvinner därmed (Larsson 2013).

Milstolpar [24]

- 1800 Pigkammare blir jungfrukammare
- 1944 Hembiträdenas rättigheter lagstadgas
- 1950 Hembiträden blir sällsyntare
- 1961 Hembiträdesrum försvinner

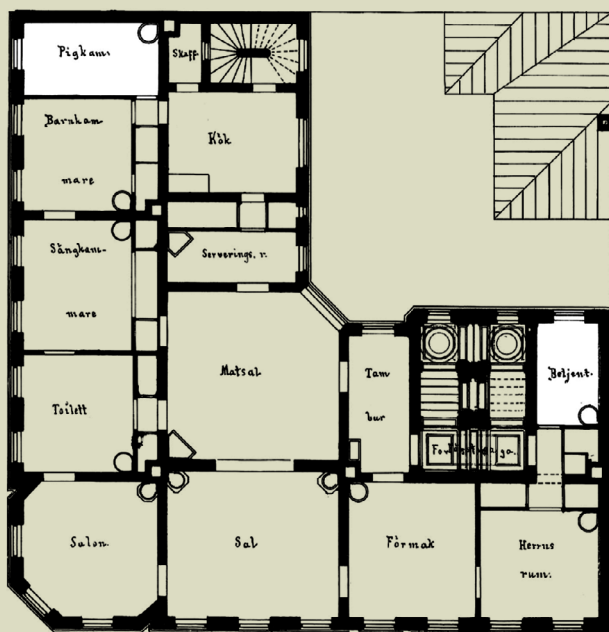

Bild 90 Kv.Grävlingen, Stockholm 1874

Bild 91 Kv.Minan, Stockholm, 1887

Anställdas sovrum ligger tydligt i en betjänande position, med omedelbar närhet till herrskapet, barnen, kök eller serveringsdelar. De var oftast riktade åt gården och hade egna entrédörrar eller separata trapphus från huvudingången.

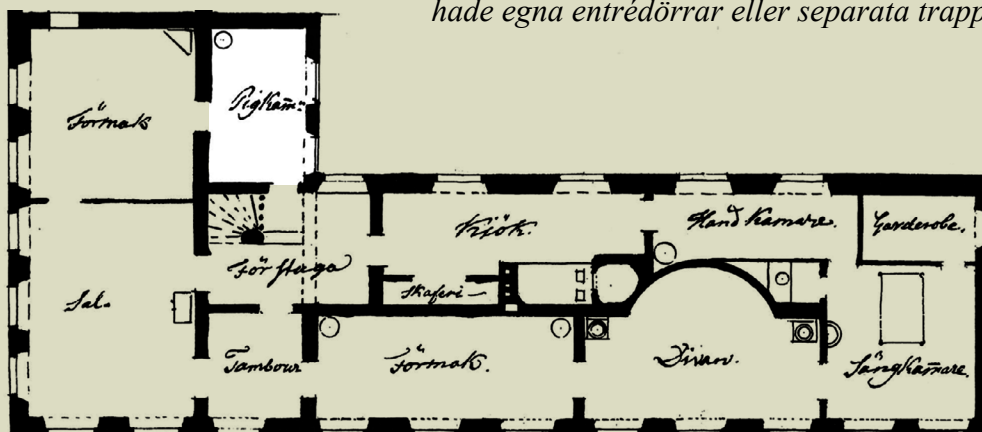

Bild 92 Ritning, 1815

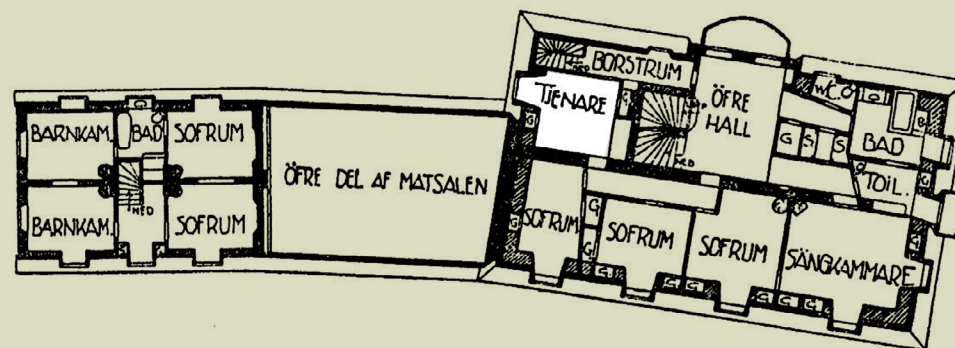

Bild 93 Ovanvåning, Ragnar Östberg, Djurgården, Villa Kruthuset, utan årtal

5.3 Barnkammare

I *1800-talets stockholmsbostad* noterar Gejvall hur barnkammaren under 1800-talet i mångt och mycket inte hade ett definierat rum. Hon beskriver istället hur de tillgängliga rummen som fanns att tillgå omvandlades efter barnen kom. Detta var ofta mindre rum i anslutning till sovrum såsom kabinetter, förmak och efter hörsägen en gång ett herrum (Gejvall 1988). Häri stod också de bäddbara möblerna för en ökad flexibilitet utanför vad den dagliga funktionen egentligen var avsedd för. I och med att det privata sovrummet inte ännu slagit igenom sågs det egna utrymmet inte heller som något givet, och det var inte ovanligt att det yngsta barnet sov med föräldrarna medans andra delar av barnskaran delade rum med äldre far- och morföräldrar (ibid).

Om det i borgerliga lägenheter planerades för barnrum kunde det ske efter att de viktigare representativa ytorna och herrskapets funktioner tillgodosetts. Detta vill säga att sociala rum gavs tydlig prioritet, både i hieraki men också position relativt de sociala ytorna. Barnkammare fick istället liknande kvalitéer som tjänarnas del och befann sig då avsides från de sociala delarna, närmare köket eller vad som skulle kunna kallas baksidan. Ifall barnkammaren kunde förlades den gärna med en egen tillgång till trapphus, men mer för att inte störa de prioriterade ytorna än för barnens egna skull. Deras ljud och närvaro visades ungefär samma uppskattning som kökets

befintlighet, något som skulle gömmas och döljas (ibid).

Kommentarer

Under en period efter andra världskriget började det planmässigt experimenteras med specifika pojk- och flickrum. Idén är inte långt ifrån realistiska förhållanden - givetvis finns det en ålder då barn av olika kön börjar få egna rum. Inom europeiska bostadsnormer är det till och med ett mätbart värde för trångboddheten - antalet rum som krävs är fler ifall barnen är i åldrarna 12-17 och av olika kön (Eurostat, 2021). Svensk trångboddhetsnorm 3 kringgår detta genom att säga ett rum per barn - oavsett andra omständigheter. Detta kan ha reflekterats i hur denna undertypologi inte lever kvar på planlösningen, och idag är *barnrummet* själv helt införlivat i typologin *sovrum*.

Idag börjar hushåll fundera på barnets rum redan innan det kommit till världen. En förväntad plats, eller reserverat rum är redan förberett och avsett för det nya livet som givetvis ska få plats i hemmet.

Milstolpar [25]

- 1746 Första barnkammare
- 1919 Första pojk / flickrum
- 1949 Sista pojk / flickrum
- 1949 Sista barnkammare

Bild 94 Kv. Humlegården, Stockholm, 1874

Barnkammare har en tendens att förekomma i flera exemplar; se bild 96 och 97. Deras position i hemmet är ofta mindre publik, djupare i rumssekvensen, och gärna med nära kontakt till pigkammare eller dylikt. I bild 94 är det domestikrummet som är närmre barnen än herrskapets sängkammare.

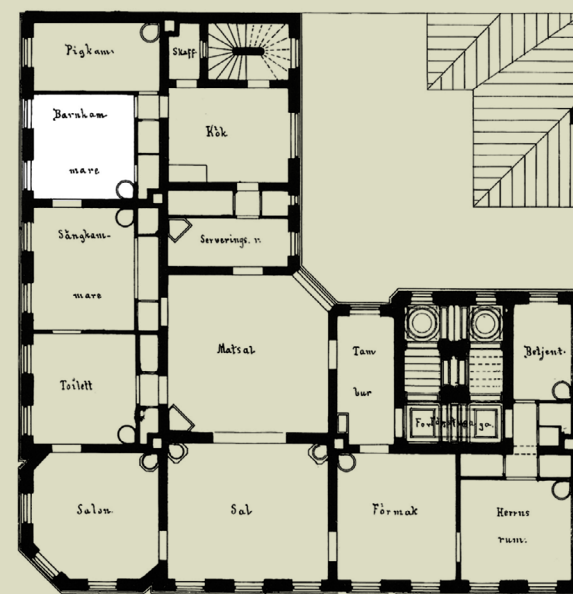

Bild 95 Kv. Grävlingen, Stockholm, 1874

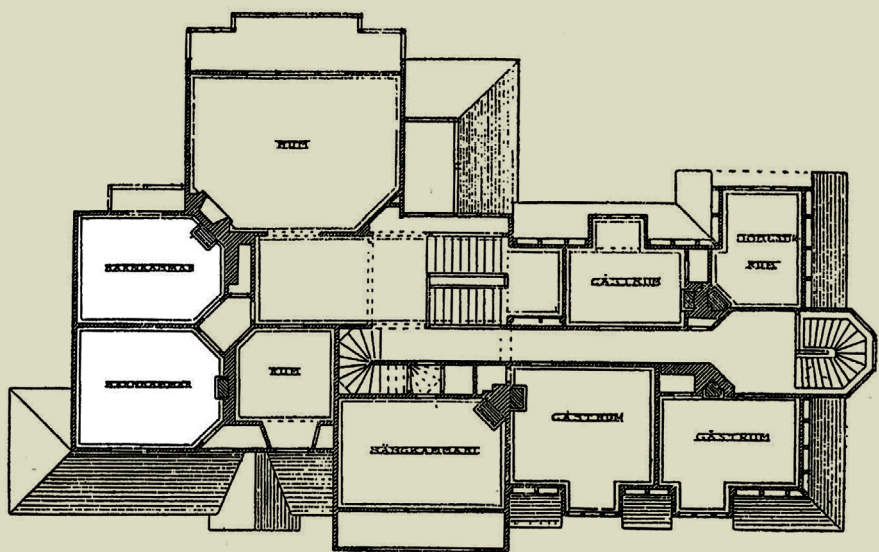

Bild 96 Villa, Göteborg, okänt årtal

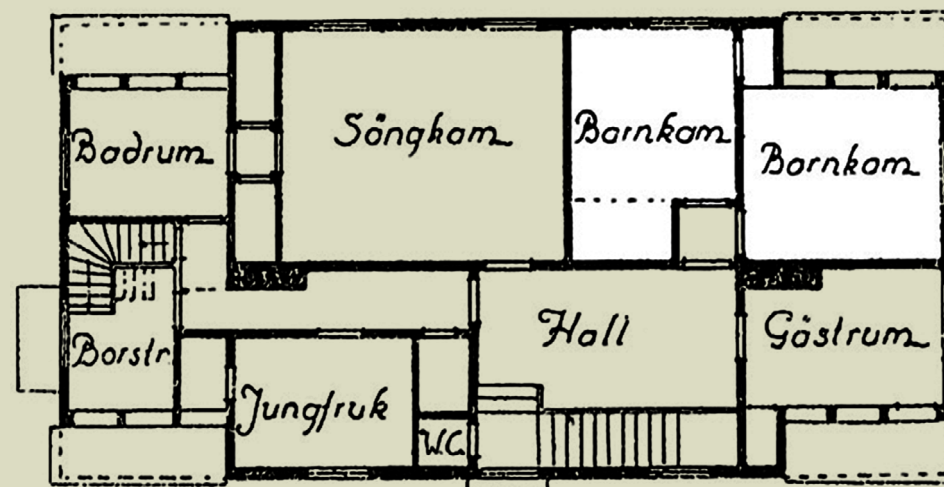

Bild 97 Ovanvåning, Villa, Ture Rydberg, 1920-tal

5.4 Det privata sovrummet

I takt med att arkitekter under tidigt 1900-tal försökte förbättra bostadsstandarden i svenska hushåll var sovplatsen i köket ett djupgående problem med traditionella rötter. Separerade sovrum sågs också viktigt ur ett hygienistiskt perspektiv och arkitekter började rita planer som hade för avsikt att förflytta sovfunktionen till ett eget rum. Ofta hade arbetarfamiljer möbler som stod i köket och bäddades om inför natten, och tanken på att planera ett helt rum endast för sömn var avlägsen för familjer som redan bodde väldigt tätt. Det tog tid innan bostäderna användes som det var planerat, och i flera tidiga versioner slutade det ofta med att familjen sov i köket trots att det inte var avsikten. I ytterligare ett försök att motarbeta sovplatser i köket gjordes ytorna mindre, och i 1930-talets arbetskök fanns det ingen plats för möbler annat än en stol för husmodern att sitta vid (Nylander 2018).

Under 1940-talet kommer arkitekturen storleksmässigt fram till dimensioner som fortfarande till viss del liknar dagens. Sovrummen var ofta cirka tio kvadratmeter och minsta tillåtna mått låg på sju kvadrat - exakt som idag. Aningen bättre möblerbarhet gavs om sovrummen expanderades till tolv kvadrat fastställdes det i Kooperativa förbundets arkitektkontor (Nylander 2018). Tio kvadrat var fortfarande en stor uppgradering från de sovkabiner eller fasta sovmöblemangen som hade figurerat tills dess (ibid).

Det börjar också uppmärksammas i vilka möbler svenskarna sover. Otaliga lösningar som idag skulle tillhöra "compact living" figurerade under lika många namn. Bäddsoffor och ottomaner, pinnsoffor och skåpsängar, svängbädd eller turistsäng - trots så många namn hade de gemensamma problem. Samtliga tog lång tid att bädda upp och ner varje dag, och ingen var egentligen optimerad för god sömn. Det visade sig att familjer, som ibland lade stora delar av hushållets inkomster på ett oanvänt finrum, ogärna lade pengar på sovmöbler. Under 40-talet började bl.a. Svenska Slöjdföreningen hålla i sammankomster med agendan att informera om goda sovvanor. Antalet lakan, dimensioner och utförande av sängstommar, samt möblering i sovrummet var alla ämnen som successivt hamnade i siktlinjen (Womack 2013).

1940 börjar Aktiv hushållning, en statlig byrå, att fokusera på svenskars dåliga bäddvanor. Deras resultat presenteras först -52 i *Bädda rätt och sova gott*, där de argumenterade för att investeringen i sängmöbler är viktigare än t.ex. radio som var vanligt, men dyrt. Slutligen 1950 får Sverige sin första bäddmöbelstandard, utformad av sjukgymnaster och läkare för att vara lättbäddad och ergonomisk (ibid).

Kommentarer

På bilderna 98-101 ser vi en tendens att förlägga rummen mot två typer av utrymmen, och i bägge fallen som återvändspunkter i rumssekvensen. Det första är mot en hall eller mindre genomgångsrum, och det andra är mot en socialt programmerad yta som vardagsrum där det även fungerar som ett genomgångsrum som sprider transporten genom planlösningen.

Milstolpar [26]

- 1946 Ny trångboddhetsnorm
- 1948 Bäddmöbelundersökning startar
- 1950 *Bäddmöbler, mått och typer* utges
Sverige får bäddmöbelstandard
- 1952 *Bädda rätt och sova gott* utges

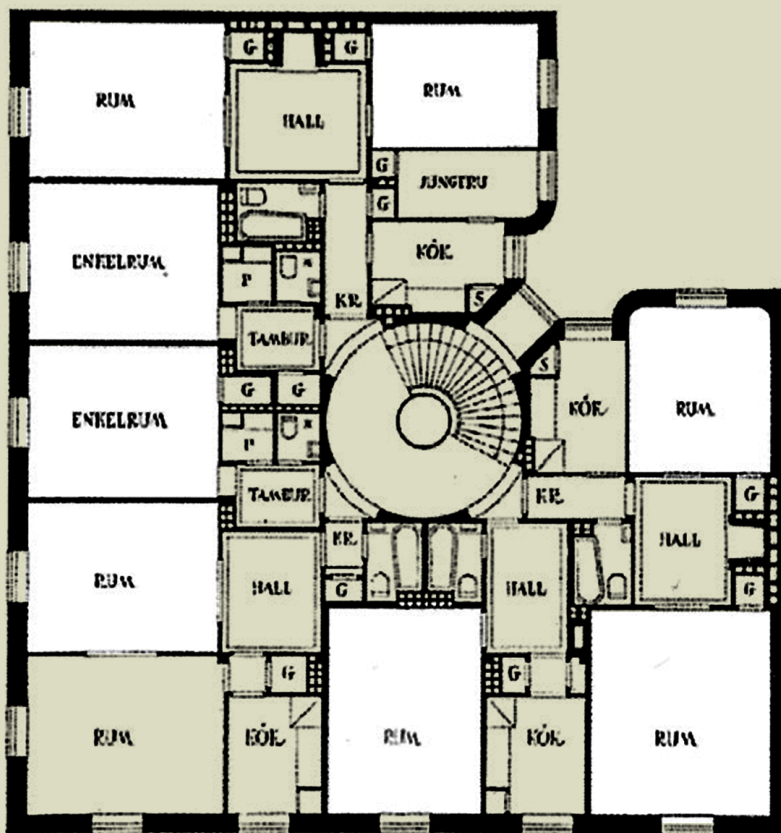

Bild 98 Kv.Postsäcken, Stockholm, 1928

Bild 98 visar planlösning där sovrum inte förekommer i benämning, istället ersatt av rum och enkelrum. Bild 99 visar en sovrumsplan för ett renoveringsförslag, med den spännande kvalitén att bägge sovrum är jämställda i både position och storlek, och detsamma gäller nästan bild 100. På bild 101 ser vi sovrummens ökande relation till förvaring, som i detta exempel utnyttjar den mörkare innersidan för en form av funktionsvägg.

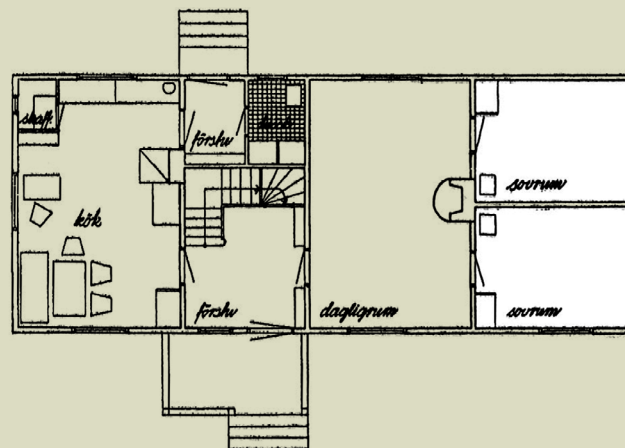

Bild 99 Renoverad Parstuga, Samfundet för Hembyggnadsvård, tidigt 1930-tal

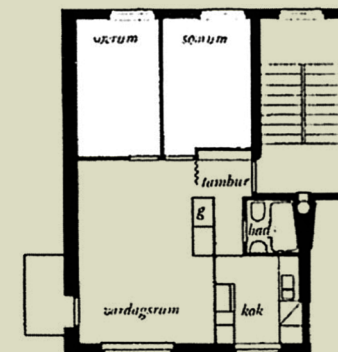

Bild 100 Centralrumsplan, Traneberg, 1936

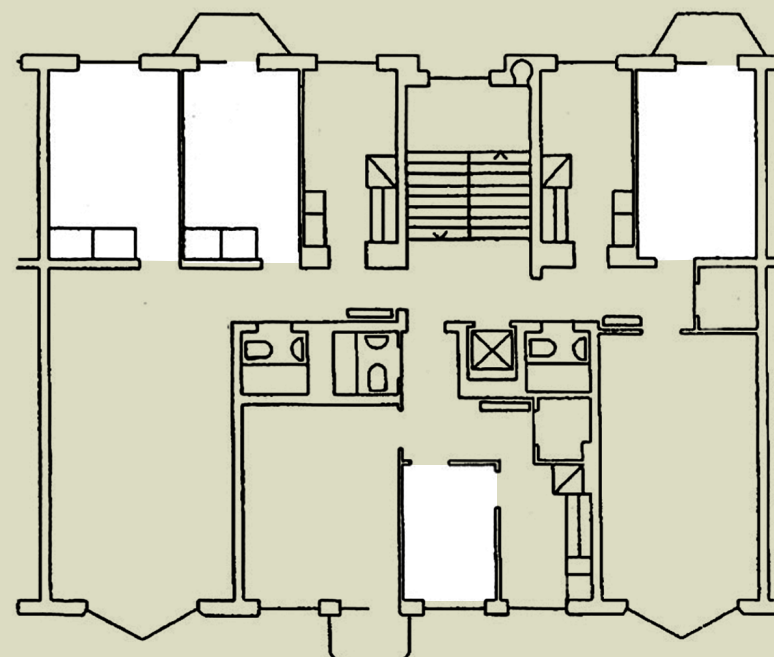

Bild 101 HSB-lägenheter, Malmö, 1945

5.5 Det nutida sovrummet

Svensk forskning fortsätter driva den sociala aspekten ur sovrummet och propagerar under fortsatt 50-tal för sovrummet som en enskild plats för individen eller paret. Under detta årtiondet börjar en egen sängkammare för paret att bli standard, gärna om 12 kvm för god möblerbarhet. Givetvis skulle möblerna följa därefter och en personlig inredning med fokus på vila eller avkoppling får en tillhörande växande marknad (Womack 2013).

Med standardribban för föräldrarna höjd tog sig samtida utformare också an barnens miljö. En högkonjunktur som gav ökad ekonomisk kraft till en stadigt växande medelklass gjorde att många barn för första gången under följande årtionden fick egna rum, inte delade med syskon eller släktingar. Den samtida inredningen var inte bara inriktad på god form för barn - men även formanpassade för specifika målgrupper, med pojk eller flickrum som skulle innehålla motsvarande moderiktiga möbler (ibid).

Under 70-talet fortsätter inredningen att förflyttas med konsumentgruppen och stora kedjor fokuserar på barnen och ungdomar. De finner ett motstånd mot dyra tunga möblemang som tidigare generationer fått rekommenderat och ser istället möjligheter med gör-det-självlösningar på lanserade temat av IKEA, eller renoverade andrahandsprodukter.

Inte heller möbelkvalitén förblir utan de tekniska framstegen gör även en billigare, mer konsumeristisk inställning till sängen möjlig. Med de nya normerna och ökande tillgängligheten till trerumslägenheter under och efter miljonprogrammet blev drömmen om ett eget rum oftare verklighet, och trångboddheten minskar ytterligare (Womack 2013).

Idag är sovrummet ytterligare ett rum med högre status. Vi tycks spendera pengar på stiliga garderobslösningar, dyra sängbottnar anpassade efter våra kroppsått med breddar som bara verkar öka. Däremot är kvaliteten på sömn något som har stadigt tankat medans budgeten för sovrummet skjutit i taket. Siffror verkar tala för sig själva, 10% av svenskar använde sömntabletter 2010, och enligt Womack leder vi (näst efter Finland) Europaligan i sömnstörningar med.

Kommentarer

Lena Larssons bild av sovrummet på 50-talet som en plats för avkoppling, eller som hon beskriver det "stillhet och stimulans, sinnlighet och vald ensamhet" (ibid, s. 96). Nya funktioner må ha gått i uppfyllelse, med mobiler, surfplattor och oavbruten underhållning var vi än går i bostaden, men sinnesstämningen hon förknippade med typologin lyser ur skärmarna bokstavligen med sin frånvaro.

Milstolpar [27]

- 1974 Uppdaterad trångboddhetsnorm - 03 - varje barn skulle nu ha ett eget rum

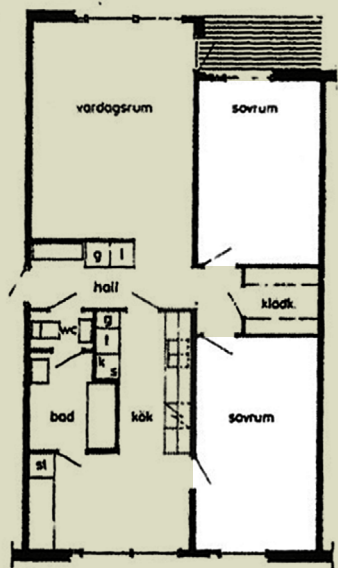

Bild 102 Brickebacken, Örebro, 1969-73

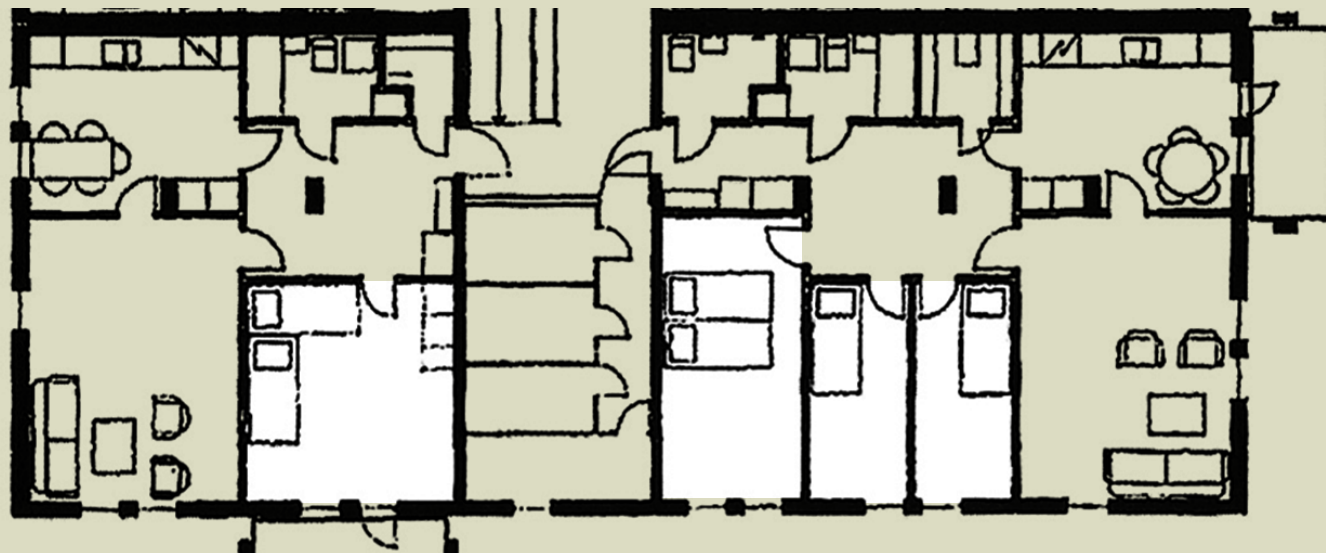

Bild 103 Västra Orminge, 1969-71

Det nutida sovrummet har inga speciella undertypologier som ytterligare delar in det. Däremot förekommer det ofta en storleksmässig hierarki med ett primärt sovrum som t.ex. ska kunna hantera två sovplatser, och mindre rum eller alkover för enkelsängar. Barnrum skulle i teorin kunna existera men eftersom det inte utformningsmässigt sker någon avvägning blir även benämningen överflödigt då den inte differentieras på något vis.

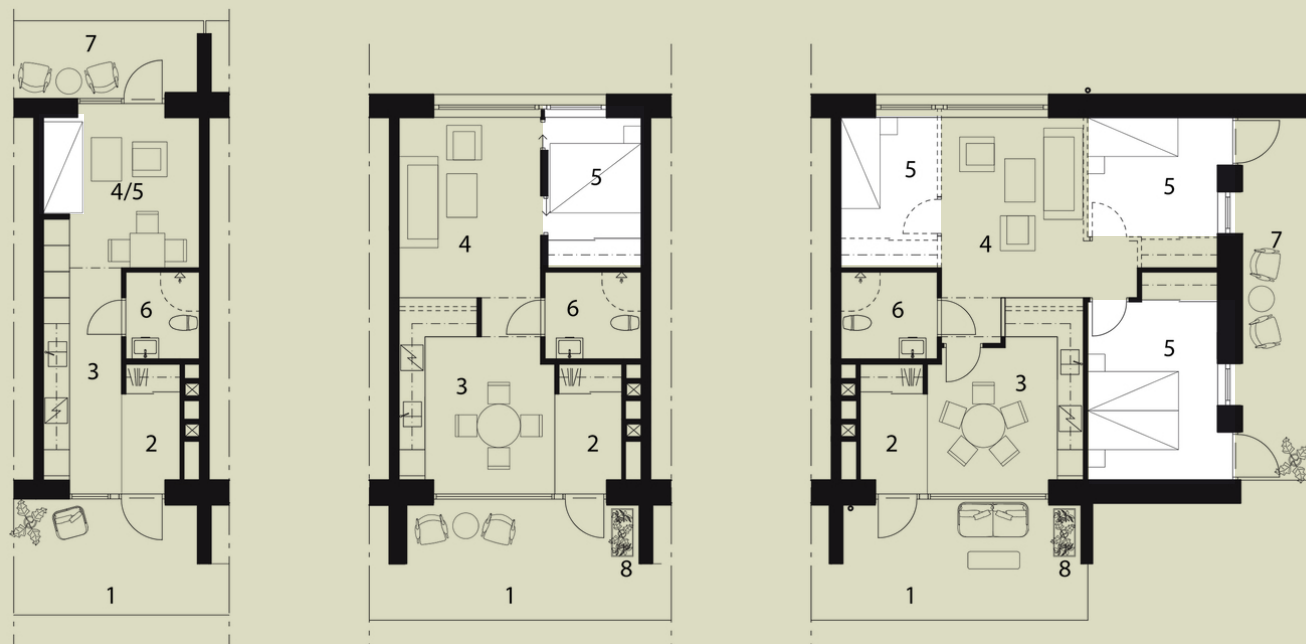
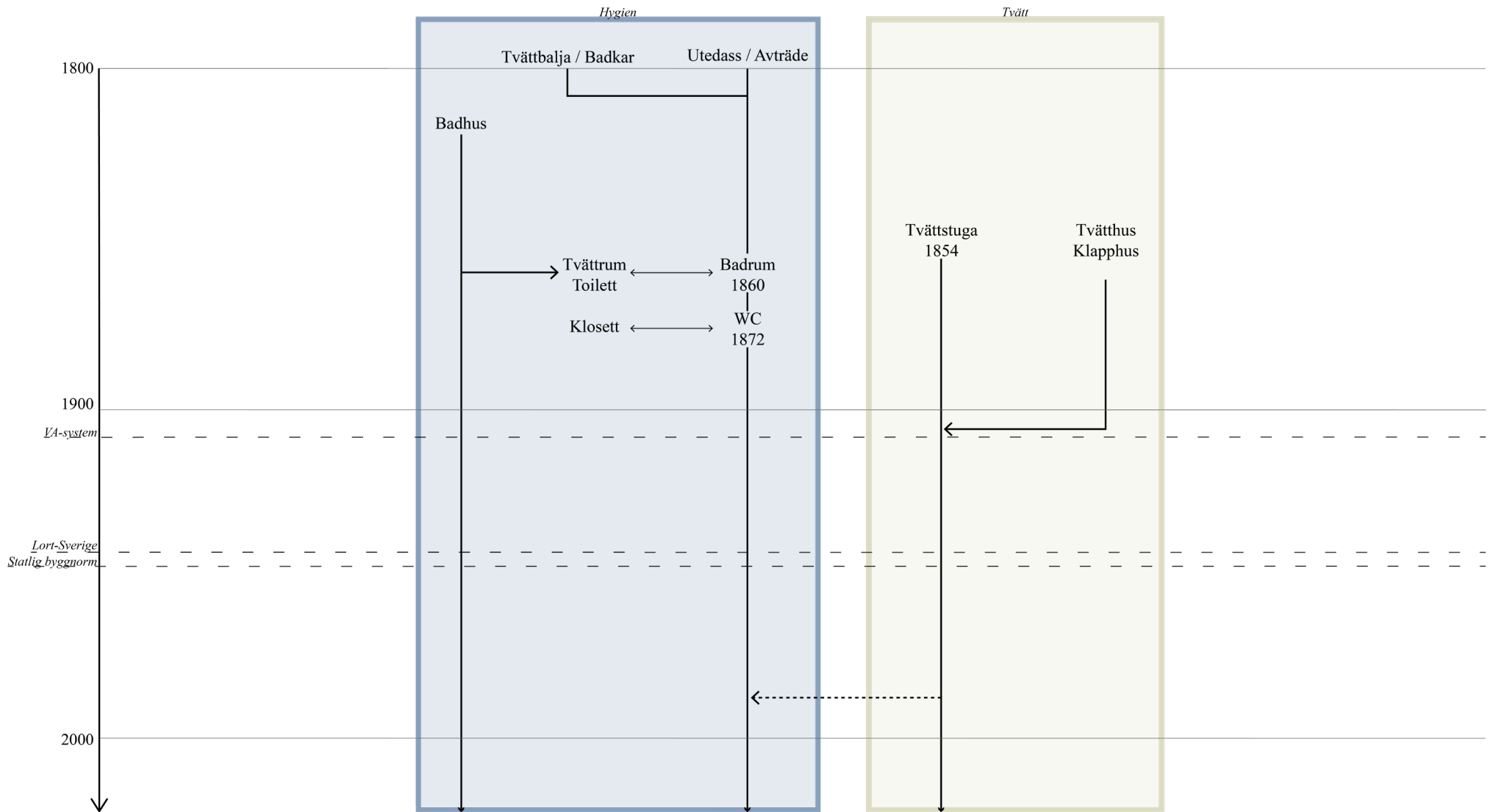

Bild 104 Brf Viva, Göteborg, Vinnare Kasper Salinpriset 2020

6. Rum för hygien

Tvagande i sig är inget främmande i nordisk kultur. Inte heller är tvätten något utomjordiskt som aldrig skådats innanför landets gränser. Men när det kommer till kritan - hur ofta det skedde, hur ordentligt och hur viktigt hygien varit i landet - då fanns det ett par skillnader mellan oss och resten av Europa.

Personlig hygien är ett koncept som efter 1800-talet låg högt upp på agendan och idag tvättar vi oss som aldrig förr. Faktum är att det nog går att argumentera att vi idag tar det till överdrift. Detta kapitel handlar om hur svensken mötte hygien - eller rentav när hygien flyttade in.

Bild 105 Innan hygienen fick rumstypologier inom bostaden existerade flera offentliga varianter. Badhus att besöka för personligt bruk, tvätthus, tvättbryggor eller klappstugor gav hygien en definierad plats i staden. Tvätten inkorporeras under senare tid ibland i andra rum, och dyker upp i både grovkök, badrum och kök.

6.1 Toaletten flyttar in

Svenskarnas relation till hygien börjar förändras under 1800-talet. Överklassen får upp ögonen för personlig renhållning, och mänsklighetens syn på kroppen, renlighet och nakenhet blir en privat angelägenhet att dölja och sköta ensam. Olika former av rening förekommer, såsom lavoarer (möblemanng med tvättfat och vattenkanna), badkar i hemmet eller som hyrdes in, samt besök på offentliga badstugor. Men där högre bemedlade hade flera valmöjligheter för hygien fick arbetarfamiljer hålla till godo med det som fanns. I deras bostad fanns möjligheterna endast på ett ställe - vattnet förvarades i köket - och det var också där det gick att värma (Björk, Bergström & Reppen, 2020).

Vattenspolande toaletter började dyka upp i Europa under mitten på seklet och imponerade på resande med deras rena utseende. Det är inte svårt att föreställa sig skillnaden när man jämförde med den dominerande avträdet hemma i Sverige - torrdasset. Utedass är något som länge funnits i Sverige, och i städerna fick den oftast förläggas till innergården, men kunde även förekomma i trapphuset (ibid).

Renhållning, och speciellt infrastruktur från städernas sida dröjer relativt länge innan det blir allmänt tillgängligt. På grund av detta fanns det inte mycket till alternativ för allmänheten, och torrdass var den dominerande toaletten för arbetarbostäder

fram till 1925 (Nylander 2018).

Först när det blir tillåtet att koppla en vattenklosett (WC) till det kommunala dricksvattnet, i Göteborg 1906 och i Stockholm 1909 (Björk, Bergström & Reppen, 2020) blir WC stadigt vanligare. En av de stora vinsterna med förflyttningen av toaletter in är att innergården nu kunde få nytt liv. När HSB under sent 1920-tal introducerade badrum i bostäderna, var det en hög bostadsstandard jämfört med marknaden. Successivt hade dessa funktionerna förflyttats, försvunnit eller genom tekniska framsteg blivit föråldrade. Denna förändringen var ett gott steg mot bättre arbetarbostäder med en trivsamt närmiljö (ibid).

I stället för ett torrdass på gården kunde det nu finnas WC i byggnaden. Denna kvalitet fick givetvis kritik och det var inte sällan förslagen fick motstånd från diverse håll om denna onödiga utgift, eller 'extravaganta lyx' för arbetarfamiljer. Trots kostnaden försvarade HSBs arkitekt Sven Wallander den höga bostadsstandard och bostäderna från denna tiden visar på hur kvalitativa byggen under en svår period gav god miljö och långsiktigt stabil ekonomi (ibid).

En av anledningarna till att det inte bara installerades WC utan också bad eller duschar i lägenheterna var på grund av klientelet.

Enligt Nylander (2018) identifierade HSB att arbetarfamiljer ofta hade tunga eller smutsiga arbeten och därför blev det extra viktigt att hygienutrymmen var tillräckligt utrustade och tillgängliga. Detta kopplar också in till konceptet om hygienismen som råder under denna tid.

Skulle det ibland kompromissas var en lösning på denna tiden att placera badrummet 'på svalen'. Svalen var en term som förekom för trapphus eller farstur på planlösningar från denna tiden och en placering där gjorde att flera lägenheter kunde ta del av ett badrum - en kollektiv lösning. Detta ses bland annat i landshövdingehuset från sent 1920-tal (ibid).

Milstolpar [28]

- Kommunal renhållning
  - 1859 Stockholm
  - 1885 Göteborg
  - 1898 Malmö
- 1859 Reningsverk Stockholm
- 1915 10% av hushåll har badrum
- 1930 5% har vatten & avlopp
- 1930 Stockholmsutsällningen visar badrum
- 1938 *Lort-Sverige* publiceras

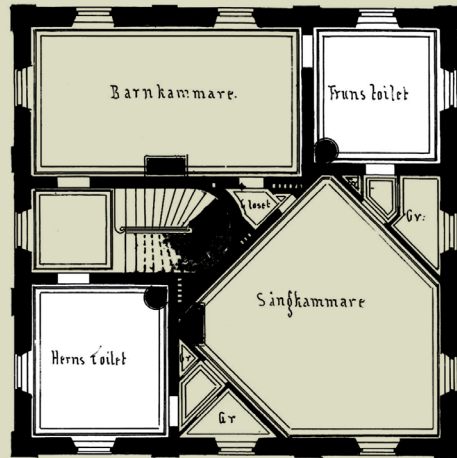

Bild 106 Kv.Hercules, Stockholm, 1870

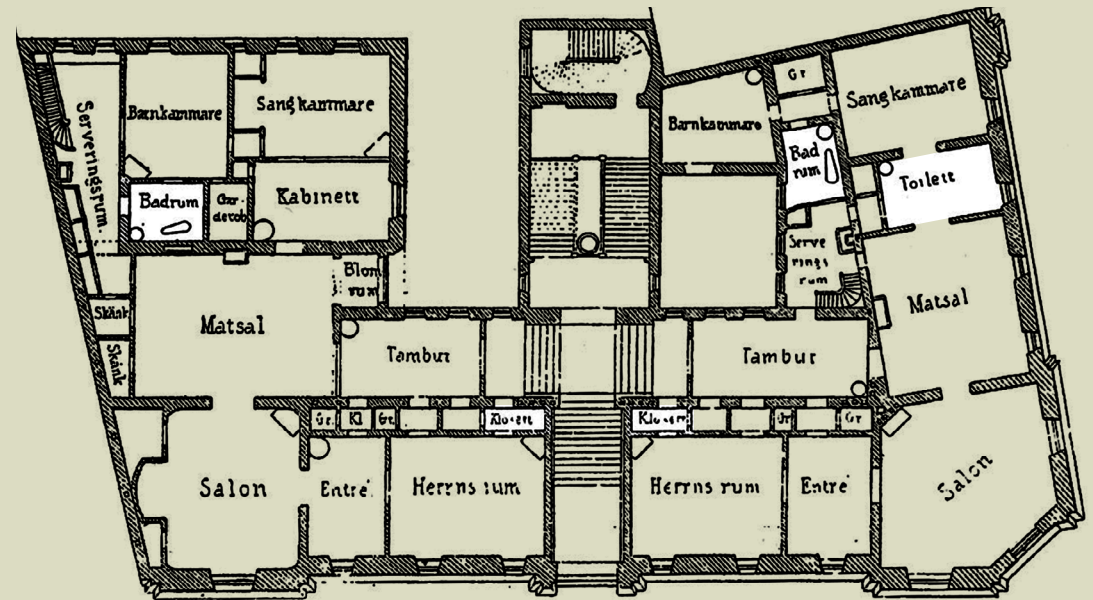

Bild 107 Jernhuset, Stockholm 1873

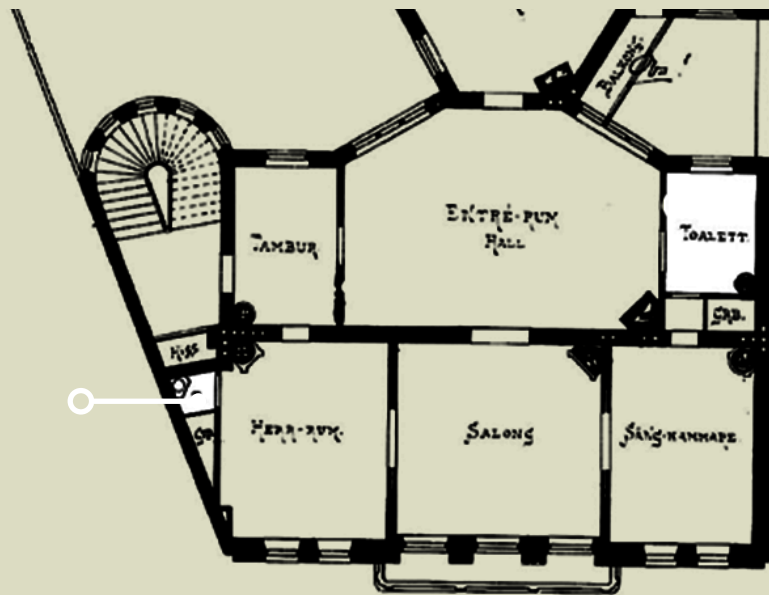

Bild 108 Kv.Rännilen, Stockholm, 1896

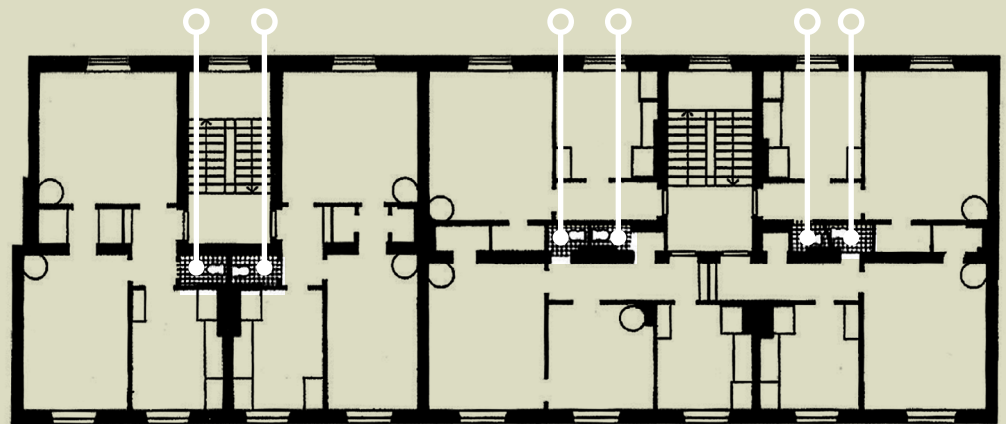

Bild 109 SKB, Lägenhetshus, 1916

Bild 106 visar ett exempel på flera toaletter, en för herrn och en för frun. I bild 108 notera hygienutrymmen till vänster från herrrummet, och den större toaletten till höger avsedd för både entrén och sängkammaren, som i sin tur är i omdelbar anslutning till salongen.

6.2 Tvätten blir gemensam

Tvätten för husmödrar och hushållerskor var både ett tungt och tidskrävande jobb. Det krävde vatten, hetta och fysiskt arbete, med resultatet att tvätt var något som skedde ett fåtal gånger per år i de flesta hushåll.

Under tidigt 1900-tal börjar tekniken underlätta på flera fronter. Vattenledningar eliminerar behovet att bära vatten till tvätten eller tvärtom tvätten till vattnet, och maskiner börjar ta över det fysiska arbetet som bearbetningen kräver. Tjänster såsom 'bortatvätt', när man skickar iväg sina smutsiga textilier, dyker upp men endast ett fåtal har råd att nyttja dessa (Lund 2009). Då de tunga enheterna både kräver pengar och utrymme förläggs de i kollektiva tvättstugor, ofta i källarna, där hela bostadshus kan ta del av samma funktion. SKB var den första organisationen som under tidigt 1920-tal byggde kollektiva tvättstugor i Sverige. När HSB några år senare grundades följde de i samma spår, och ett rum de vidareutvecklade var den maskinella tvättstugan (Björk, Bergström & Reppen, 2020).

De första exemplen har en maskin för tvätten, där användaren själv tömmer och ersätter vattnet innan sköljning, en till maskin för centrifugeringen och ett separat torkrum. Mangeln med en stor stenskiva har också dykt upp, och var både tung och skrymmande. Idag finns relativt få kvar av denna typen, och är

ersatta med moderna versioner. Enligt Björk verkar det ha funnits ett visst mått av misstro mot nymodigheterna och hur de kunde skada klädesplagg (ibid).

Milstolpar [29]

- 1925 HSB bygger den första maskinella tvättstugan
- 1940 gemensamma tvättstugor planeras när byggen är statligt finansierade
- 1947 *Kollektiv tvätt* argumenterar för ett gemensamt intresse i frågan
- 1950 70% av textilier handtvättas, 20% har tillgång till någon form av tvättanläggning (8% gemensam, 12% privat)
- 1965 90% av flerbostadshushåll har gemensam tvättstuga
- 1969 *Tvättboken* publiceras av konsumentinstitutet
- 1970 ovanstående statistik ökar till 94%

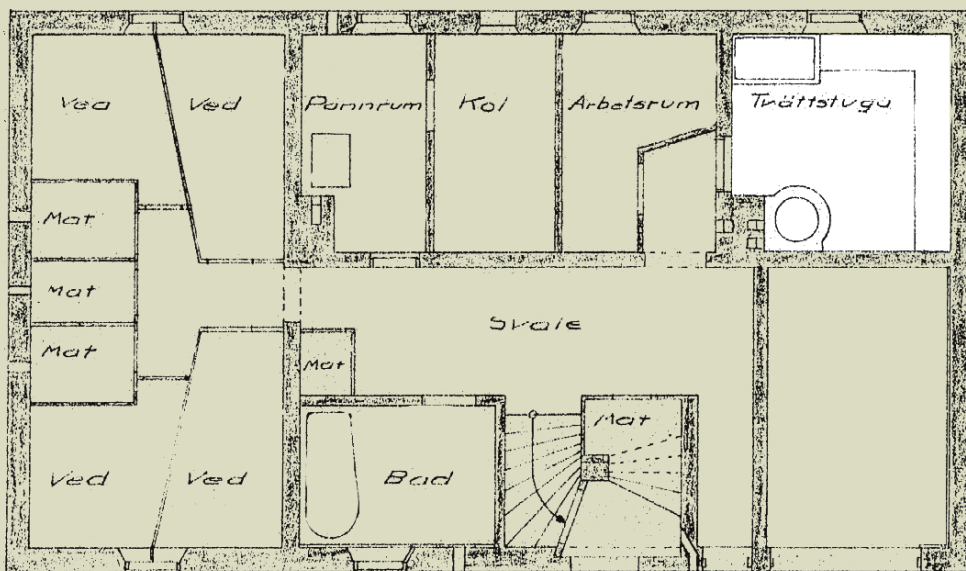

Bild 110 Tvättstuga, källarplan, flerbostadshus, Nyköping, 1931

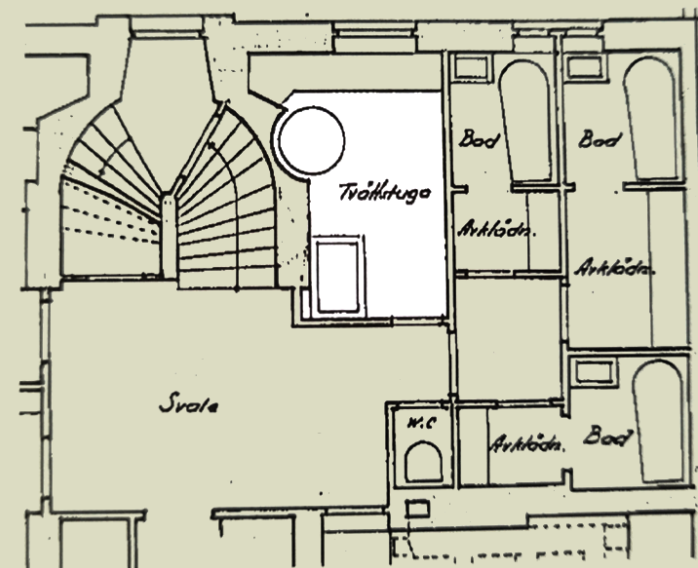

Bild 111 Tvättstuga, okänd stad, 1928

Tvättstugan blir snabbt en föredömlig livskvalitet för husmodern och hjälper avsevärt skära ner på tvättiden. Från kalla vindsutrymmen där det kunde ta dagar för tvätten att torka, till en aktivitet som kunde avslutas samma dag. Notera de gemensamma tvättutrymmen som syns i bild 104 och ibland fortfarande figurerade innan badets plats i badrummet blev självklart.

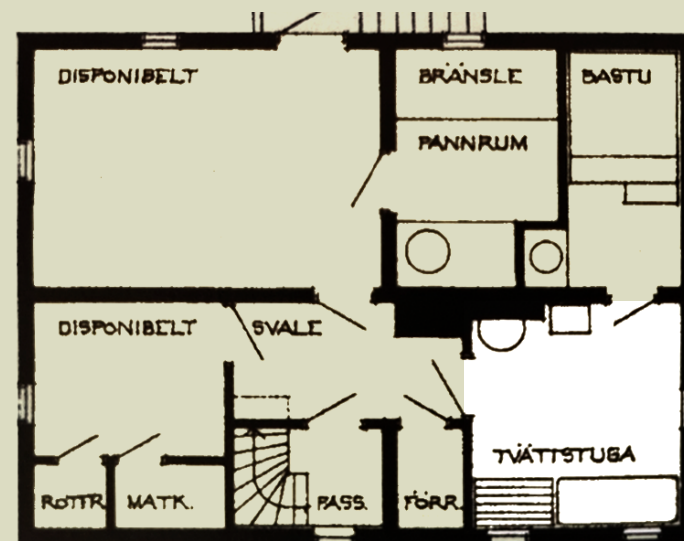

Bild 112 Tvättstuga, enplanshus, okänd stad, 1940

6.4 Badrum och WC

Om den första halvan av 1900-talet fokuserar på att få in hygieniska funktioner till allmänheten så raffinerar och vidareutvecklas rummet under andra halvan. Kökets funktionsanalyser och forskning hade börjat flera decennier tidigare men under 50- och 60-talet blir badrummet fokus för uppmärksamhet och lösningar presenteras för att både höja standarden och förenkla utformandet och minska den ekonomiska investeringen det innebär (Lund 2013).

Delar av vad som framkommer från HFI är att familjen uppskattar separation av WC och badrum för att undvika köbildning, och att fönster med öppningsmöjlighet för ljus och luft är en stor kvalitet. Smala hus noterar Björk, Bergström och Reppen (2020) medger placering av badrum och WC vid ytterväggar och kan därför tillåta fönsteröppningar, medans punkthus och djupare konstruktioner leder ofta till en mörkare, inre position i mitten av planlösningen.

HSB är fortfarande med i kampen om förbättrad bostadsstandard och forskar eller implementerar egna lösningar. Till exempel att rördragningen kombineras för bättre ekonomi, och en kran med längre skaft placerad mellan handfat och badkar kan tjäna bägge istället för att kräva två separata installationer (ibid).

Badkaren är nu av plåt och både enklare att installera med täckplåt för lång- respektive kortsida, att jämföra med tidigare kaklade lösningar på plats, och har lägre mer ergonomiska mått för att göra förflyttningen enklare. Under 1950-70 förbättras badrumsstandarderna och ytorna blir större. Inom byggnormerna förändras främst anpassningar för rörelsehindrade med måttanpassningar (ibid).

Milstolpar [30]

- 1940-50 Badrum är standard i lägenheter
- 1945 36% har WC
33% har badrum
45% har WC eller bad
- 1950 Två st WC blir vanligare
Genomsnittligt badrum är ca 2,5 kvm
- 1960 70% har WC
60% har badrum
Genomsnittligt badrum är ca 3,2 kvm

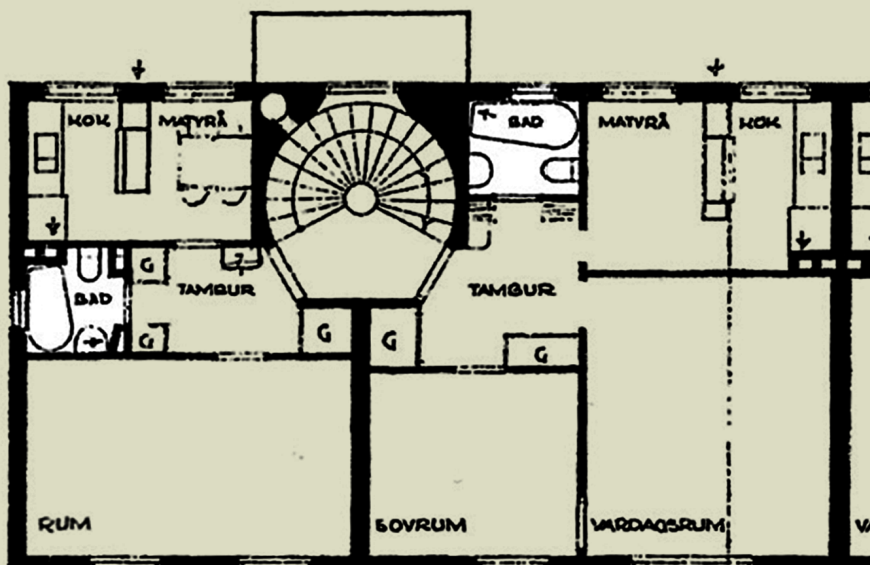

Bild 113 Stockholm, 1938-41

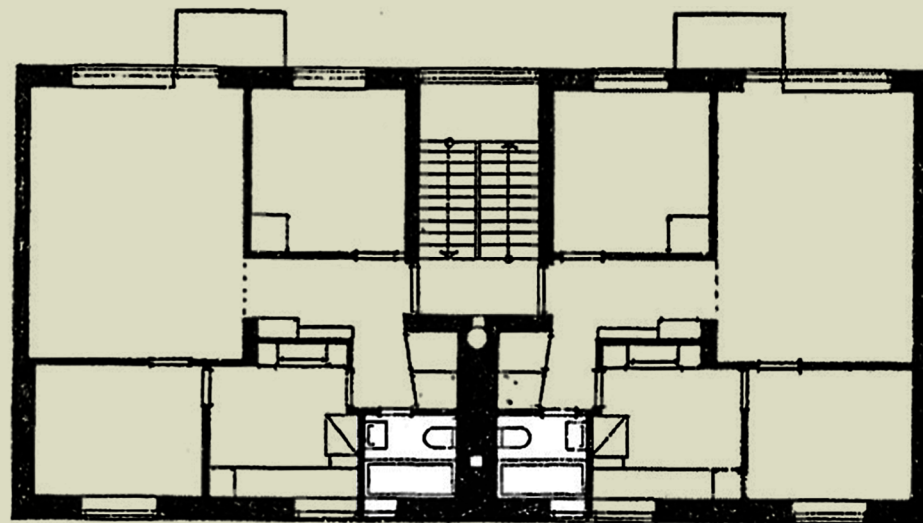

Bild 114 Abrahamsberg, Stockholm, 1939

Samtliga badrum presenterade här badkar och är modesta till små i utförande. En annan aspekt som också är noterbar är relationen till lägenhetens neutralaste utrymmen, öppningen sitter nästan utan undantag mot den transportyta som betjänar bostaden. I bild 116 och 117 kan vi se en smärre problematik med två badrum där bägge har landat från sovrummen.

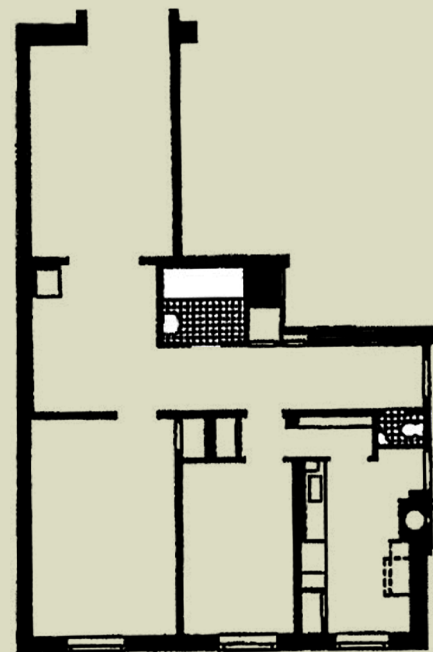

Bild 115 Stockholm, 1932

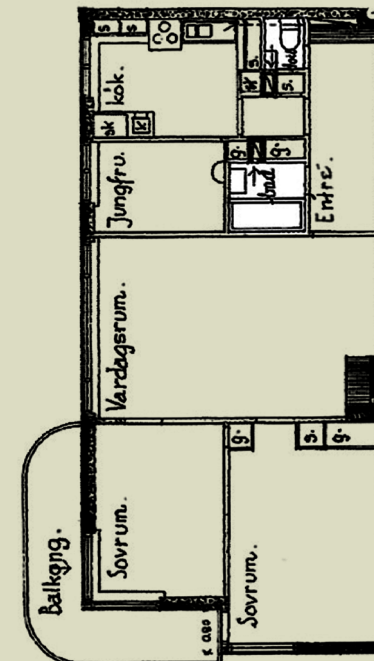

Bild 116 Göteborg, 1937

6.3 Tvätt som ensak

Tvättstugan blir väldigt snabbt en självklarhet i flerbostadshus. Deras förekomst går på ett par decennier från en sällsynthet, till att bli norm och vidare mot en klar majoritet. Få rum har med detta sagt fått svenskar att känna så mycket - och än färre får oss att uttrycka oss på det viset ett delat ansvarsområde gör. I en gemensam arena boende tvingas samsas om är det bland dammludd och reserverade tider som boende stöter på och i varandra (Lund 2009).

På grund av könsroller var tvättstugan länge en definierad yta där husmodern eller hushållerskan ensam hade kontroll - inte helt olikt tidigare kökets domän. Men positionen av tvättstugan, undagömd, talar tveklöst om arkitektens syn på en prestigelös funktion som endast skulle finnas, och varken synas eller ta onödig plats (ibid).

Efter miljonprogrammet är tvättstugor i princip en standard i flerbostadshus. Detta betyder också att antalet möten i dem ökar, deras användning likaså och risken för potentiella osämjor med. Under 1990-talet menar Lund (2009) att vissa tvättstugor till och med fick stängas på grund av konflikter. Anonymitet, osäkerhet kring regler, avsaknad av offentlig insyn och exponering av privata element (smutstvätten i detta fallet) gör tvättandet till en känsligt område på många sätt (ibid).

Arkitektens relation till dessa sociala och mångfacetterade problem är ibland praktisk. I detta fall är lösningen handfast och direkt bunden till problematiken med situationer och avsaknaden av insyn. I exempel på moderna lägenhetshus ligger idag tvättstugan istället längs fasaden i bottenplan - och den nya positionen medför starkare offentlig närvaro för att tryggheten ska förbättras (ibid).

Med nutida utveckling verkar tvätten i flerbostadshus också oftare flytta in i det egna hemmet, istället för i en gemensam tvättstuga. Detta är givetvis en högre standard ur ett bostadsperspektiv, som tillåter högarna av smutstvätt att hållas privata. Baksidan är fortsatt en högre ekonomisk investering och förväntan för en marknad där hyror och byggen redan är bland de dyraste i världen. Trots en kultur som säger sig stå för jämställdhet och jämlikhet är tvätten fortsatt en aktivitet som förblir färgad av historien. Kvinnor sade sig spendera fyra gånger så mycket tid i veckan på tvättande jämfört med män, oavsett vår 'progressiva' attityd (ibid).

Kommentarer

Det verkar som att nutida smutstvätt och lakan inte måste gömmas i källarskrymslen såsom deras föregångare - men om detta är på bekostnad av enskildheten vet jag inte.

Milstolpar [31]

- 1970 i 94% flerbostadshus förekommer gemensamma tvättstugor
- 2007 1/5 hyresgäster uppger sig ha bråkat om tvätt (källa Hyresgästföreningens tidning *Hem och hyra*)

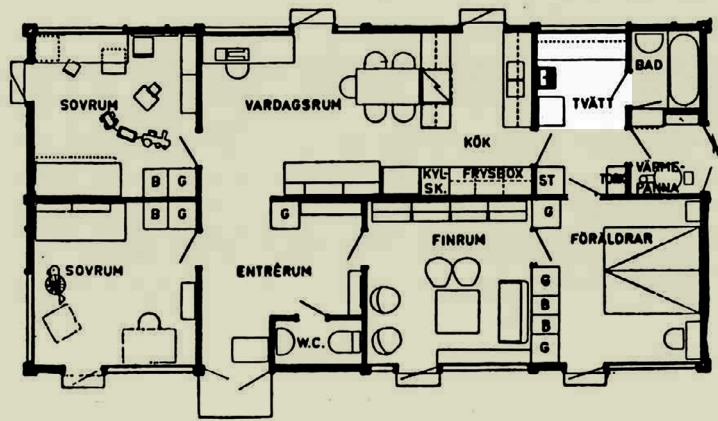

Bild 117 Hus 1 "Bo i staden - bo på landet"
H55, Helsingborg, 1955

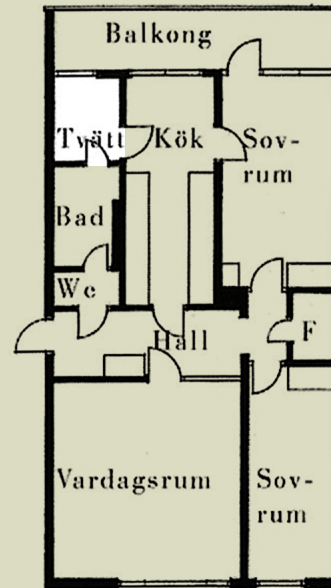

Bild 118 Göteborg, sent 1960-tal

Bild 119 Gårdsten, Göteborg, 1969-72

Under åren som leder fram till miljonprogrammet lanseras tvättstugan som en privat funktion, inte tvunget gemensam eller kollektiv. Med exempel från både lägenhetshus, och mer naturligt villor, får tvätten ibland ett helt eget rum och tillhörande typologiskt avtryck. Närhet till andra installationer i form av kök och bad förekommer frekvent, och vid tillfällen där utrustningen själv var för dyr ritades ibland små rum i rätt position, och installation skedde när ekonomin tillät.

Bild 120 Masthugget, Göteborg, 1972

6.5 Det nutida badrummet

Miljonprogrammet avbryts i förtid på grund av ekonomiska omständigheter och hygien blir även fortsättningsvis viktig i människors vardag. Trots oljekrisen och en ökande miljödiskurs blir det alltjämt vanligare att duscha oftare och många väljer hellre den stående duschkabinen än ett badkar. Bastun blir ett trendigt inslag i villor, och även om standardiseringen är väldigt hård görs det framsteg inom tillgänglighetsanpassning (Lund 2013).

Under 80-talet fortsätter trenden om hemmahygien att stiga i popularitet och utvecklas mot ett nöje eller lyx snarare än en tvungen rutin. Bastun får sällskap av nya exklusiva tillägg, solarium och bubbelbad. Miljömedvetenheten har inte fått full kraft bakom sig, men sakta få effekt, och snålspolande toaletter dyker snart upp. Badkaret vinner successivt tillbaka allmänhetens favör. Tidigare decenniers materialval börjar dock ge sig till känna och kvaliteten lämnar en del till övers att önska. Med lägre bostadsbyggande på 90-talet och slopade byggnormer börjar marknaden återigen få kontroll över utvecklingen. Resultatet är ett återförstärkt fokus på kvalitativa material och långsiktig planering (ibid).

Trots en fortsatt medvetenhet om hållbarhet och miljö fortsätter badrummet att ta mer

energi i anspråk. Värmeslingor som gör golvet skönt att gå på eller handdukstorkar som snabbt eliminerar väta motverkar de vinster som försöker skapas av smartare toaletter eller elsnåla lampor. Billiga renoveringar gör att många badrum från tidigare decennier byggs om i villor. Inte ovanligt är då att man väljer både badkar och dusch - och betalar priset i form av ett större badrum (ibid).

Utvecklingen ser ut att fortsätta i samma riktning idag. Trots att vi är väl medvetna om miljömässiga implikationer av avtrycket vi har på miljön kräver fler än någonsin tvättmaskin och torktumlare i den egna lägenheten - och det blir billigare för bolagen att hushållet själva betalar för det genom hyran än att bygga gemensamma lokaler. Det finns idag endast tvingande krav på tillgänglighet vid ombyggnation - men gott om rekommendationer som fortfarande följs av byggbranschen då det är eftersökta kvalitetsaspekter som helkaklade väggar eller en extra WC i bostäder större än 3 rok (ibid).

Som Lund (2013, s.110) sammanfattar det: "Dagens badrum är flera gånger större och funktionen har gått från nytta till nöje." och "Badrummet handlar alltjämt om klass." (ibid, s.113)

Milstolpar [32]

- 1975 Bostäder
95% har WC
87% har badrum
Urbant / ruralt
89% har badrum i tätort
69% har badrum på landsbygd
- 1980 Urbant / ruralt
96% har bad och dusch i tätort
78% på landsbygd

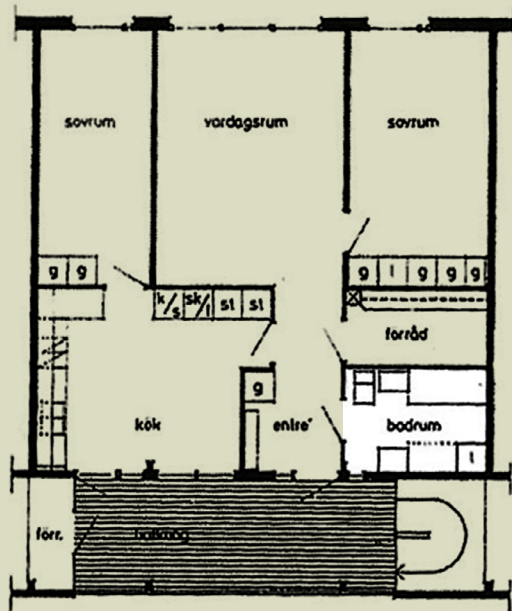

Bild 121 Brickebacken, Örebro 1969-73

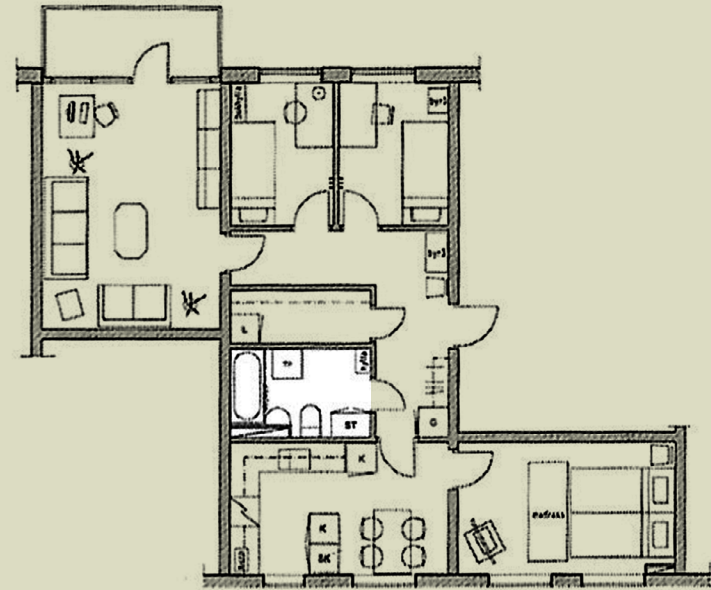

Bild 122 Backa Röd, Göteborg, 1969-70

Badrum förekommer antingen som ett större, eller om planlösningen tillåter - WC för allmänt bruk och badrum för boende. Öppningen har i flera fall offrat en placering åt sidan plats för att planen bättre ska fungera, vilket leder till dörrar som öppnas i korridorer eller entréutrymmen. Samtliga har badkar, och i bild 122 ses även ett städskåp. Rördragning görs fortfarande gärna gemensamt mellan kök och bad, antingen i den egna lägenheten (bild 122-123) eller med grannen (bild 121).

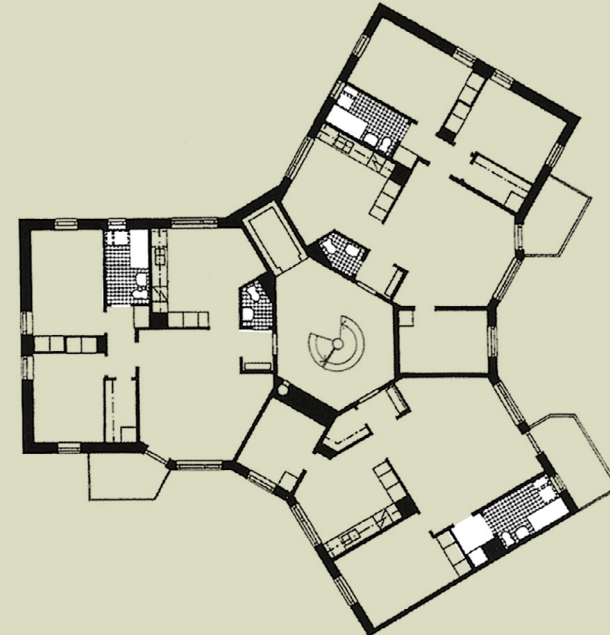

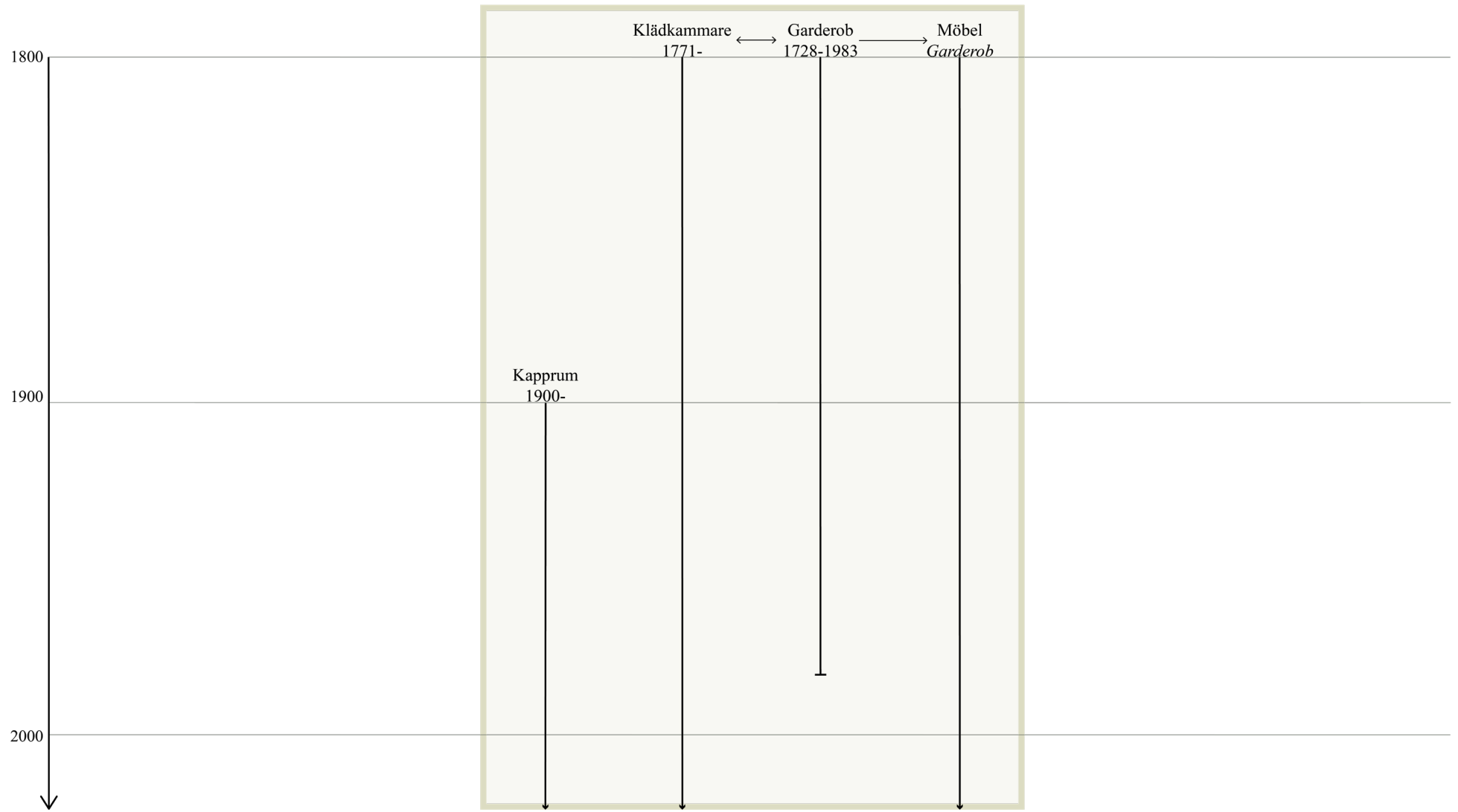
Bild 123 Gröndal, Göteborg, 1985

7. Förvaring

Kärrholm (2020) reflekterar över hur hemmen vi bor i successivt under 1900-talet förflyttade fokuset - från individerna som skulle befinna sig där - mot objekten vi istället bebor bostäderna med idag.

En tvungen del i ägandet, tack vare och samtidigt på grund av den funktionella bredden i en modern bostad blir då lösningar på hur alla objekt kan förvaras. Det läggs mycket betydelse i den öppna planen på att rätt saker ska finnas på rätt plats, vilket också betyder att det finns gott om valmöjligheter som är 'fel'.

Förvaringar har alltid varit en nödvändighet, men hur har det egentligen sett ut när objekten blir fler och brukarna färre?

7.1 Garderob & klädkontor

Från starten en begränsad men mycket funktionell del av bostaden har kläder tagit mer och mer plats i anspråk. I borgerliga villor med plagg i överflöd räckte inte en möbel till, och på planer från 1800-talet förekommer förvaringsutrymmen markerade *garderob*. Till en början var *klädkontor* och *garderob* ofta funna bredvid varandra som ett rum designerat åt just beklädnad och ombyte, inrett med möbler för förvaring. Dessa låg i ett smärre rum innanför sovavdelning och mindre exempel med samma benämning flankerade alkover eller herrum. Dessa var endast för herrskapets kläder och befann sig därför alltid nära boningsavdelningarna. När bostadens rum för sömn började bli privatare följde klädavdelningarna med till ovanvåningen ifall det fanns en sådan (Gejvall 1988).

I hyreshusen blev de däremot mindre och placerades i mer och mer problematiska lägen. Djupare husbredder gör att de från 1800-talets mitt gärna förläggs till husets mitt- och ska ha refererats till år 1896 av en samtida författare som de "mörka garderoberna i det oändliga" (ibid, s. 240). De tidigare fristående möblemangen börjar här överge möbelns kvalitéer och blir istället en del av fast inredning, om än inte en typologi.

De moderna motsvarigheterna är baserade på samma modulsystem om 60x60 cm som köket också utgick och utgår ifrån. Idag verkar det

vanligt att det i större lägenheter förekommer en klädkammare som även får tjäna som förråd för andra objekt i bostaden (Werner 2008).

I Inga Britt Werners projekt beskriver hon hur brukare i åtta moderna lägenhetsbebyggelser utvärderar och reflekterar över sin egen bostad. De moderna förvaringstypologierna kan grövre delas in i två kategorier, en möbel och en typologi. Möbeln är oftast modulbaserade system av 60x60 cm per enhet.

I arbetet uttrycks tydliga åsikter om mängden förråd, planeringen däromkring och positionen i hemmet. Ingen i arbetet påpekar däremot positionen av klädkammare, som ligger med öppning rakt ut i lägenheten, och ibland delades av flera sovrum. Det förekom direkt negativa åsikter när inget externt förråd tillgodosågs, och boende ansåg då förvaringsmöjligheterna undermåliga. Det var också ett plus ifall eventuella förråd låg direkt vid entrén för att lätt kunna utnyttjas. Andra reflektioner de presenterade kretsade kring avsaknaden av förvaring för barnrummen - de ansågs för små för att räckta till när barn växte upp. Specifikt förvaring kring entrén lämnade ofta mer att önska, speciellt i de fall familjen hade småbarn och krävde plats för barnvagn etc (ibid).

Kommentarer

I min åsikt låter den tidiga historiska klädkontoret med runtliggande garderober funktionellt mycket lik moderna klädkammaren.

Bild 124 Kv. Rosenbad, Stockholm, 1778

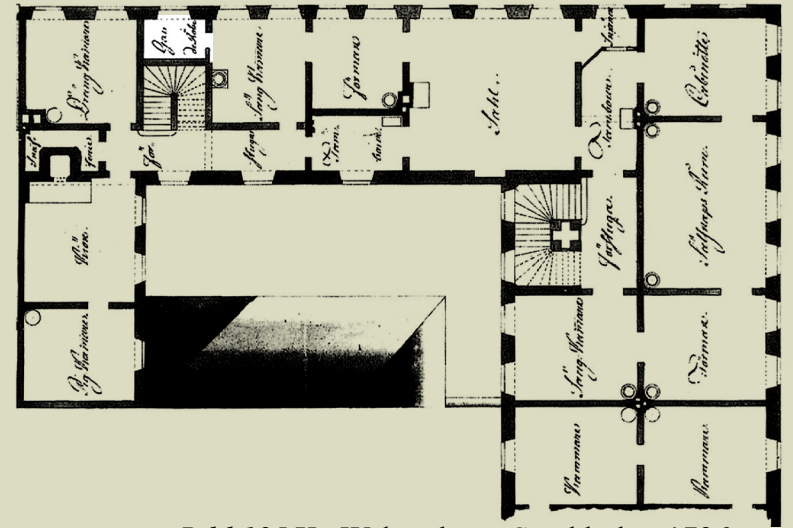

Bild 125 Kv. Wahrenberg, Stockholm, 1796

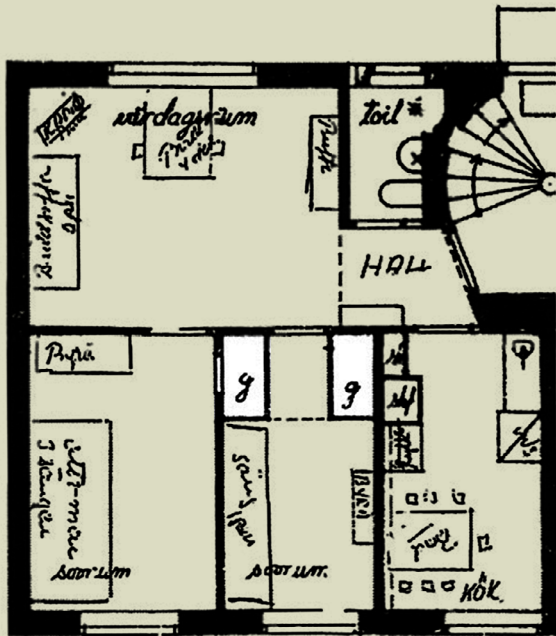

Bild 126 Barnrikeshuset, 1938

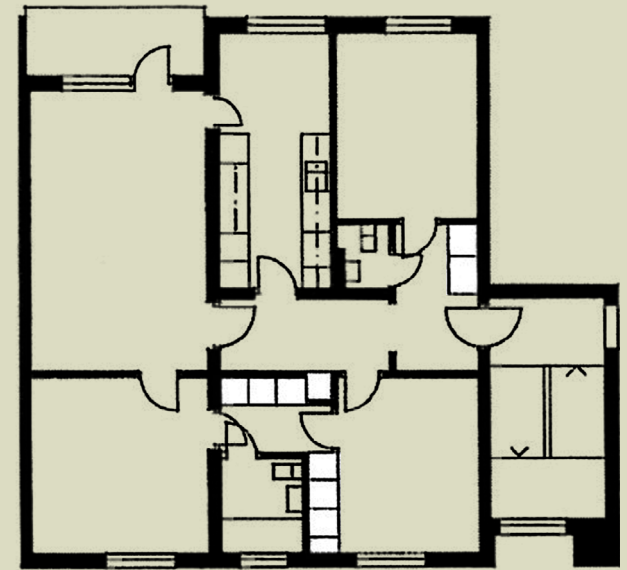

Bild 127 Stockholm, 1960-talet

7.2 Klädskammare

Själva klädskammaren har länge funnits i svenskt språkbruk - närmare bestämt 1400-talet - men syftar funktionellt till en långtidsförvaring som inte stämmer överens med dagens typologi. Idag är det mer liknande klädskottet, en större rumslighet kantad av förvaringar. En internationell förekomst är *walk-in-closets* vilket verkar nå sin identitet genom att skala upp samma funktion från garderoben, och blir därmed en typologi när den storleksmässigt går att vistas i.

Den svenska typologin är ett mindre rum, oftast djupt placerat i huset, karaktäristiskt en återvändsgränd med hyllplan för förvaring längs väggarna. Idag verkar det vanligt att det i större lägenheter förekommer en klädskammare som även får tjäna som förråd för andra objekt i bostaden (Werner 2008). Samtliga färdigställdes och planerades för inflyttning efter 2005.

Klädskammare

- 1) för förvaring (ofta i skåp o. kistor) av ett större förråd av (i dagligt bruk icke använda) kläder (samt av tyg till kläder) (SAOB, 1936)
- 2) större garderob man kan röra sig ganska fritt i (SO, 2021)

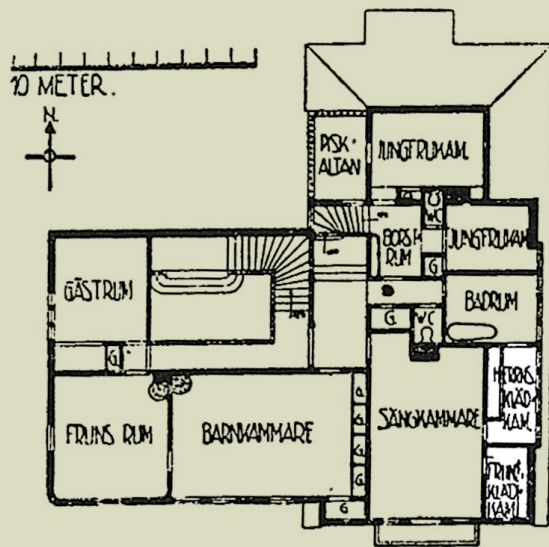

Bild 128 Villa, Stockholm, 1905

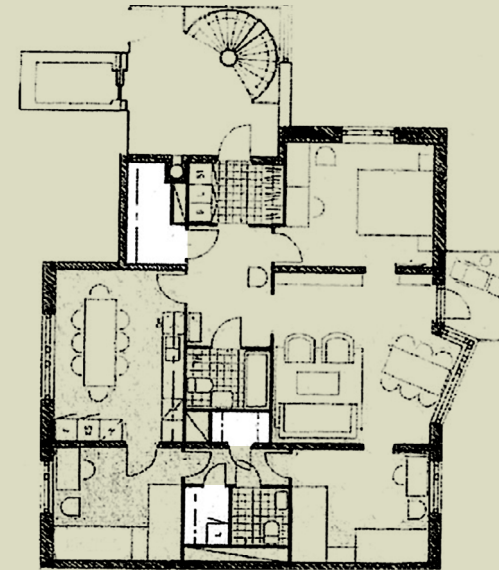

Bild 129 Stockholm, 1990

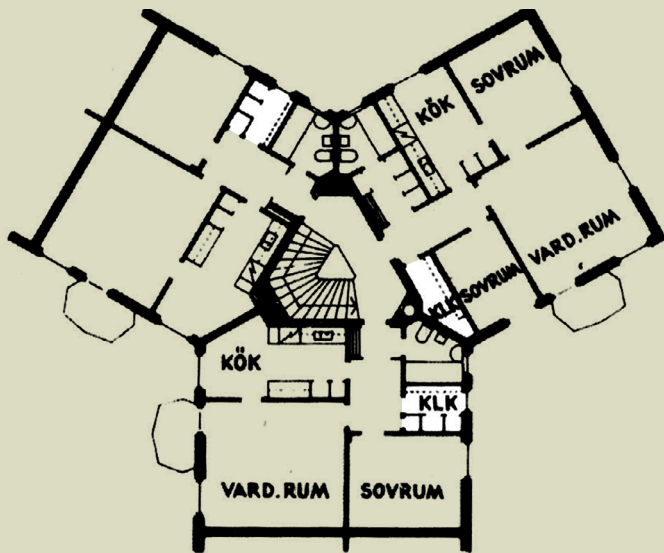

Bild 130 Stjärnhus, Gröndal, Stockholm, 1946

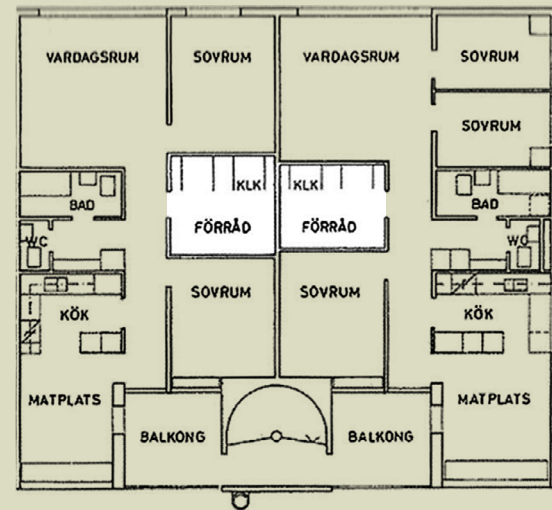

Bild 131 Falun, 1973

8. Reflektioner

Som en sammanfattning över varje funktions kapitel kommer jag att presentera mina personliga tolknigar, kombinerat med en analys av typologiska teman och sedan korta reflektioner kring utvecklingen.

8.1 Rum för mat

Utveckling

Köket har gjort den mest omvälvande genom bostadens utveckling enligt mig. Det har gått från en samlade punkt i bostaden dit samtliga medlemmar i hushållet var hänvisade, till en mer undanskymd plats i bostaden som i mer bemedlade hem sköttes av tjänstefolk. Där fungerade köket och matlagningen som stöttepelare. Det var endast resultatet som fick synas, arbetet bakom detta skulle inte märkas. Till slut återgår kökets sysslor till hushållets egna individer, och stoltheten kring att visa upp resultatet av sitt egna arbete. Idag spenderar svenska hushåll pengar på kök och utrustning som aldrig förr - Köket har blivit en plats att visa upp och uttrycka sin identitet genom.

Teman av förändringar

Kökets vandring genom bostadshistorien tar med oss på en cirkulär rundresa. Där eldstadens samlade kraft stod för en organisk typologi och samlingsplats har idag kökshärden och matbordet återfått hög status och en central roll i det nutida sociala samspelet. Som jag tolkar det har det inträffat två avsteg från denna centrala roll - en i det borgerliga hushållet med anledning av användarens status, det vill säga tjänstefolket, och ett avsteg under 1900-talet i funktionalismens namn. Det första avsteget förflyttade hela funktionen med tillhörande stöd till en annan del av bostaden och

distanserade sig genom mellanrum i form av serveringsgångar som utgjorde en buffert mellan vad som skulle vara de betjänta och de betjänande delarna i bostaden. Denna distansiering sker på två olika sätt - där det borgerliga köket fysiskt förflyttades från salen blev arbetsköket kvar nära matplatsen men isoleras genom att köksdelen göms av väggar och dörrar avsedda att stänga ut köksupplevelsen från de sociala delarna.

Kommentar

Idag återfinns de representativa funktionerna igen kring matplatsen - men nu är det köket vi visar upp. Willén beskriver en stolthet kring att göra saker från grunden, betydelsen av att visa upp rätt saker - nu är det inte porslinet maten serveras på som står i centrum utan verktygen och hushållsmaskinerna som skapade maten. Hushållets värde att visa upp är inte längre rent ekonomiskt - det har förflyttats till tiden man har råd att lägga på något. Tid att göra mat från grunden, att städa undan vardagsstöket, bjuda över vänner och visa upp ett fint hem med "rätt" objekt och aktiviteter. Trots att denna uppvisningen inte mäts i monetära enheter är fortfarande med hjälp av pengar hushållet har råd att spendera sin tid på dessa typer av aktiviteter.

Köket är det nav hushållet kretsar kring - en funktionell yta med estetisk karaktär och social betydelse som blir ett uttryck

för hushållets medlemmar. Försöker man däremot utläsa vilket element som kom först - utformningen av den öppna planlösningen - eller det moderna familjeidealet - fastnar jag personligen i ett moment 22. Här håller jag med Willén om att ingendera kan tillskrivas en primär eller sekundär hierarki: "Den öppna planlösningen både ger upphov till och är resultatet av förändrade genusrelationer." (Willén 2012, s.113)

8.2 Sociala rum

Utveckling

Den bredare diskursen under första halvan av 1900-talet verkar huvudsakligen handla om samhällsfrågor för att nå en god bostadsstandard, och ett steg i detta ledet är också de sociala normer som kretsar kring presentation, representation och uppvisning. Samhällsplanerarna ser detta som den största fienden mot allmänhetens väg mot bättre bostäder och följande förändringar handlar mycket om vem som får använda bostaden, när och till vad.

Resultaten av den drivande förändringen härstammar i funktionalismen och förblir i förarsätet en längre period. Rummen blir öppnare funktionellt, mer praktiska för vardagsbruk och betydelsefullare som en social plats i bostaden. Deras användargrupp reflekterar också familjeidealens förändring från statusmöten och tomma ytor mot familjens inkluderande, till dagens fokus på familjen.

Temat av förändringar

Bostadens roll i det sociala spel som figurerar i samhället speglar den klasskamp och samtida bild av vilken sorts umgänge som ska inträffa samt var. I bondesamhällets gäststuga och finrum finns besökarna och social representation överst i bostadens funktionella hierarki. I takt med att bostaden också skulle tillgodose mindre officiella besök och behov

utvecklas ett spektra av typologier med olika privata karaktärer. Mindre kammare fick tjäna som de privataste kvarteren och möten mellan vänner eller väninnor, då det privata inte ännu fått fokus i hela bostaden. Samtidigt fanns denna distinktion inte plats att genomföra inom de flesta bostäder eller lägenheter då individuella rum reserverades för herrskapet. Efterhand som individens betydelse och plats i bostaden poängteras tar sovrummet över denna privataste av rum, men de representativa och sociala funktionerna ställs mot den samtida bilden av familjen i fokus. Vardagsrummet börjar i detta bära bostadens sammanhållna ansvar för umgänget, och speglar samtidigt inte en del av familjen utan lämnar rum för samtliga individer att ta plats.

Kommentar

Trots att den representativa karaktären i en bostad målar upp en negativ bild av ett hushåll ständigt redo att bli besökt, inspekterat och dömt av besökare finns det kanske en teoretisk kvalitet i det tankesättet. Idag har vi bostadsmässigt sällan råd att ställa ett rum till detta förfogande tomt - och istället möts hushållet av ett val. Antingen accepterar de boende vardagens spår och visar upp bostaden som den ser ut - använd, smutsig, oordnad - eller så måste de ständigt ta tiden och energin att göra samtliga rum som skulle kunna bli en del av det sociala spelet redo - representativa, presentabla, iordningställda.

Det vackra i finrummet, som Ludvig Nordström såg, förstod jag inte inledningsvis. Sånär i efterhand tror jag att den ansträngningen som rummet representerade, och den önskan som det bar med sig, var en del av skönheten. Det kunde vara smutsigt, fult och kaotiskt i vardagsdelen - men trots detta, eller tack vare, så fanns sinnesro. Om en besökare dök upp skulle de alltid kunna få ett fint bemötande. Den mentaliteten och inställningen hade i vilket annat samtalsämne som helst varit avundsvärd - speciellt för en gäst man inte ens visste skulle komma.

Det finns ett par exempel på rum som har stor betydelse för bostadens interna logik och utformning, men jag tyvärr inte hann behandla i detta kapitel. Som typologiska exempel föll de tyvärr inte spikrakt under någon av mina initiala kategorier, och på grund av tidsramen hade jag inte tid att bredda avgränsningen. Dessa inkluderar hall, tambur och förmak, alla exempel på betydelsefulla nav i främst den borgerliga bostaden, och starten på den rumssekvens som ofta byggde upp deras representativa karaktär.

8.3 Rum för sömn

Utveckling

Sovrummen följer lite samma bana som köket. Från början är det en plats boende delar - oavsett kön, ålder eller status - av praktiska och dimensionerande skäl. Med individen i fokus och det privata hemmet på tapeten blir det successivt betydelsefullt att utforska hemmet som en avskildhet, och i takt med att byggandet tillåter börjar varje enskild individ få ett rum att kalla sitt eget. Idag är distinktionerna helt borta mellan rum för sömn - benämningen är densamma oavsett avsedd brukare. Det betyder inte att typologin ser likadan ut, det finns fortfarande en tradition i skala och hierarki som implicit delar upp rummen i en intern ordning eller status. Ofta finns det ett större rum avsett för ett par, med möbleringsmöjlighet för dubbelsäng, och mindre rum blir då automatiskt rum för barn eller enskilda familjemedlemmar. Däremot har bostadens interna logik ofta samma indelning som startade med sängkammarens uttåg ur de sociala sammanhangen under 1800-talet. Även idag i den öppna planlösningen kommenterar Willén (2012) betydelsen av det privata som en motvikt till den av öppen, social och transparent karaktär. Funktionellt finns det goda exempel på planlösningar med en sekvens som tydligt relaterar till en privat-offentlig uppdelning av olika zoner.

Temat av förändringar

Sett från utgångspunkten är funktionen sömn

en utsatt och inklämd faktor som får ta över det den behöver nattetid och sedan stuvats undan. Den borgerliga utvecklingen av sängkammare, barnkammare och tjänsterum är en organisk utveckling av sociala mått för att tjäna normer och hierarkier. Detta utnyttjar det moderna sovrummet som en språngbräda för att argumentera privat kvalitet och enskildhet, med nya ideal som ska säkerställa individens privataste kärna, ideal som är typiska för tiden. Under slutet på seklet experimenteras mer med den sociala gränsdragningen och sovrum förflyttas ibland av praktiska skäl ifrån varandra, och bryter då den privat-offentliga zonerings som härstammade från den borgerliga utveckling som initerade bostadens privata karaktär.

Kommentar

En form av typologi som jag önskar haft tid att behandla är sovalkoven, som figurear i många moderna lägenheter med mindre totalarea jag studerat. Med historiska kopplingar till äldre sov möbler är det idag återigen ett inslag i lägenheter, men av andra anledningar än dåtidens. Dess omständigheter verkar spegla det av köksvrån, där bägge typologierna är resultatet av att designera en yta istället för ett fullskaligt rum åt en viss funktion. Det tycks utgå ifrån en dragkamp mellan ekonomi och bostadskvalité, och i nutidens prissättning får dessa kompromisser en stark position.

8.4 Rum för hygien

Utveckling

Det nyaste tillskottet till bostaden sett ur de fem basbehoven blir hygien. Trots detta har den typologiska utvecklingen snabbt tagit sig ikapp de andra, både i kvalité och popularitet. Även här ser vi ett lyft i status - tidsenligt började det introduceras personlig hygien som ett krav på samhällets medborgare, och arbetsbördan därkring var mer av en börda än ett nöje. Med lyxiga inredningar blir även hygien ett säljande koncept.

Tekniken har hjälpt tvättandet oerhört, och arbetsbördan är både mindre fysiskt och tidskrävande än någonsin. Med fortsatt ökande fokus på hygien idag tvättar vi mer än någonsin, och detta gäller både oss själva samt våra ägodelar. Inte en utveckling helt i linje med hållbarhet och miljötänk, men även här börjar ifrågasättandet ha en inverkan. Är dagens relation till hygien verkligen så hälsosam som man vill tro?

Temat av förändringar

Från början är toaletterummet och hygien ett koncept vars utveckling drivs av teknologin och den nya möjligheten att placera hygienfunktioner inomhus. Tvättstugan är ett sådant exempel som jag menar lutar sig mer på teknologin och mindre på hygienismen som en rörelse, men där bägge fortfarande är komponenter i slutresultatet. En initial period av turbulens säkerställer dessa typologiers

förekomst i den allmänna bostaden och leder då till en tydligare studie. I form av dessa nya typologier genomgår badrum, wc och tvätt förändring av standardisering samtidigt som storleken successivt ökar på grund av ett fokus på hygien. Forskningen fortsätter driva frågor om ekonomi och utformning. Efterhand ställs den exklusiva karaktären av hygien i hemmet mot den av klimatanpassning och miljömedvetenhet, och till denna dagen fortsätter de två att balansera badrums funktionella lyx med klimatavtryck.

Kommentar

Intressant nog verkar badrummets relation till individen ha behållit samma privata karaktär sedan starten. Den personliga hygien stannar funktionellt ofta som en ensak som sällan delas annat än närmsta familjen. Till detta får man ändå tillägga att Sveriges syn på offentlig nakenhet och den mänskliga kroppen har historiskt varit relativt liberal.

Tvättstugan däremot började som en relativt gemensam affär. Dagens riktning verkar antyda att den är på väg djupt in i hemmet, och det är kanske där den egentligen hör hemma. Det är möjligt att de funktionella argumenten helt enkelt väge tyngre än de sociala, och gemensamma lösningar var den tidens kompromiss som nu är på väg ut.

8.5 Förvaring

Utveckling

Till en början var förvaring något betydelsefullt, men kvantitativt inte omfattande. Objekt som ett hushåll hade var antingen begränsat till antalet eller i aktivt bruk. De fick därmed en automatisk position i relation till hemmet - praktisk och ofta tydligt definierad. I högre bemedlade hem fanns redan en tradition av ägande som krävde flera funktioner designade endast åt förvaring av objekten. Diskrum för endast grovdisk - serveringsgång för uppläggningsfat - skänkrum för uppvisningsobjekt. Dagens bostäder har i många fall tagit element av dessa rum och typologier men skalan verkar ha minskat drastiskt. Till exempel måste en nutida bostad fortfarande kunna förvara samtliga köksredskap och tillhörande objekt men det byggs inte en typologi avsett för endast detta.

Teman av förändring

Förvaringens avtryck på planlösningen har tagit mer plats i takt med att objektens mängd, krav och betydelse ökat, alltså speciellt under 1900-talet. Tidigare typologiska exempel löste förvaring genom relativt odefinierade rumsligheter där en platsspecifik anpassning av möbler alltid kunde tillgodose rummets egenskaper och mått. Successivt med standardiseringen och utvecklingen av moduler eller möbler som en standardvara har istället rummets storlek förändrats att passa samma grundmått.

Kommentar

En av de tydligaste exemplen på det objektcentrerade bostadsbeteende som idag finns är i min åsikt skillnaden på god och undermålig förvaring. Sällan verkar nivån av förvaring överstiga vad ett hushåll behöver - men så fort den inte lever upp till kraven blir det något som boende gärna tar upp på intervjuer eller liknande. Däremot hördes sällan positiva ställningstagande om de lägenheter som kanske klarade av förvaringen, istället fokuserade man då på att kommentera andra tillkortakommanden.

9. Resultat

För att återgå till arbetets frågeställningar: vari ligger värdet av en sammanställning som presenterar den rumstypologiska utvecklingen?

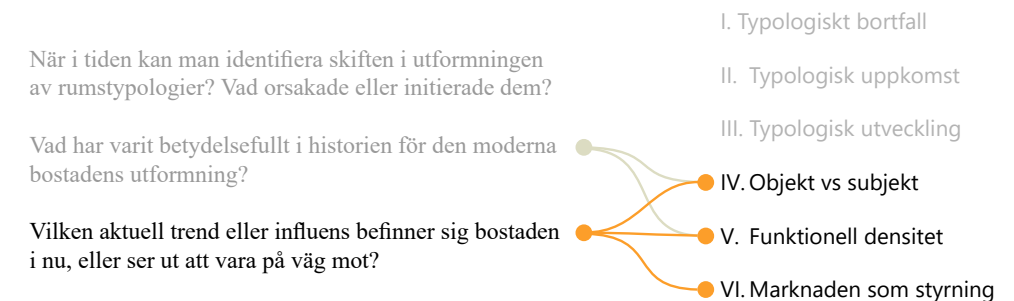
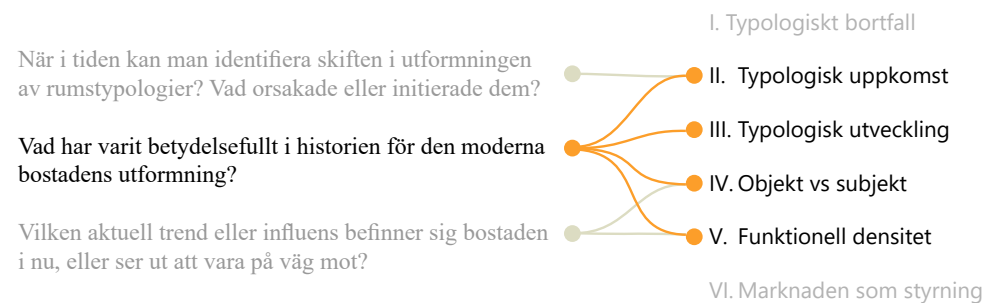
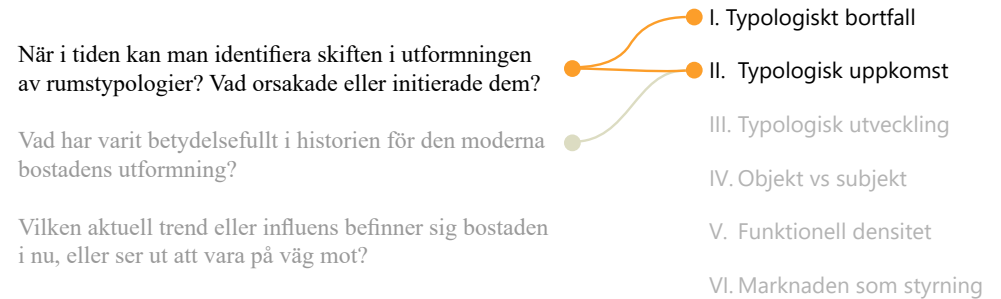
9. Resultat

Mina slutsatser av arbetet är oftast inte bundna till en enskild frågeställning. Flera av de punkter jag önskar ta upp kommer därför att överlappa olika frågor, som illustrerat till höger.

Den första frågan besvaras nog mest av mina två första punkter, med I, som behandlar typologiskt bortfall och II av uppkomst.

Frågeställning två börjar i II med det ursprung som skapar dagens moderna funktionella typologier, och fortsätter sedan genom både III, IV och V att vidareutveckla på betydelsefulla kvalitéer eller trender inom utvecklingen av typologier.

Sist kopplar frågan om aktuella trender till både IV samt V, och slutar med VI hur marknaden beter sig som utvecklare av typologier.

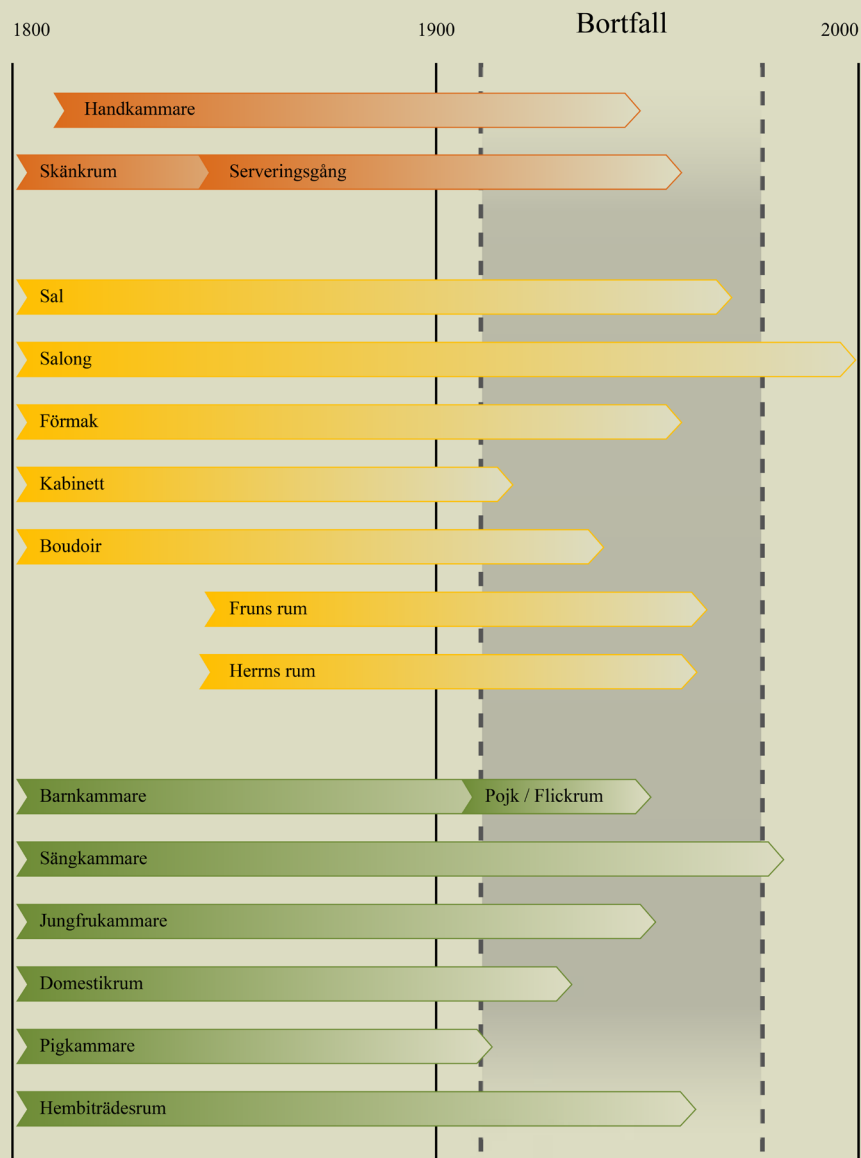

Bild 132 Diagram, typologiskt bortfall 1800-2000

I. Det typologiska bortfallet

I de funktioner som jag undersökt finns det ett antal tillkomster, förändringar, bortfall och utvecklingar. Detta leder naturligt till att flera av de rumsdefinitioner eller benämningar som existerar i nutid inte längre finns kvar. En intressant observation kring detta är det relativt begränsade tidsspänn som dessa varianter slutar förekomma inom. Oftast verkar detta inträffa någon gång under 1900-talet, något som Kärrholm också nämner i sin rapport. Rummen som tidigare var specifika och enskilt inriktade börjar istället bli föråldrade, eller omoderna. Antingen är funktionen inte längre eftertraktad, eller så inhyses den nu på ett annorlunda typologiskt sätt så att den ursprungliga benämningen inte längre är aktuell. Reduktionen tolkar jag som en reaktion på två behov eller trender som genomgår större förändringar under århundradet.

Samtliga rum som försvinner eller blir föråldrade tillhör ett äldre socialt spel där bostaden består av två tydliga motparter. Den första handlar om bostadens boende och utrymmen med en sida som betjänar en motpart som blir betjänt. Den andra kvalitén är bostadens besökare och den officiella rumsserie som skulle förse hemmet med en representativ karaktär. Således, i reduktionen av detta krav kan de bostadens roll som privat aktör sättas i fokus och detta omformulerar samtliga typologiers relation till varandra.

1. den första är bostadens förflyttning av socialt fokus, från representativt till privat
2. den andra är reduktionen av social struktur med tjänstefolk i hemmen

II. Den typologiska födseln

Den andra observationen jag önskar göra handlar om tillkomsten av typologier. Det är något svårare att kommunicera konkreta tillfällen, då förekomsten av en avsiktlig design inte alltid föregår dess praktiska existens, i rak motsats till hur en benämning också kan leva i muntlig tradition kvar efter att rummet slutat förekomma på planritningar. Oavsett svårigheten i att separera namnen och deras respektive fysiska startpunkt så finns det även här ett mönster.

Den nutida bostadens beståndsdelar är börjar samtliga sin utveckling under en period på tidigt 1900-tal. I utformning och praktiken är de sällan revolutionerande eller de första av sitt slag, utan tar inspiration, benämningar eller kvalitéer från existerande exempel. Jag tolkar dessa praktiska exempel som den första av tre komponenter. Dessa nya typologier drivs mot en specifik inriktning ideal, som exempelvis funktionalism eller hygienism. Dessa idéer som avgör riktning utgör komponent två. Slutligen för att finansiera och strukturera denna utveckling står det ökande statliga intresset i form av ekonomi och styrande lagar. Kombinationen drivkrafter som driver denna utvecklingen i Sverige består således av

1. statens ökande intresse med finansiering och styrning
2. de ideologiska idealen från både funktionalism och hygienism.
3. de funktionella kvalitéer i typologier som redan fanns

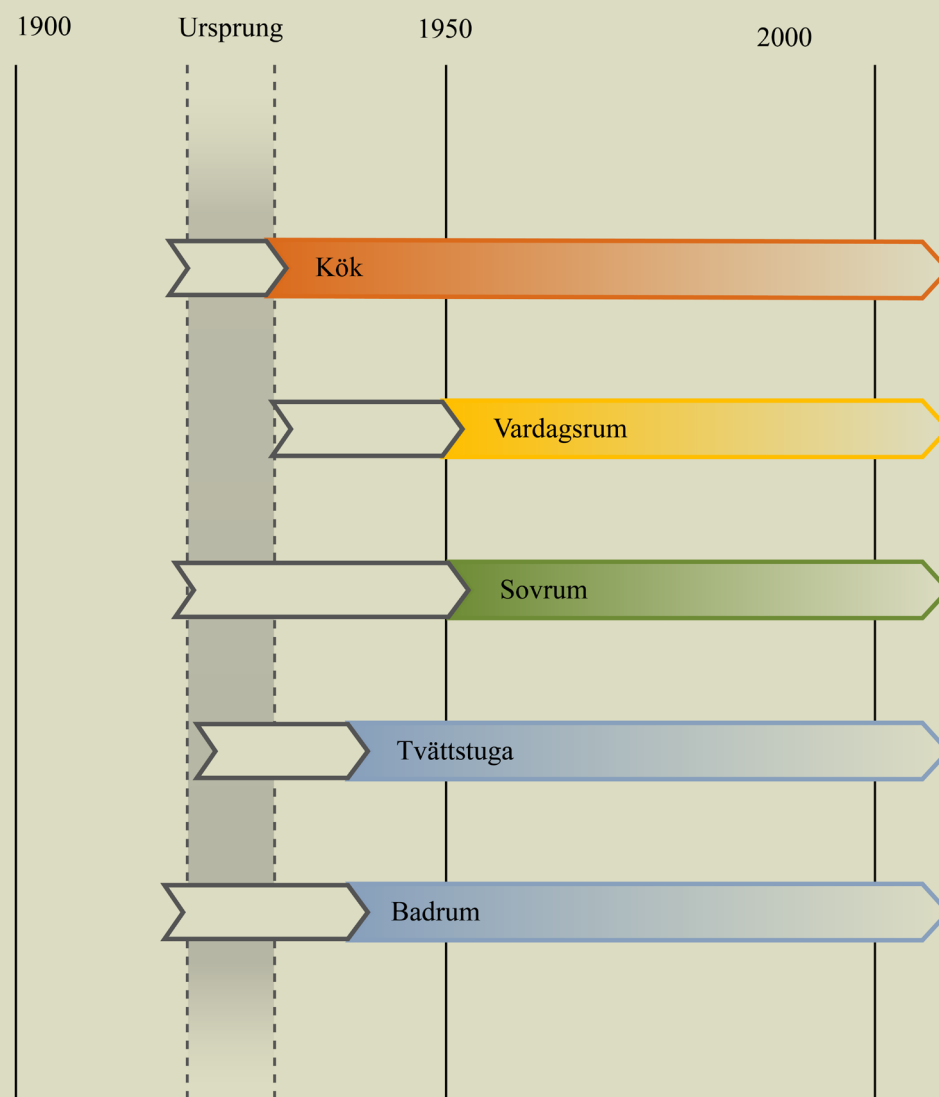

Bild 133 Diagram, typologisk uppkomst 1900-2000

III. Utvecklingen av en typologi

En av de mest spännande reflektionerna jag gjort gömmer sig i den ordning en typologi uppstår i. Detta sker i liknande sekvens för nästan samtliga av våra huvudaktörer: kök, badrum, vardagsrum och sovrum. De befinner sig däremot i lite olika skeden av utveckling och är inte helt synkroniserade förrän vad jag skulle påstå är miljonprogrammets slut.

Det finns paralleller mellan dessa typologier, en sorts mall kring vilken den utvecklas. Startskottet sker i någon form av ovanifrånplanering - en idé om vad som skulle gynna allmänheten men de inte har makt eller möjlighet att själva inse eller genomföra. I en tjänst till samhället rationaliseras denna tanke som ska hjälpa medborgare till ett bättre beteende, liv eller moral. Med övertygelsen att förändringen i grund är god för allmänheten fortsätter en argumenterande period när motståndare måste övertygas om denna initiala investering, och ekonomiska baktankar ligger ofta som motargument i denna fas.

Fas 1

Detta första skeende initieras av antingen teknologiska eller samhälleliga framsteg. Under en initial implementering finner typologin praktisk erfarenhet, och måste nu möta de sociala normer och konventioner som existerar kring användning eller oavsiktliga implikationer. Typologin rekalkibreras, om

den inte har avsedd verkan och blir i vissa fall än mer tvingande eller begränsande för att motarbeta det fria valet i funktionell användning eller avsett användningsområde.

Fas 2

Efter den relativt utmanande period som både teoretiskt och praktiskt utmanat den nya företeelsen infinner sig ett behov att med konkreta verktyg, mätbara data och bättre erfarenhet utveckla forskning kring utformandet. Kring samtliga typologier uppstår bostadsforskning, standardisering och en utvecklad vetenskap som ska hjälpa typologin bättre genomföra sin funktion.

Med standardisering och forskning genomförd finns det en stark tendens för typologin att nu ha fasta system, versioner och arketyper. Dessa representerar funktionella varianter som skapats med praktisk användning i åtanke och reflekterar den forskning som utformade densamma.

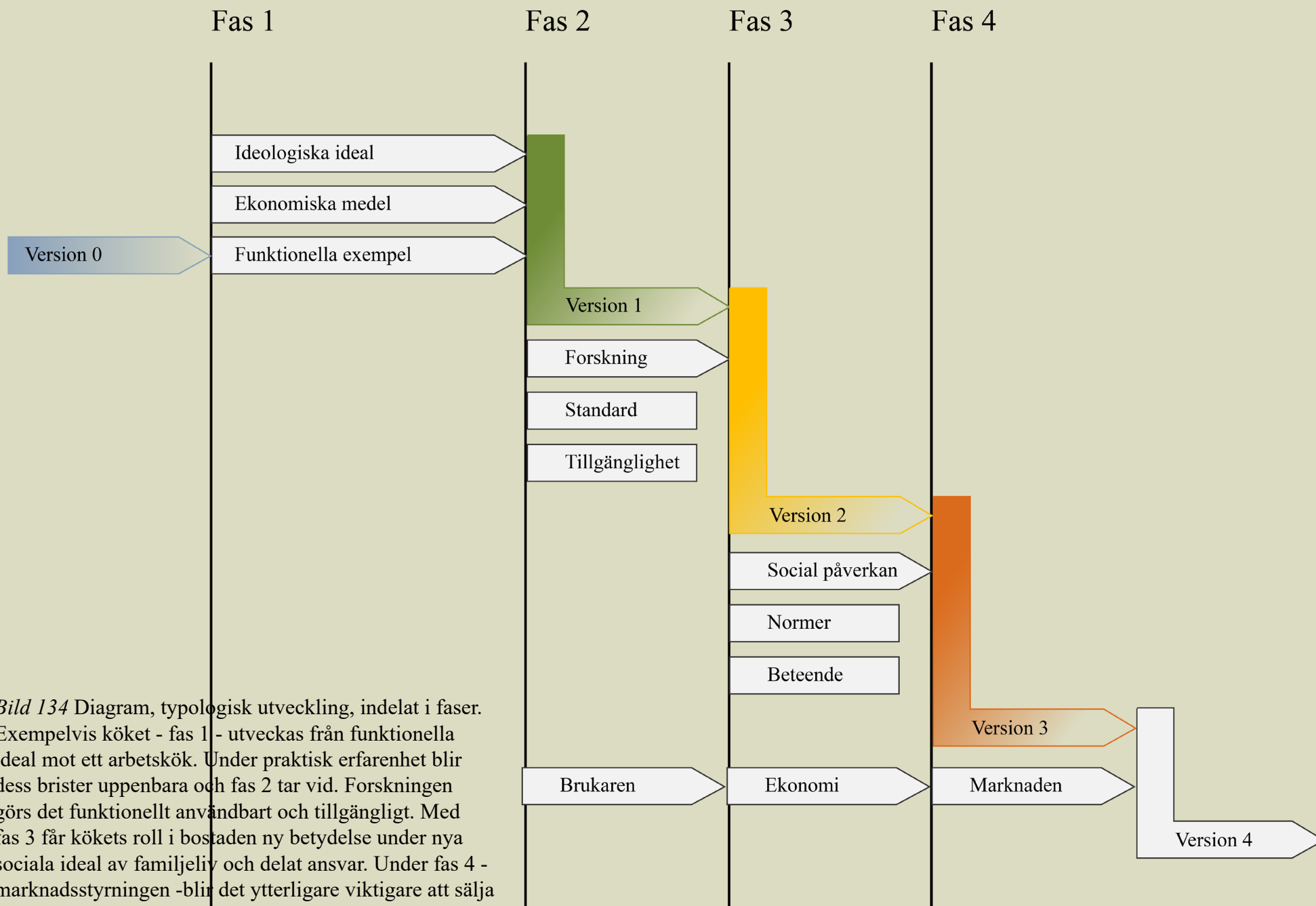
Fas 3

I den sista fasen börjar dessa starka regelverk släppa på trycket, och den nya förändringen som sker drivs inte längre av forskning utan är nu en formbar typologi som knådas av existerande fenomen och tidstypiska beteendemönster, samma element som typologin tidigt försökte anpassa till sig själv blir nu en långsamt drivande kraft för framtida

utveckling.

Det tredje steget återvänder drivkraften till brukaren som katalysator och kan nu tillåta användarens åsikter och interaktioner mellan brukare och bostad att åter ha en inverkan på utformning.

Såhär i retrospekt känns det naturligt att saker och ting skedde i denna ordningen. Dels låg typologierna relativt nära varandra i tiden. Statens intresse för bostadsbyggande gick från noll till total kontroll, för att sedan falla tillbaka till marknadsstyrning och släppa utvecklingen. Det är också med hjälp av standardiseringen brett implementerad som det går att sätta krav eller bostadsstandard, och denna i sin tur kräver forskning och kunskap, något som inte fanns innan fälten började utforskas på 1900-talet. Det vore spännande att jämföra med en alternativt utvecklad typologi som tar utgångspunkt i marknaden och brukarens önskemål, i motsats till ovanifrånperspektivet, och hur den ordningen av utveckling kunde se ut. Det finns en möjlighet att den öppna planlösningen är ett sådant uttryck - ett typologiskt fenomen som en reaktion på sociala önskemål om bostaden.

Bild 134 Diagram, typologisk utveckling, indelat i faser. Exempelvis köket - fas 1 - utveckas från funktionella ideal mot ett arbetskök. Under praktisk erfarenhet blir dess brister uppenbara och fas 2 tar vid. Forskningen görs det funktionellt användbart och tillgängligt. Med fas 3 får kökets roll i bostaden ny betydelse under nya sociala ideal av familjeliv och delat ansvar. Under fas 4 - marknadsstyrningen - blir det ytterligare viktigare att sälja öppna planlösningar då detta matchar efterfrågan.

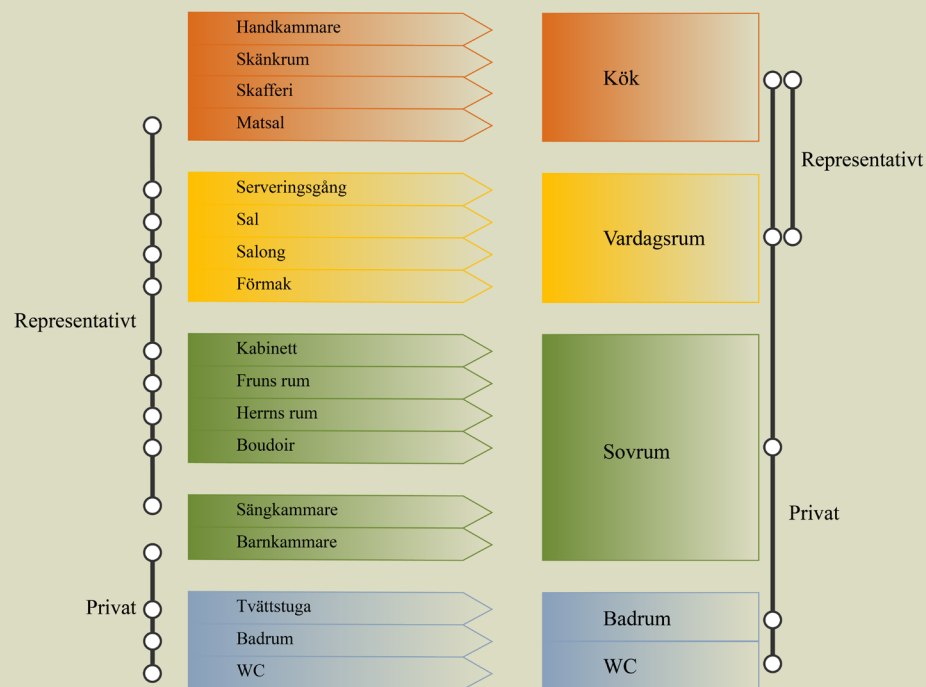

Bild 135 Diagram, funktionell densitet

IV. Funktionell densitet

Ifall antalet typologier, vilket var direkt knutet till antalet funktioner, har drastiskt minskat sedan 1900-talet och våra bostäder byggs mindre än på 1970-talet - har bostäderna tappat praktiska funktioner? Flera syften eller komponenter som jag inte först trodde hade en modern motsvarighet finns kvar - men i en ny skepnad. De har ibland bytt skala, hittat ett nytt sammanhang eller slagits samman i en existerande typologi, men många funktioner i denna katalog har inte endast blivit föråldrade. Detta beror säkert på avgränsningen kring de grundbehov som gjordes (mat, umgänge, sömn, hygien och förvaring), men även med detta i åtanke finner jag en viss tillfredsställelse i tanken på att det mänskliga behoven har någon form av universella komponenter bostaden blir bättre och bättre på att tillgodose.

Längs vägen mot högre bostadsstandard verkar det i min åsikt som att arkitekturen blir tvungen att bolla fler och fler funktioner, utan att expandera utanför hemmets väggar. Där tidiga rumstypologier krävdes för att husera hela funktioner är idag en bostad *funktionellt* kompakt. Med detta syftar jag till hur många olika syften en typologi idag tjänar eller ska kunna tjäna. I början av typologier fokuserar ofta en ny förekomst på endast en uppgift, men med tid och erfarenhet får de en effektivare planering, och större funktionellt ansvar.

Med detta sagt behöver denna densitet inte nödvändigtvis betyda att en typologi är inkapabel att husera denna mängd funktioner. Däremot tror jag det är en större risk att bostäder får en alltför kompakt planlösning när varje funktion inte är kopplad till unika typologiska förekomster.

V. Bostadens brukare - objekt vs subjekt

Planlösningen, och speciellt kanske våra vanor och beteenden har under 1900-talet blivit centrerad kring inredning och möbler. Hemmen, och mer specifikt typologierna, släpper de generella rumsnamn som dominerat i favör för mer precist anpassade funktionella typologier. Dessa funktioner är i sin tur bundna till associerade möblemanng och inredningar. Detta ser jag tecken på i typologisk bemärkelse då det över tid läggs mer vikt på att planera och rita in objekt, och mängden objekt som bostaden förväntas innehålla ökar. På så vis förflyttas typologiskt vikten och definitionen i ett rum från vilken aktivitet som subjekten kunde utöva till vilka objekt det hade ritats för. Jag menar i detta inte att en typologi endast kan se till subjekt eller objekt, utan att det finns en balans som förflyttas mellan de två.

Häri blir vinsten i standardisering också begränsningen som stramt ramar in hur rummet kan användas. I denna process förloras betydelsen av generella rumsnamn eller benämningar baserade på yta snarare än inredning. Två exempel med olika metoder kan ses till höger med bild 136 där inredning är tydligt planerad och fått avgöra utformningen, i kontrast till bild 137 med den betydligt flexibla och möbeltautvalda metoden som experimenthuset tog.

Jag menar att balansen hänger ihop med generalitet och valfrihet inom en typologi. Ifall en plan tillåter alternativ möblering är den inte naturligt fjättrad av objekten, och då befinner sig istället potentialen till förändring hos brukarna att själva definiera rummet, dess funktion och effektivt typologi med hjälp av objekten i sig.

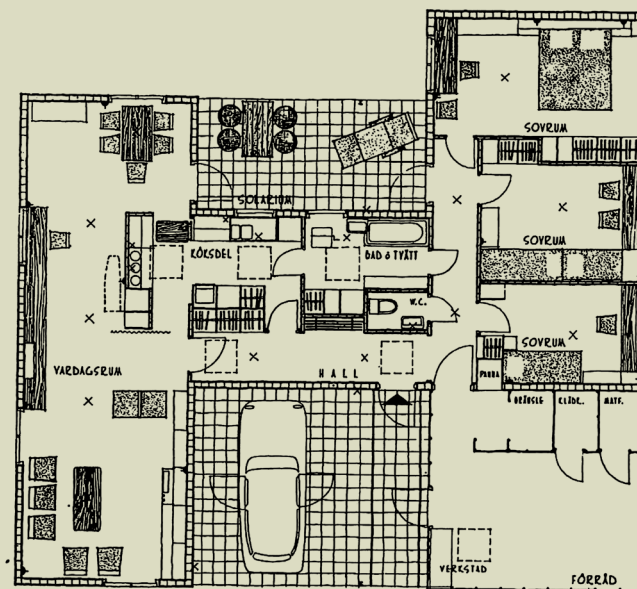

Bild 136 H55, Hus 3, Helsingborg 1955

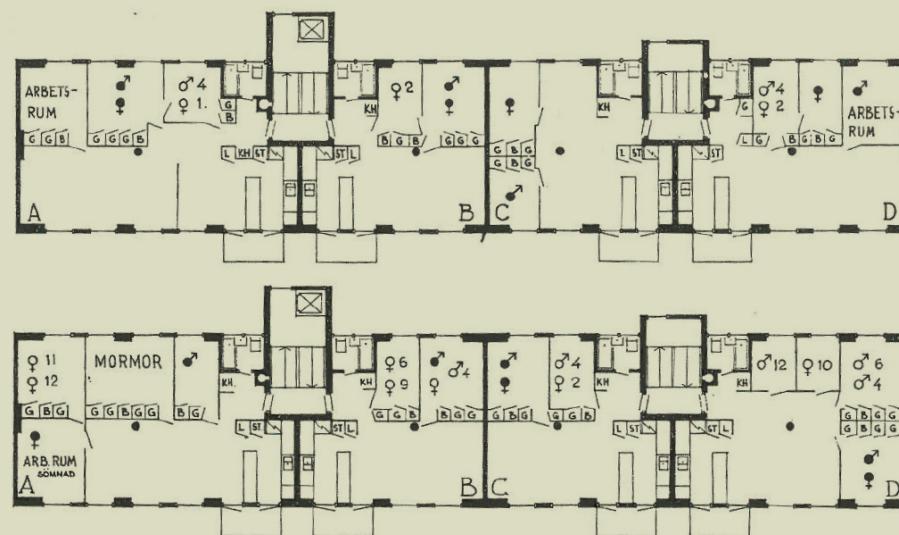

Bild 137 Experimenthus, Järnbrott, Göteborg, 1952-53

VI. Marknaden som drivkraft

Hemmet är nu en privat representation av individen. Under tidig utveckling var det viktigt att styrande fick in sina idéer och visioner om ett gott leverne och livsvanor i allmänhetens hem. I takt med att vår profession finner värde i beteendemönster och sociala normer uppstår ett nytt maktförhållande mellan utformningen och brukaren. Detta i sin tur kräver mer av bostäderna från hushållets sida. Att bo någonstans handlar mer och mer om att skapa en reflektion av individen, och detsamma gäller utformningen.

Vi tycks också ha gjort ett skifte från en styrande mot en lyssnande arkitektur. Under tidigt 1900-tal var det en självklarhet att framtidens boenden skulle utformas av vad yrkesmän och förebilder ansåg var bäst för allmänheten. Detta gjorde att planlösningen ofta såg på vardagen och verkligheten på ett annat sätt än dess brukare önskade eller hade för avsikt. Med flexibla lösningar har planlösningen försökt hantera bostadens komplexa sociala system genom att *inte* definiera dem - att tillåta olika varianter förekomma innanför samma ramar är lite av ett ointresse att specificera vilken version som är bäst för just ett hushåll.

Där tidigare åsikt var att planlösningen kunde ha makt över både boendes sociala mönster och vardagliga ärenden, har makten förflyttats

tillbaka mot individen. Användare kan inte tvingas följa normbilder där vi som utformar rummen definierar vad som är "korrekt" social konstellation, beteende eller preferens i förväg. Idag ställs vår profession mot en utveckling som inte längre styrs av forskning uppifrån, utan aktivt måste lyssna och låta sig ledas av marknaden. Även om den ekonomiska influensen för närvarande agerar mellanhand finns det en tätare koppling mellan utveckling brukare och bostad. Skulle vi däremot få möjlighet att minimera detta mellanliggande steg hade det ytterligare stärkt utbytet däremellan.

9.1 Slutord

Flera rumstypologier som jag önskat ha med föll utanför antingen urvalet, avgränsningen eller den rimliga tidsram som ett examensarbete krävde. Några av dessa rum som jag hade önskat behandla inkluderar transportiva funktioner och “mellanrummen” i form av hallen, tambur, kapprum och korridorer.

Precis som jag formulerade i inledningen är detta arbete inte fullkomligt. Det finns flera olika analyser, metoder och historiska skeden eller typologiska förekomster som jag inte hunnit eller kunnat få plats med i denna avhandling. Det som däremot blev mer självklart under arbetets gång för mig var förekomsten av information kring äldre respektive nutida rum. Där det inte har hunnit göras sammanställningar eller forskning blev det därför svårare att skaffa sig en övergripande bild. De flesta av historiska rum och benämningar hade forskning eller skrifter som djupare analyserade deras kvalitéer, men i enstaka fall var det svårfunnet.

Avslutningsvis är jag överraskad i hur synkroniserad utvecklingen av de nutida rumstypologierna var. Under en relativt kort period togs flera äldre benämningar in, omvandlades och gav sedan upphov till en ny, närmast statisk uppsättning benämningar som vi fortfarande har starka band till.

10. Källor

10.1 Källreferenser

- Arfvidsson Womack, A. (2013). *Sovrummet: bäddat för förändring*. Stockholm: Nordiska museets förlag
- Bergquist, M. (2022) 'Sigurd Lewerentz: Punctum. Seeing the detail' Tillgänglig på <https://drawingmatter.org/sigurd-lewerentz-punctum-seeing-the-detail/> [Hämtad 2022-05-16]
- Björk, C., Bergström, G., & Reppen, L. (2020). *Tidstypiska kök & bad 1880-2000*. Stockholm: Svensk byggtjänst
- Bodin, A., Hidemark, J., Stintzing, M. & Nyström, S. (2022). *Arkitektens handbok 2022*. Upplaga 14 Lund: Studentlitteratur
- Boverket (2020) 'Boverkets byggregler (2011:6) - föreskrifter och allmänna råd, BBR' s. 23 §3:22
- Byggföretagen (2021) Fakta och statistik: Bostäder: Statistik över bostadsbyggandet. Tillgänglig på: [https://byggforetagen.se/statistik/bostadsbyggande-2/#:~:text=I%20Sverige%20p%C3%A5b%C3%B6rjades%20666.000%20bost%C3%A4der,Finland%20och%20864.000%20i%20Norge](https://byggforetagen.se/statistik/bostadsbyggande-2/#:~:text=I%20Sverige%20p%C3%A5b%C3%B6rjades%20666.000%20bost%C3%A4der,Finland%20och%20864.000%20i%20Norge.). [Hämtad 2022-05-11]
- Ellgard, H. (1970) 'Lägenhet 1970'. Tillgänglig på https://commons.wikimedia.org/wiki/File:L%C3%A4genhet_1970.jpg [Hämtad 2022-05-16]
- Eurostat (2021) 'Glossary: Overcrowding rate'. Tillgänglig på: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Overcrowding_rate [Hämtad 2022-05-13]
- Frid, Y. (2015) 'Så ritades flexiblare hem'. Arkitektur: 8/15 s. 73-77
- Gejvall-Seger, B. (1988). *1800-talets stockholmsbostad: en studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen*. 2., omarb. uppl. Stockholm: Komm. för Stockholmsforskning
- Greenlane (2019) 'Bryggerier och den viktorska arbetarklassen' Tillgänglig på <https://www.greelane.com/sv/humaniora/visuella-konsterna/what-is-a-scullery-177326/> [Hämtad 2022-05-28]
- Hidemark, O., Stavenow-Hidemark, E., Söderström, G. & Underbäck, A. (2017). *Så renoveras torp och gårdar*. Elfte utgåvan Stockholm: Norstedts
- Kärholm, M. (2020) *The Life and Death of Residential Room Types: A Study of Swedish Building Plans, 1750–2010*. Architectural Histories, 8(1): 1, pp. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.5334/ah.343>
- Larsson, M. (2013). *Köket: hemmets hjärta*. Stockholm: Nordiska museet
- Lund, K. (2009). *Tvättstugan: en svensk historia*. Stockholm: Nordiska museets förlag
- Lund, K. (2013). *Badrummet: från balja till spa*. Stockholm: Nordiska museet
- Lundberg, E. (1978). *Svensk bostad: dess utveckling och traditionsbildning : dess förhållande till utländskt samt dess egenart och framtida möjligheter*. 2., omarb. uppl. Stockholm: Norstedt
- Nationalencyklopedin, allrum. (2022) <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/allrum> [Hämtad 2022-05-09]
- Nationalencyklopedin, pigkammare. (2022) <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/pigkammare> [Hämtad 2022-05-08]
- Nordström, L. (1938). *Lort-Sverige*. Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag
- Nylander, O. (1998) *Bostaden som arkitektur*. ISBN 91-7197-679-5, Göteborg: Form och teknik
- Nylander, O. (2018). *Svensk bostadsarkitektur: utveckling från 1800-tal till 2000-tal*. Upplaga 2 Lund: Studentlitteratur
- Perers, M., Wallin, L. & Arfvidsson Womack, A. (2013). *Vardagsrummet: en plats för allt och alla*. Stockholm: Nordiska museets förlag

10.1 Källreferenser

Rudberg, E. (1999). *Stockholmsutställningen 1930: modernismens genombrott i svensk arkitektur*. Stockholm: Stockholmia

SAOB (1936) 'Kläde'. Tillgänglig på: https://svenska.se/saob/?id=K_1317-0201.kJvu&pz=3 [Hämtad 2022-05-13]

SO (2021) 'Klädkammare', Tillgänglig på: <https://svenska.se/so/?id=139557&pz=3> [Hämtad 2022-05-13]

Scandinavian Design (2005) 'ALLRUM - från H55 till H05', <https://www.scandinaviandesign.com/news/H05/allrum.htm> [Hämtad 2022-05-10]

Stadsmuseet (2017). 'Historia: Kök', Tillgänglig på: [https://stadsmuseet.stockholm.se/utforska/byggnader-och-miljoer/varda-ert-hus-historia/husets-alla-delar/kok/historik-kok/#:~:text=I%20serveringsg%C3%A5ngen%20fanns%20vanligtvis%20m%C3%A5nga,i%20g%C3%A5rdsflygeln%20\(till%20v%C3%A4nster\)](https://stadsmuseet.stockholm.se/utforska/byggnader-och-miljoer/varda-ert-hus-historia/husets-alla-delar/kok/historik-kok/#:~:text=I%20serveringsg%C3%A5ngen%20fanns%20vanligtvis%20m%C3%A5nga,i%20g%C3%A5rdsflygeln%20(till%20v%C3%A4nster)) [Hämtad 2022-03-24]

Statistikdatabasen (2022) 'Färdigställda lägenheter i nybyggda hus efter region, hustyp och år'. Tillgänglig på: https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_BO_BO0101_BO0101A/LghReHustypAr/table/tableViewLayout1/ [Hämtad 2022-05-11]

Stockholmskällan (2021) 'Handkamarinteriör' Tillgänglig på <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/4731> [Hämtad 2022-05-25]

Sörmlands museum (2022) 'SLM E1-278 - Handkammaren i gamla residenset år 1950' Tillgänglig på <https://sokisamlingar.sormlandsmuseum.se/objects/c24-406990/> [Hämtad 2022-05-25]

Thunström, O. (1930) 'Den nya bostaden å Stockholmsutställningen 1930', *Teknisk Tidskrift*, Häfte 23.5. Norrköping: Norrköpings Tidningars Aktiebolag

Torell, U., Lee, J. & Qvarsell, R. (red.) (2018). *Köket: rum för drömmar, ideal och vardagsliv under det långa 1900-talet*, Stockholm: Nordiska museets förlag

Thörn, K. (1997). *En bostad för hemmet: idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889-1929*, Diss. Umeå : Univ.,

Werner, I. B. (2008). 'Bostadskvalitet idag : en utvärdering av nybyggda bostäder, ur kundens synvinkel', Hämtad från <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-78253> [Hämtad 2022-05-11]

Wilk, S. (2010) 'Grovkok - tänk funktionellt' Tillgänglig på <https://www.vlt.se/2010-03-18/grovkok---tank-funktionellt> [Hämtad 2022-05-28]

Salonen, P. (2012) 'Miljonprogrammet - utveckla eller avveckla?', *Formas Fokuserar*. Stockholm: Edita AB

Willén, M. (2012). *Berättelser om den öppna planlösningens arkitektur: en studie av bostäder, boende och livsstil i det tidiga 2000-talets Sverige*. Diss. Stockholm : Stockholms universitet, 2012

10.2 Bildreferenser

Om inget annat anges tillhör bilden författaren. I de fall källan redan förekommer anges endast sidnummer, se *Källreferenser* för fullständig information.

Bild 1 Eget diagram

Bild 2 Eget diagram

Bild 3 Eget diagram

Bild 4 Hidemark, O. (2017) s.44

Bild 5 Hidemark, O. (2017) s.45

Bild 6 Hidemark, O. (2017) s.46

Bild 7 Hidemark, O. (2017) s.47

Bild 8 Nylander, O. (2018) s.33

Bild 9 Stockholmskällan (2021) Tillgänglig på: <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/33362> [Hämtad 2022-05-24]

Bild 10 Nylander, O. (2018) s.87

Bild 11 Nylander, O. (2018) s.81

Bild 12 Nylander, O. (2018) s.99

Bild 13 Nylander, O. (2018) s.189

Bild 14 Nylander, O. (2018) s.195

Bild 15 Nylander, O. (2018) s.249

Bild 16 Boverket (2002) *Bostadsbyggandet och byggkostnaderna åren 1960-1999*. ISBN: 91-7147-705-5
Tillgänglig på https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2002/bostadsbyggandet_och_byggkostnaderna_aren_1960_till_1999.pdf [Hämtad 2022-05-18]

Bild 17 Nylander, O. (2018) s.402

Bild 18 Nylander, O. (2018) s.394

Bild 19 Francisca González, Maria. (2021) *Brf Viva Housing Complex / Malmström Edström Arkitekter Ingenjörer*. ArchDaily. ISSN 0719-8884 Tillgänglig på <https://www.archdaily.com/960035/brf-viva-housing-complex-malmstrom-edstrom-arkitekter-ingenjorer> [Hämtad 2022-05-18]

Bild 20 Bonava (2020) *'Solkatten i Brunnsög, Planritningar'* Tillgänglig på https://www.bonava.se/siteassets/bonava-hyresratter/_solkatten-i-brunnshog/solkatten_full_20201217.pdf [Hämtad 2022-05-25] s.37

Bild 21 Eget diagram

Bild 22 Nylander, O. (1998) s.24

Bild 23 Stadsmuseet (2017)

Bild 24 Nylander, O. (2018) s.33

Bild 25 Nylander, O. (2018) s.19

Bild 26 Lundberg, E. (1978) s.267

Bild 27 Larsson, A. (2013) *'Hembygdsgården'* Nors Hembygdsförening. Tillgänglig på <https://www.hembygd.se/nor/hembygdsgarden> [Hämtad 2022-05-26]

Bild 28 Gejvall, B. (1987) s.232

Bild 29 Löfvenskiöld, C. E (1868) *Landtmannabyggnader. Hufvudsakligen för mindre jordbruk*. Stockholm: P.A. Nordstedt & Söner. Tillgänglig på <http://runeberg.org/icelandtm/0053.html> [Hämtad 2022-05-16] s.49

Bild 30 Byggmästaren A8 (1904) s.98-99

Bild 31 Bergquist, M. (2022) *Sigurd Lewerentz: Punctum. Seeing the detail*. Tillgänglig på <https://drawingmatter.org/sigurd-lewerentz-punctum-seeing-the-detail/> [Hämtad 2022-05-16]

10.2 Bildreferenser

- Bild 32* Stadsmuseet (2017) 'Ett 1920-talskök med en kort serveringsgång som skiljer kök och matrum. Här finns även en jungfrukammare, något som blev allt mer ovanligt under 1920-talet. Huset är byggt 1928–1929, Vasastaden. Ritning ur Byggnadsnämndens arkiv.'
- Bild 33* Nylander, O. (1998) s.20
- Bild 34* Nylander, O. (2018) 'Lägenhet, fem rum och kök, 100kvm, på Rosengatan, Göteborg', s.60
- Bild 35* Stadsmuseet (2017) 'Lägenhet byggt på 1880-talet med serveringsgång och kök placerat i gårdsflygeln (till vänster). Avritad av Ingrid Leander, Stadsmuseet.'
- Bild 36* Bergström, G. (2015) 'Säkundärköket - en matlagares mardröm' Byggnadskultur, 2015 nr 1. Byggnadsvårdsföreningen Tillgänglig på <https://byggnadsvard.se/sakundarkoket-en-matlagares-mardrom/> [Hämtad 2022-05-20]
- Bild 37* Thunström, O. (1930) s.354
- Bild 38* Nyberg, L. (utan årtal) *Planlösning*. Tillgänglig på <https://stadshem.se/objekt/fin-och-inbjudande-1920-talslagenhet-med-mycket-trevligt-lage-i-linne/> [Hämtad 2022-05-20]
- Bild 39* Hansson, D. (2015) *Ritning över vindsvåningen på Grävlingen 3 från 1934*. Tillgänglig på <https://www.sormlandsmuseum.se/globalassets/ny-pdf-lista-rapporter/byggnadsvard/nykoping/2015/gravlingen-1-5-nykoping-kommunikurmiljoanalys-2.pdf> [Hämtad 2022-05-20]
- Bild 40* Stadsmuseet (2017)
- Bild 41* Byggmästaren A8 (1955) s.229
- Bild 42* Ellgard, H. (1970) *Lägenhet 1970*. Tillgänglig på https://commons.wikimedia.org/wiki/File:L%C3%A4genhet_1970.jpg [Hämtad 2022-05-16]
- Bild 43* Thunström, O. (1930) s.354
- Bild 44* Nylander, O. (1998) s.28
- Bild 45* Nylander, O. (1998) s.24
- Bild 46* Ellgard, H. (1970) *Lägenhet 1970*. Tillgänglig på https://commons.wikimedia.org/wiki/File:L%C3%A4genhet_1970.jpg [Hämtad 2022-05-16]
- Bild 47* Markelius, Sven (1945) *Planlösning, Ankaret 6, Nybyggnad av enplanshus*. Danderyds kommun.
- Bild 48* Byggmästaren, A8 (1955) *H55, Hus 2, "Skal och kärna"*. s.230
- Bild 49* Fastighetsbyrån (2022) *Planritning*. Tillgänglig på <https://www.fastighetsbyran.com/sv/sverige/objekt/?objektID=2557873> [Hämtad 2022-05-20]
- Bild 50* Ellgard, H. (1970) *Lägenhet 1970*. Tillgänglig på https://commons.wikimedia.org/wiki/File:L%C3%A4genhet_1970.jpg [Hämtad 2022-05-16]
- Bild 51* Nylander, O. (1998) s.31
- Bild 52* Salonen, P. (2012) *Miljonprogrammet - utveckla eller avveckla?* Formas Fokuserar. Stockholm: Edita AB s.34
- Bild 53* Frid, Ylva (2015) *Så ritades flexiblare hem*. Arkitektur: 8/15 s.73-77
- Bild 54* Nylander, O. (2018) s.335
- Bild 55* Nylander, O. (2018) s.344
- Bild 56* Nylander, O. (2018) s.422
- Bild 57* Eget diagram
- Bild 58* Gejvall, B. (1987) s.179
- Bild 59* Gejvall, B. (1987) s.195
- Bild 60* Gejvall, B. (1987) s.146

10.2 Bildreferenser

Bild 61 Gejvall, B. (1987) s.130

Bild 62 Lundberg, E. (1978) s.276

Bild 63 Gejvall, B. (1987) s.230

Bild 64 Gejvall, B. (1987) s.129

Bild 65 Gejvall, B. (1987) s.202

Bild 66 Gejvall, B. (1987) s.232

Bild 67 Gejvall, B. (1987) s.167

Bild 68 Nylander, O. (2018) s.99

Bild 69 Lundgren, H. (2008) 'Fyrdelade planen' Tillgänglig på <https://www.kulturmiljo-varld.se/byggnadsvard/planlosningar> [Hämtad 2022-05-25]

Bild 70 Lundberg, E. (1978) s.277

Bild 71 Lundberg, E. (1978) s.276

Bild 72 Gejvall, B. (1987) s.197

Bild 73 Gejvall, B. (1987) s.201

Bild 74 Nylander, O. (2018) s.131

Bild 75 Nylander, O. (2018) s.116

Bild 76 Lundberg, E. (1978) s.271

Bild 77 Lundberg, E. (1978) s.297

Bild 78 Nylander, O. (2018) s.159

Bild 79 Byggmästaren A8 (1955) s.230

Bild 80 Nylander, O. (2018) s.253

Bild 81 Nylander, O. (2018) s.341

Bild 82 Nylander, O. (2018) s.422

Bild 83 Nylander, O. (2018) s.402

Bild 84 Nylander, O. (2018) s.394

Bild 85 Eget diagram

Bild 86 Gejvall, B. (1987) s.179

Bild 87 Gejvall, B. (1987) s.152

Bild 88 Lundberg, E. (1978) s.270

Bild 89 Lundberg, E. (1978) s.274-5

Bild 90 Gejvall, B. (1987) s.207

Bild 91 Gejvall, B. (1987) s.149

Bild 92 Gejvall, B. (1987) s.241

Bild 93 Lundberg, E. (1978) s.277

Bild 94 Gejvall, B. (1987) s.206

Bild 95 Gejvall, B. (1987) s.207

Bild 96 Lundberg, E. (1978) s.267

Bild 97 Lundberg, E. (1978) s.279

Bild 98 Nylander, O. (2018) s.62

Bild 99 Lundberg, E. (1978) s.302

Bild 100 Lundberg, E. (1978) s.94

Bild 101 Lundberg, E. (1978) s.133

Bild 102 Nylander, O. (2018) s.217

Bild 103 Nylander, O. (2018) s.253

Bild 104 Francisca González, Maria. (2021) *Brf Viva Housing Complex / Malmström Edström Arkitekter Ingenjörer*. ArchDaily. ISSN 0719-8884 Tillgänglig på <https://www.archdaily.com/960035/brf-viva-housing-complex-malmstrom-edstrom-arkitekter-ingenjorer> [Hämtad 2022-05-18]

Bild 105 Eget Diagram

Bild 106 Gejvall, B. (1987) s.233

Bild 107 Lundberg, E. (1978) s.265

Bild 108 Gejvall, B. (1987) s.186

Bild 109 Nylander, O. (2018) s.48

Bild 110 Hansson, D. (2015) *Ritning över vindsvåningen på Grävlingen 3 från 1934*. Tillgänglig på <https://www.sormlandsmuseum.se/globalassets/ny-pdf-lista-rapporter/byggnadsvard/nykoping/2015/gravlingen-1-5-nykoping-kommun-kulturmiljoanalys-2.pdf> [Hämtad 2022-05-20] s.15

10.2 Bildreferenser

Bild 111 Björk, C., Bergström, G. & Reppen, L. (2020) s. 86

Bild 112 Björk, C., Bergström, G. & Reppen, L. (2020) s. 114

Bild 113 Nylander, O. (2018) s.102

Bild 114 Nylander, O. (2018) s.83

Bild 115 Nylander, O. (2018) s.95

Bild 116 Nylander, O. (2018) s.95

Bild 117 Byggmästaren A8 (1955) s.229

Bild 118 Nylander, O. (2018) s.200

Bild 119 Nylander, O. (2018) s.249

Bild 120 Nylander, O. (2018) s.259

Bild 121 Nylander, O. (2018) s.253

Bild 122 Nylander, O. (2018) s.195

Bild 123 Nylander, O. (2018) s.295

Bild 124 Gejvall, B. (1987) s.178

Bild 125 Gejvall, B. (1987) s.179

Bild 126 Nylander, O. (2018) s.81

Bild 127 Nylander, O. (2018) s.189

Bild 128 Lundberg, E. (1978) s.273

Bild 129 Nylander, O. (2018) s.331

Bild 130 Nylander, O. (2018) s.129

Bild 131 Nylander, O. (2018) s.255

Bild 132 Eget diagram

Bild 133 Eget diagram

Bild 134 Eget diagram

Bild 135 Eget diagram

Bild 136 Byggmästaren A8 (1955) s.231

Bild 137 Nylander, O. (2018) s.158

10.3 Noter

- [1] Nylander, O. (2018) s. 14, 20, 23-24, 44
- [2] Nylander, O. (2018) s. 19, 41, 44-45, 73
Larsson, M. (2013) s. 23, 40, 43, 62
Lund, K. (2013) s. 35, 40, 49
- [3] Lund, K. (2013) s. 46
Larsson, M. (2013) s. 96
- [4] Nylander, O. (2018) s. 277, 309, 356, 364
Nylander, O. (2018) s. 226
Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 159
- [5] Larsson, M. (2013) s. 15, 23
Nylander, O. (2018) s. 24
Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 76
- [6] Kärrholm, M. (2020) s. 4-5
Gejvall, B (1987) s. 205
- [7] Kärrholm, M. (2020) s. 5
- [8] Kärrholm, M. (2020) s. 5
Stadsmuseet Stockholm (2017)
- [9] Nylander, O. (2018) s. 24
Larsson, M. (2013) s. 25, 28-29, 31
Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 80
- [10] Larsson, M. (2013) s. 31, 35, 54-55, 76
- Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 159
- [11] Larsson, M. (2013) s. 32, 76, 98
- [12] Larsson, M. (2013) s. 84
- [13] Larsson, M. (2013) s. 59, 62, 76, 92, 110, 115
- [14] Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 238
Willén, M. (2012) s. 37
- [15] Gejvall, B. (1988) s. 189
Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 156
- [16] Kärrholm, M. (2020) s. 4-5
- [17] Kärrholm, M. (2020) s. 4-5
- [18] Kärrholm, M. (2020) s. 4-5
- [19] Kärrholm, M. (2020) s. 4-5
- [20] Gejvall, B (1988) s. 224
Perers, Wallin & Womack (2013) s. 46
- [21] Kärrholm, M. (2020) s. 4-5
Nylander (2018) s. 159
Scandinavian design (2005)
- [22] Willén (2012) s. 34, 37
Nylander (2018) s. 342
Kärrholm, M. (2020) s. 4-5
- [23] Kärrholm, M. (2020) s. 4-5
- [24] Nationalencyklopedin, pigkammare (2022)
Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 116, 140
- [25] Nationalencyklopedin, pigkammare (2022)
Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 116, 140
- [26] Nylander, O. (2018) s. 117
- [27] Womack, A (2013) s. 104
- [28] Nylander, O. (2018) s. 23-24, 62
Lund, K. (2013) s. 33, 35, 43, 82
- [29] Nylander, O (2018) s. 49
Lund, K. (2009) s. 47, 56, 58, 76, 77
- [30] Nylander, O. (2018) s. 113
Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 249
Lund, K (2013) s. 47, 84
- [31] Lund, K. (2009) s. 77, 90
- [32] Lund, K (2013) s. 84, 90
Björk, Bergström & Reppen (2020) s. 249